

2023 / 20 € / ISSN 1136-7865

55

KESSE

CEHSGO • Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver

Número 55
Tarragona, 2023

Editat amb el suport de
la **Fundació Privada Mútua Catalana**

Amb la col·laboració de
l'**Arxiu Històric de la Ciutat de**
Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona
i de Publicacions de la Universitat
Rovira i Virgili

Edició
CEHS Guillem Oliver
del Camp de Tarragona
L'Arxiu, M2, Espai Tabacalera
Av. Vidal i Barraquer, s/n
43005 Tarragona
Tel. 977 29 62 30

Contacte
info@guillemoliver.com
www.guillemoliver.com

Direcció
Jaume Llambrich

Consell de redacció
Lluís Balart,
Esteve Masalles,
Joaquim Nolla,
Jordi Piqué,
Ginés Puente,

Consell assessor
Teresa Abelló Cüell, UB;
Francesc Bonamusa Gaspà, UAB;
Jordi Ginebra i Serrabou, URV;
Bernat López López, URV;
Emili Samper, URV;
Montserrat Soronellas Masdeu, URV

Dipòsit legal
T-160-1995
ISSN 1136-7865
EISSN 2014-2048

Versió digital
<<https://raco.cat/index.php/Kesse/index>>

ÍNDEX

L'associacionisme contemporani a la demarcació de Tarragona	4
RAMON ARNABAT, CARLOS MORUNO I MANEL CAMAFORT	
La ciència en català. Una reflexió des dels centres d'estudis locals	34
JAUME LLAMBRICH BRULL	
La Biblioteca Provincial de Tarragona i els orígens del seu patrimoni bibliogràfic	44
DOLORS SAUMELL CALAF	
«Heroísmos». Història d'un projecte cinematogràfic pioner a benefici de la Creu Roja de Tarragona	72
JOSEP BARCELÓ-PRATS I NEUS SÁNCHEZ-PIÉ	
Imatges amb història de l'Arxiu	90
JORDI DRUDIS LERIN	
Ressenya <i>Biblioteca llibertària. Antologia de textos anarquistes</i>, Cels Gomis i Mestre	94
ANIOL MARIA VALLÈS	

L'ASSOCIACIONISME CONTEMPORANI A LA DEMARCACIÓ DE TARRAGONA

—— Ramon Arnabat Mata, Carlos Moruno, Manel Camafort ——

Aquest article és una primera aproximació a l'associacionisme de la demarcació de Tarragona al llarg de l'època contemporània (1800-1983).

Planteja quin era el teixit associatiu del nostre territori, fent especial incís en les diverses tipologies, l'evolució de la seva articulació i el seu establiment als municipis i comarques i els condicionants de l'articulació del teixit de l'associacionisme per veure les semblances i diferències pel que fa a la seva evolució.

This article is an initial examination of the development of associations (associationism) in the province of Tarragona during the modern era (1800–1983). It looks at how this phenomenon emerged, with particular emphasis on the various types of association founded, how they evolved over time, how they became established in the municipalities and districts of Tarragona and how they were affected by various factors, all with the aim of identifying the similarities and differences among these associations in terms of their evolution.

PARAULES CLAU:
associacionisme
contemporani, sociabilitats,
província de Tarragona

KEYWORDS:
modern associationism,
sociability, province of
Tarragona

◆ Context històric i bagatge historiogràfic¹

Una de les principals característiques dels éssers humans és la sociabilitat, entesa en termes historiogràfics, com «la capacitat o aptitud [...] per relacionar-se en col·lectius més o menys estables, [així com] les formes, àmbits i manifestacions de vida col·lectiva que s'estructuren amb aquest objectiu.»² Ja des de finals del segle XIX els sociòlegs començaren a interessar-se per les sociabilitats³ i a partir de mitjans segle XX els historiadors començaran a treballar aquests aspectes en el camp de la història social.⁴ D'entre aquests, hauríem de destacar l'ascendència de l'historiador francès Maurice Agulhon qui fou el pioner en la incorporació sistemàtica de la sociabilitat a les recerques històriques els anys seixanta del segle XX i qui n'ha fet una reflexió teòrica constant.⁵

1. Ramon Arnabat Mata, Carlos Moruno i Manel Camafort són membres del grup consolidat ISOCAC, història, societat, política i cultura des de Catalunya al món. Aquest article és una síntesi dels resultats del projecte Societat digital i infraestructures socials. L'associacionisme contemporani a la demarcació de Tarragona, realitzat en el marc del conveni de col·laboració R+D+I entre la Diputació de Tarragona i la Universitat Rovira i Virgili.

2. J.L. GUEREÑA, «La sociabilidad en la España contemporánea», VILLENA i SÁNCHEZ (eds.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos entorno a 1898*, Cuenca, Universidad de Castilla-la Mancha, 1999, 11-43, 16. J.L. GUEREÑA, «Un ensayo empírico que se convierte en un proyecto razonado. Notas sobre la historiografía de la sociabilidad», VALÍN (ed.), *La sociabilidad en la historia contemporánea*, Vigo, Deuen de Bux, 2001, 13-29. A. MEISTER, *Associations coopératives et groupes de loisirs en milieu rural*, Paris, Les Editions de Minuit, 1957.

3. F. TÖNNIES, *Comunitat i associació*, Barcelona, Edicions 62, 1984 [1887]. M. WEBER, *L'Ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, Barcelona, Edicions 62 i Diputació de Barcelona, 1984 [1905]. G. GURVITCH, «Analyse critique de quelques classifications des formes de la sociabilité», *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique*, 3-4, 1935, 43-91. G. GURVITCH, «Essai d'une classification pluraliste des formes de la sociabilité», *Annales sociologiques*, 3, 1938, 1-48. G. GURVITCH, *Las formas de la sociabilidad: ensayos de sociología*, Buenos Aires, Losada, 1941. G. GURVITCH, *La vocación actual de la Sociología. Hacia una sociología diferencial*, Mèxic, FCE, 1953 [1950].

4. E.P. THOMPSON, *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012 [1963]. E. HOBBSAWM, *El mundo del trabajo. Estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Barcelona, Editorial Crítica, 1987.

5. M. AGULHON, *La sociabilité méridionale. Confréries et associations en Provence orientale dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, La Pensée Universitaire, 2 vols., 1966. M. AGULHON, «La sociabilité, la sociologie et l'histoire», *L'Arc*, 65, 1976, 76-84. M. AGULHON, *Le Cercle dans la France bourgeoise 1810-1848: étude d'une mutation de sociabilité*, Paris, Armand Colin, 1977. M. AGULHON, *Pénitents et Francs-Massons de l'ancienne Provence. Essai sur la sociabilité*

Podem identificar quatre grans àmbits de sociabilitat i associacionisme: el privat o familiar, el públic o polític-religiós, el laboral i social i el relacionat amb la cultura i l'oci.⁶ Tanmateix, tendim a dividir la sociabilitat en dos grans grups: la sociabilitat organitzada i estable, aquella que es realitza en el marc de clubs, societats, germanats; i la sociabilitat no-organitzada, la que té lloc en colles, en grups informals. La primera és la que s'identifica a la «societat civil» o «associacionisme popular»: aquell conjunt d'associacions creades pels ciutadans per solucionar els seus problemes i poder viure en millors condicions.

L'ascendència d'aquestes associacions en la vida cultural, social i política de qualsevol municipi sembla evident. Primerament per la seva relació amb l'esdevenir polític i social de l'espai; segon, per la participació de la població, no només com a socis passius, sinó com a persones actives; tercer, per la seva gran utilitat a l'hora de resoldre problemes quotidians de les persones; i quart, perquè són un espai de participació activa dels ciutadans en la presa democràtica de decisions.⁷

L'estudi de les sociabilitats va tenir cert protagonisme a Catalunya i als Països Catalans a finals del segle xx, seguint la trajectòria de resta de la Península Ibèrica i a Itàlia. Una de les característiques més singulars de la Catalunya contemporània ha estat i és la potència de la societat civil, que es vertebrava a partir d'una xarxa associativa independent de la família, del poder polític i del poder econòmic i que genera una cultura cívica. La societat civil «abraça una diversitat d'espais, actors i formes institucionals, que

méridionale, Paris, Fayard, 1984. M. AGULHON, «La sociabilitat como categoria storica», *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 1, 1992, 39-47. M. AGULHON, «Clase obrera y sociabilidad antes de 1848», *Historia Social*, 12, 1992, 141-166. M. AGULHON, *Histoire vagabonde, III. La politique en France, d'hier à aujourd'hui*, Paris, Gallimard, 1996. M. AGULHON, «¿Es la sociabilidad un objeto histórico?», M. AGULHON, *Política, imágenes, sociabilidades. De 1789 a 1989* [editado por Jordi Canal], Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2016, 103-118. DDAA, «En torno a Maurice Agulhon», *Historia Social*, 29, 1997, 45-143.

6. C. PARADEISE i Y. LEMEI, *La Sociabilité*, Paris, INSEE, 1976.

7. En d'altres treballs del grup ISOCAC hem reflexionat al voltant del concepte de sociabilitat i la seva relació amb la història, per la qual cosa remetem a ells al lector interessat: R. ARNABAT i X. FERRÉ, «Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia», DUCH, ARNABAT i FERRÉ (eds.), *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 19-62, 13-21. ARNABAT i DUCH (eds.), *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes*, València, Servei de Publicacions de la UV, 2014, 9-21. R. ARNABAT, *Asociaros y seréis Fuertes. Sociabilidades, modernizaciones y ciudadanías en España, 1860-1930*, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2019.

varien pel que fa al grau de formalitat, autonomia i poder.»⁸ Precisament, una de les característiques de la societat catalana al llarg de la història ha estat la seva capacitat d'autoorganització. L'associacionisme a Catalunya ha estat i és present en camps tan diversos com el polític, l'econòmic, el religiós, el cultural, el social, l'educatiu, el laboral, l'esportiu, el recreatiu, el cooperatiu, etc. Al llarg dels segles XIX i XX s'ha anat configurant un dens teixit associatiu que ha contribuït a cohesionar la societat catalana, fins al punt que, en molts períodes de la història, han estat la societat civil i la xarxa associativa, les bases en què s'ha recolzat la continuïtat política i cultural del país i s'ha fet front als intents d'anorrear-la.

L'associacionisme va començar a expandir-se a Catalunya en el procés de consolidació de les relacions socials capitalistes, d'expansió de l'agricultura comercialitzada, la industrialització i la urbanització. Cal recordar, però, que l'estat espanyol segueix un procés més aviat irregular, amb llargs períodes de restriccions de les llibertats col·lectives. El dret d'associació, per exemple, no és va reconèixer a l'estat espanyol fins la Constitució de 1869 (articles 17-19) i encara en una curta durada (1869-1873). Tanmateix, la primera llei d'Associacions, del 30 de juny de 1887 i amb una vigència discontinua, es mantindrà fins a la fi de la Guerra Civil espanyola.⁹

La primera etapa constitutiva de l'associacionisme popular contemporani (abans de 1887), li seguirà una altra de creixement numèric, tipològic i geogràfic (1887-1930) i, a aquesta, una tercera de creixement exponencial durant els anys republicans (1931-1938). Es tracta, com escriu Jean-Louis Guereña, d'una sociabilitat que, tot i la diversitat de denominacions de les associacions «ateneus i liceus, però també una mica més tard, casinos, tertúlies, reunions, societats, comitès, cercles, vetllades, circs, etc. », formen part d'un mateix moviment.¹⁰ De vegades en espais i entitats diferents i de

8. N. BOBBIO, *Gramsci y la concepción de la sociedad civil*, Barcelona, Avance, 1977. S. GINER, E. UCELAY DA-CAL i F. CARRERES, «El mite de la societat civil catalana», *Metropolis. Revista d'informació i pensament urbans*, 71, 2008, 42-87. A. GIDDENS, «L'estat i la societat civil», *La tercera via. La renovació de la socialdemocràcia*, Barcelona, Edicions 62, 1999.

9. M. ALARCÓN, *El derecho de asociación obrera en España (1839-1900)*, Madrid, Revista del Trabajo, 1975. J. M. CASTELLS, *Las asociaciones en la España contemporánea. Un estudio jurídico-administrativo (1767-1965)*, Madrid, Taurus, 1973.

10. J. L. GUEREÑA, «La sociabilidad en la España contemporánea», R. VILLENA i SÁNCHEZ (eds.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos entorno a 1898*, Cuenca, Universidad de Castilla-la Mancha, 1999, 11-43. R. VILLENA i A. LÓPEZ, «Espacio privado, dimensión pública: hacia una caracterización del casino en la España contemporánea», *Hispania*, LXIII/2, 214,

vegades amb pesos diversos de les dues vessants dins d'un mateix espai o una mateixa entitat. Totes les tendències polítiques van organitzar o van penetrar en les associacions de les classes populars amb l'objectiu d'estendre a aquestes, al costat de l'educació i l'oci col·lectiu, la seva cultura política. Així van actuar des dels catòlics als anarquistes, passant pels tradicionalistes, els socialistes i els republicans.¹¹

A l'actualitat l'associacionisme torna a situar-se en la centralitat ciutadana i social. Associacionisme entès com «projecte constituït a partir d'accions col·lectives realitzades per ciutadans lliures i iguals en nom del bé comú» o com «convenció per la qual diverses persones posen en comú els seus recursos, els seus coneixements o la seva activitat, amb una finalitat que és diferent, o que no és principalment, compartir els beneficis materials.»¹² Un associacionisme que està cada vegada més present en la producció, la distribució i el consum, així com en la vida quotidiana i la cultura, i que planta cara al capitalisme individualista i a l'estatisme absolutista. Tot i les odes a l'individualisme més ferotge a la societat actual, mai hi havia hagut tantes associacions voluntàries i tantes persones organitzades en elles. Si bé no hem d'oblidar la reflexió de Maurici Agulhon, quan ens diu que «sembla que estem cada vegada més associats i som cada vegada menys sociables.»¹³

L'objectiu de l'article és, més enllà de radiografiar el moviment associatiu popular a la demarcació de Tarragona i d'analitzar el seu desenvolupament territorial desigual, aportar elements que permetin entendre les interrelacions existents entre el moviment associatiu i el processos de formació de ciutadanes, de socialització política i de creixent mobilitza-

2003, 443-466. G. RUEDA, «Formas de Sociabilidad y condiciones de vida en la segunda mitad del siglo XIX», R. SÁNCHEZ MANTERO (ed.), *En torno al 98. España en el tránsito del siglo XIX al XX*, vol. I, Huelva, Universidad de Huelva- Universidad de Sevilla-AHC, 2000, 47-90. F. LUENGO, «Los marcos de la sociabilidad», A. MORALES (coord.), *Las claves de la España del siglo XX. La modernización social*, vol. 6, 2001, 367-380.

11. P. SOLÀ, *Cultura popular, educació i societat al Nord-Est Català (1887-1959)*, Girona, Universitat de Girona, 1983. P. SOLÀ, *Història de l'Associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la Seua Demarcació (1874-1966)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993. P. SOLÀ, *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana: l'Associacionisme i la cultura popular a la Demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998.

12. J. L. LAVILLE, *Politique de l'association*, Paris, Seuil, 2010. J. L. LAVILLE, *Asociarse para el bien común*, Barcelona, Icaria, 2015. AGULHON, «¿Es la sociabilidad...», 2016.

13. AGULHON, «¿Es la sociabilidad...», 2016, 117.

ció social de les classes populars. Processos que es retroaccionen i en els quals l'associacionisme hi té un paper clau, perquè és en el món associatiu on es generen els recursos i les identitats dels col·lectius socials. En aquest període es consolida el procés, geogràficament desigual, d'implantació i d'hegemonització de les relacions socials capitalistes en l'economia i, per extensió, al conjunt de la societat catalana. Analitzarem el moviment associatiu popular i aquest procés globalment i sectorialment (de gènere, obres, culturals, polítiques i pageses), per tal d'establir relacions dialèctiques entre ells.¹⁴ El nostre estudi parteix, en part, de la *Base de dades de l'associacionisme català contemporani, 1868-1980* i una abundant bibliografia que ens permet analitzar sectorialment la sociabilitat popular formal voluntària (el món associatiu) a les comarques tarragonines. L'associacionisme voluntari és una característica de les societats contemporànies democràtiques.¹⁵ Ho assenyalava a començaments del segle XX el socialista francès Eugène Fournière quan plantejava que el perfeccionament de la vida social quotidiana venia determinat pel nombre i la diversitat de les associacions.¹⁶

Entenem que l'estudi de l'associacionisme constitueix un camp privilegiat per a l'estudi de la sociabilitat i de la història política, social i cultural del nostre país. Nosaltres ens centrem, però, en l'associacionisme popular, en aquelles associacions que es constitueixen per a fer front a les necessitats de la vida quotidiana: la cultura, l'oci, la protecció social, la salut, l'educació, la producció, la política, la distribució o el consum. I, seguint els consells de Maurice Agulhon i de Jean-Louis Guereña, enfocarem «l'estudi de les formes i dels espais de sociabilitat [...] necessàriament històricament, per grans períodes històrics concrets i àrees definides.» Es a dir, estudiarem «històricament les formes de sociabilitat, interessant-nos en la seva variació en el temps» i, naturalment, en l'espai.¹⁷

14 WEBER, *L'ètica protestant...*, 1984.

15. M. BANTON, *Antropología social de las sociedades complejas*, Madrid, Alianza, 1980.

16. E. FOURNIÈRE, *L'individu, l'association et l'État*, París, Félix Alcan Editeur, 1907, 14-15, 56 i 191-192. Veure R. CEAMANOS, *De la historia del movimiento obrero a la historia social*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2004.

17. J. L. GUEREÑA, «La sociabilidad en la España contemporánea», R. VILLENA I SÁNCHEZ (eds.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos entorno a 1898*, Cuenca, Universidad de Castilla-la Mancha, 1999, 11-43. J. L. AGULHON, «Vers une histoire des associations», *Esprit*, 18(6), 1978, 13-18.

◆ **Classificació de les associacions i incidència al territori**

Per tal de facilitar l'estudi i la presentació dels resultats obtinguts hem agrupat les 5.132 associacions identificades en cinc grups: associacions polítiques i religioses, associacions culturals i recreatives, associacions mutuals i cooperatives, associacions sindicals i professionals i altres.

1. *Associacions polítiques i religioses.* En aquest grup i trobem reunides totes aquelles associacions de tarannà polític, això és, de grups polítics i les respectives joventuts i entitats, tant de moviments d'esquerres com de dretes. Alguns exemples seran les associacions i entitats vinculades a Esquerra Republicana de Catalunya que s'estendran arreu del territori, especialment durant la 2a República, o les delegacions i entitats de FET i de les JONS que s'articularen durant el Franquisme. En relació a les associacions religioses s'inclouen principalment germandats, congregacions i confraries.

2. *Associacions culturals i recreatives.* Aquest esdevé el grup més heterogeni, ja que l'associacionisme cultural i recreatiu és divers i força fragmentat. Dins d'aquest apartat incloem ateneus, casinos, biblioteques, centres, clubs esportius, de caçadors, corals, orfeons, cercles, penyes, etc.

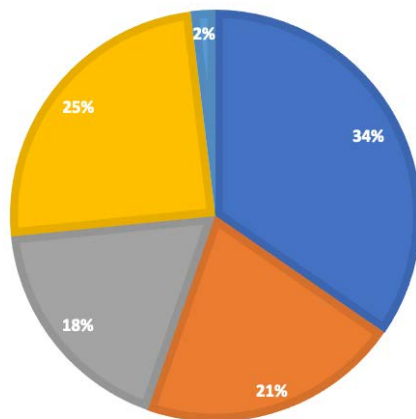
3. *Associacions mutuals i cooperatives.* Les associacions mutuals presenten una dilatada trajectòria i van ser, en línies generals, les primeres associacions establertes pels treballadors per tal d'establir fons comuns amb els que cobrir incapacitats temporals dels treballadors associats. Tot i que es generalitzaren a partir de principis del segle XX, el seu origen es remunta al segle XII. Les cooperatives són associacions autònomes constituïdes per socis per gestionar les seves necessitats, tants econòmiques, com socials i culturals a través d'una empresa o entitat centralitzada però de funcionament democràtic. A grans trets es poden diferenciar entre cooperatives de consum i de producció.

4. *Associacions sindicals i professionals.* En aquest cas, ens referim a totes aquelles associacions constituïdes per treballadors per defensar interessos comuns vinculats a la seva activitat. Degut al període estudiat, una part majoritària d'aquestes associacions són de caràcter eminentment agrícola.

5. Per últim hem agrupat aquelles *associacions que no s'esqueïen a cap dels grups* prèviament establerts a «altres», que esdevé, en tot cas, minoritari, representant únicament el 2% de les associacions registrades.

GRÀFIC 1. DIVISIÓ DE LES ASSOCIACIONS PER TIPOLOGIA

■ Polítics i religioses ■ Culturals i recreatives ■ Mutuals i cooperatives
■ Sindicals i professionals ■ Territorials i altres

Associacions polítiques i religioses

Alhora de confrontar les dades resulta evident que el número d'associacions de caire polític i religiós creades abans de la Llei d'Associacions (1887) resulta pràcticament insignificant, i el total d'associacions d'aquesta tipologia fundades entre 1800 i 1886 representa únicament el 10,5% del total. De fet, aquest percentatge resulta inferior que el de l'any 1887 (11,5%). Cal destacar que la publicació de la llei va comportar el registre de moltes associacions que ja existien prèviament, així que la xifra registrada al llarg d'aquest any pot ser enganyosa.

Les dades ens mostren com la irrupció del segle xx també va comportar un creixement exponencial de les associacions polítiques i religioses registrades. En el cas de les associacions polítiques, la vertebració de la societat de masses va comportar l'estructuració i sorgiment de nous partits polítics que anaren seus al llarg del territori. A mesura que el sistema de la Restauració s'anava debilitant, apareixia una nova política competitiva que acostumava a ser més visible en els àmbits locals que en les eleccions parlamentàries.¹⁸ A principis del segle xx les noves organitzacions polítiques

18. G. RUBÍ, «Modernizando desde abajo. La reconversión del caciquismo y la política de masas en las ciudades catalanas (1901-1923)», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 33, 2011, 187-202. G. RUBÍ I J. ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia política a Catalunya (1869-1923)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.

van construir-se a partir de l'adhesió voluntària d'entitats locals que conservaven la seva autonomia i en què les xarxes de sociabilitat tenien un paper fonamental. Aquest fenomen queda clarament representant a la nostra base de dades, on fins a un 24,6% de totes les associacions creades durant el període 1800-1982 corresponen als anys 1906-1922. La constitució d'associacions polítiques es va veure vinculada al sorgiment i consolidació del moviment republicà. Durant la dictadura de Primo de Rivera el percentatge es redueix fins al 13,6% i ja amb l'arribada de la Segona República el número d'associacions de caràcter polític i religiós patirà un notable increment, representant els anys 1931-1935 més d'un terç (35,58%) de tot el període estudiat, amb 638 associacions. Els anys de la Guerra Civil es feren notar, ja que entre 1936 i 1938 únicament hem situat 13 associacions, que representen un 0,73% del total d'associacions polítiques i religioses registrades.

L'activitat associativa es va reactivar amb l'assoliment de la pau i la victòria nacional i durant els anys 1939-1959 es formaren 70 associacions (3,9%) que, certament, és una xifra força allunyada si la comparem amb el període de la Segona República, de clara eclosió associativa. En una societat de masses consolidada en aspectes tan diferents com l'oci o els mitjans de comunicació, a la Catalunya dels anys trenta el republicanisme catalanista s'adaptà a aquesta exigència de persones carismàtiques, ideals mobilitzadors i ús hàbil dels mitjans de comunicació. Tal com ha afirmat Enric Ucelay da Cal, s'acabà constituint una combinació molt particular de nacionalisme i de sentiments llibertaris a la política de masses del país.¹⁹

El republicanisme català, hereu d'una tradició política dilatada procedent dels demòcrates i primers republicans d'inicis del segle XIX, aconseguí consolidar a principis del segle XX una posició preminent en l'àmbit associatiu. Una continuïtat històrica que mereixeria estudis més detallats, tot i que existeixen alguns indicis il·lustratius com la comparació entre quins territoris a Catalunya (i també al conjunt d'Espanya) tenien una forta presència republicana o carlista al segle XIX i els resultats electorals de la Segona República o fins i tot de les primeres eleccions parlamentàries de 1977.²⁰

19. E. UCELAY DA-CAL, «El pueblo contra la clase: populismo legitimador, revoluciones y sustituciones políticas en Cataluña (1936-1939)», *Ayer*, núm. 50, 2003, 143-197.

20. F. PEYROU, «A Great Family of Sovereign Men: Democratic Discourse in Nineteenth-Century Spain», *European History Quarterly*, vol. 43-2, 2013, 235-256. J. M. PONS-ALTÉS, «Prácticas y culturas políticas en medios agrarios. Cataluña occidental, 1844-1868», *Historia Social*, núm. 56, 2006, 31-51. A. DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic i Lleida, Eumo Editorial i Pagès editors, 2004, 13-45.

La historiografia del moviment catòlic, tant en el que concerneix a les històries personals com a l'associacionisme, o com coneixement del teixit organitzatiu i institucional, apareix fragmentada per sectors, vinculada a l'educació popular i posterior a l'escolar. Apareix també com a projecció pastoral o apostòlica de les congregacions religioses, i en les associacions culturals, polítiques, esportives, educatives, de temps lliure, socials, i en les entitats relacionades amb el catolicisme social, en la mesura que actuen en qualitat de catòliques, quan actuen sobre la base d'una ètica i d'uns valors cristians o catòlics. L'església sosté un relat de martiro lògic i construeix el discurs antiliberal. El primer associacionisme catòlic ocupa l'espai abandonat de les confraries i gremis; la beneficència i la caritat a l'església apareixen amb força i s'installeixen amb naturalitat en una societat que promet serveis i no disposa de recursos. El primer liberalisme es va mostrar obert i receptiu davant l'oferta de propostes socials relacionades amb la beneficència i la caritat. Durant l'etapa isabelina cohabitaren diferents models de sociabilitat i de propostes associatives confessionals, en gran part marcades per un tint contrarevolucionari i vinculat al carlisme. En paral·lel creix també una nova sociabilitat masculina.

Ja en un nou moment de confrontació radical amb el liberalisme i la revolució (1868-1875), l'associació de catòlics, el clero secular i les noves congregacions religioses supleixen públicament a la Companyia de Jesús i les conferències de Sant Vicent de Paul. L'associacionisme catòlic revifarà davant els nous fronts de la modernitat, afavorida per la llibertat d'associació, una major llibertat d'opinió, una més gran politització de la ciutadania i un primer repunt de les universitats públiques i laiques. Persisteix un cert consens sobre el fet de que fou en el Sexenni Democràtic el moment d'inflexió de l'associacionisme confessional a Espanya, clau pel carlisme, simbòlicament rellevant pel sorgiment dels primers models educatius juvenils catòlics i com a primera formació del patró esquelètic d'un moviment catòlic en procés de gestació. L'associació de catòlics i els primers *Círculos de Obreros Católicos* preludiaren el que va acabar convertint-se en un moviment catòlic visible i tangible.

Com a conseqüència del primer assaig de mobilització, a la restauració borbònica (1875-1923) apareix un escenari parcialment conquerit pel catolicisme. En aquest context de bonança per l'Església, el moviment catòlic va tendir a ocupar tots els espais i definir-se com una proposta destinada a intervenir en tots els àmbits de la vida social, política i religiosa. A Catalunya existeixen iniciatives culturals rellevants vinculades al regionalisme

i al nacionalisme, alimentades des del catolicisme, basat en el moviment educatiu, l'excursionisme, l'esport, els mitjans de comunicació o la cultura en general. Llengua catalana i catolicisme apareixen més units que mai, perquè s'estava consolidant un moviment litúrgic, musical, cultural i religiós. Al País Basc i Catalunya es percep una influència innegable del catolicisme en l'articulació d'una alternativa burgesa, democràtica i confessional. El teixit associatiu confessional va créixer de forma exponencial durant la República, va sofrir una crisi de grans dimensions durant la guerra civil i es va consolidar durant el franquisme.

El catolicisme català durant la Segona República té moltes cares i moments certament notables des del punt de vista de la influència cultural i social, si bé el martiri a partir de 1936 va qüestionar profundament la validesa de les polítiques d'acord i de *ralliement* amb el sistema republicà.

L'acció catòlica a Catalunya que havia estat tractat per Pilar García Jordán el 1986 segueix sent objecte de revisió ara de la mà de Martínez Hoyos. Figures de les talla d'Albert Bonet i altres segueixen sent objecte d'estudi, en gran mesura pel preu que va haver de pagar a la postguerra per haver col·laborat amb el catalanisme i haver sintonitzat amb el republicanisme, i existeix un cert consens que l'integrisme apareix com a principal obstacle per la conciliació a Catalunya durant la Segona República. L'èxit de les organitzacions juvenils i d'acció a Catalunya són evidents. Entre totes aquestes organitzacions la Federació de Joves Cristians de Catalunya (FJCC) segueix sent el paradigma, en qualitat d'institució polièdrica, referent del catolicisme de masses, democràtic i connectat al moviment juvenil.

L'estudi per comarques de les associacions polítiques i religioses reflecteix dos models clarament diferenciats; aquelles comarques que experimentaren un important creixement durant els períodes 1906-1922 i 1931-1935 com per exemple el Baix Camp (95 i 95 associacions), el Baix Penedès (49 i 51), la Conca de Barberà (65 i 60), el Priorat (50 i 68), el Tarragonès (75 i 102) i l'Alt Camp (87 i 59). En canvi, trobem un altre grup de comarques que no experimentaren un creixement tant important durant els anys 1906-1922, que s'ajornà al període posterior de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) i continuà durant la Segona República. Aquest fenomen es pot observar al Baix Ebre, amb 5 associacions constituïdes al període 1906-1922, 60 durant els anys 1923-1930 i 59 al 1931-1935. El mateix podem veure al Montsià (10, 44 i 66), a la Ribera d'Ebre (2, 44 i 40) i la Terra Alta (3, 32 i 38). Un possible hipòtesi que permeti explicar aquestes diferències és justament l'arrelament del republicanisme i la institució de la política de

masses, que podria haver arribat primerament a aquelles comarques amb ciutats importants, com Valls, Reus i Tarragona. Aquest fenomen podria haver estat més tardà a les comarques més rurals, que són les integren el segon grup on aquest creixement associatiu començà al període 1923-1930.

Segons les dades recollides, l'ordre de les comarques de major a menor número d'associacions polítiques i religioses és: Baix Camp (338), Tarragonès (279), Alt Camp (253), Conca de Barberà (173), Priorat (167), Baix Ebre (144), Montsià (139), Baix Penedès (119), Ribera d'Ebre (103) i Terra Alta (78).

Associacions culturals i recreatives

Les formes de relacions socials que configuren formes de sociabilitat són a la base de modalitats associatives. Les relacions sociabilistes constitueixen el fonament material organitzativa *abans* del capitalisme industrial i són a la base de la història dels catalans, atès que l'associacionisme que en deriva basteix un relat que integra estratègies intel·lectuals i polítiques. Les associacions esdevenen –també a nivell de capital simbòlic– un microcosmos,²¹ un reflex de la configuració de les identitats sociopolítiques d'un país a diversos nivells: local, comarcal, nacional.

Les vies d'organització de la cultura, com a reflex de les dialèctiques sociopolítiques, acaben per definir-ne una institucionalització. En el cas del moviment ateneístic que ens ocupa ens trobem amb una relació entre identitat territorial, lògiques de agrarització/desagrarització i generació d'espais de sociabilitat, segons diverses orientacions cultural-polítiques.²²

21. La microhistòria recent ha aprofundit el caràcter de plataforma de projecció –representació social i política– d'associacions –els casinos– des del vessant del capital social, és a dir, del prestigi acumulat fruit de relacions informals que s'hi formalitzaven, la finalitat de les quals era assolir estatus econòmic i polític propi de la formació de les elits. Es tractava de transformar el lleure en negoci. M. ZOZAYA, *Del ocio al negocio. Redes y capital social en el Casino de Madrid (1836-1901)*, La Catarata, Madrid, 2007.

22. M. AGULHON, «La sociabilità como categoria storica», *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 1, 1992, 39-47. M. AGULHON, «Clase obrera y sociabilidad antes de 1848», *Historia Social*, 12, 1992, 141-166. M. AGULHON, *Histoire vagabonde, III. La politique en France, d'hier à aujourd'hui*, Paris, Gallimard, 1996.

P. SOLÀ, *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana: l'Associacionisme i la cultura popular a la Demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998. R. ARNABAT I X. FERRÉ, «Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia», DUCH, ARNABAT I FERRÉ (eds.), *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 19-62.

El procés d'industrialització rural i urbana contextualitza sociològicament nuclis urbans i periurbans, generadors de lluites sociopolítiques. I condiona –no pas determina– espais de sociabilitat. Les contradiccions de classe –formació de burgesies industrials i agràries i la consolidació d'una classe subalterna entre proletària, menestral, jornalera agrària i de treball en parceria– defineixen concepcions de la realitat entorn de blocs de poder. Aquesta derivació explica sociabilitats formals i informals que tenen com a objectiu aglutinar voluntats civico-polítiques sobre la base de la socialització d'imaginariis intel·lectuals que es tradueixen en associacions que abasten diversos àmbits de la vida social: l'oci, l'esport, el cant coral, l'excursionisme. En conseqüència, els ateneus, casinos, o clubs, i centres es van constituint en un medi on els diversos registres culturals d'instrucció poden arribar a legitimar tipus d'organització política.²³ Entre 1836 i 1936 anaren irradiant tres tipologies associatives definidores de la 'infraestructura' cultural i recreativa: els ateneus, els casinos i els centres (associacions, unions, casals, cercles, fomentos, societats). Aquesta tipologia associativa –extrapolable a vies sociabilistes estatals.–²⁴

La promulgació de la Llei d'Associacions de 1887 suggereix un abans i un després pel que fa al moviment associatiu cultural i recreatiu. Entre 1800 i 1886 es constituïren a la demarcació de Tarragona un total de 211 associacions, que representa el 9,55% de totes les associacions d'aquest tarannà instituïdes entre el 1800 i el 1983. En canvi, aquesta xifra pràcticament es dobla únicament l'any 1887, amb 393 associacions (19,54%). Els ateneus –com a baula fonamental de modernitat en la configuració civil de la societat catalana contemporània– varen contribuir en la conscienciació cultural i política de les classes populars.²⁵ Sembla que, en el cas concret de les associacions culturals i recreatives, la incidència de la Llei d'Associacions fou especialment rellevant. De les 10 comarques que conformen la demarcació de Tarragona, més de la meitat (6) –Alt Camp, Baix Camp, Baix Penedès, Conca de Barberà, Priorat i Tarragonès–, presenten durant els anys 1887-1905 el període de major creixement de tot el període estudiat. D'entre la resta

23. Considerem els ateneus en l'àmbit, és clar, de la sociabilitat formal (amb estatuts i reglament).

24. J.L GUEREÑA, «La sociabilidad en la España contemporánea», VILLENA i SÁNCHEZ (eds.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos entorno a 1898*, Cuenca, Universidad de Castilla-La Mancha, 1999, 11-43.

25. Segons model d'anàlisi establert per P. SOLÀ, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. *Lateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978.

de comarques el major creixement associatiu es dona durant els anys 1906-1922 a la Ribera d'Ebre, durant el període 1923-1930 al Baix Ebre, 1931-1935 a la Terra Alta i 1939-1959 al Montsià. D'aquesta manera, i tal com hem pogut identificar a les associacions polítiques i religioses, sembla que aquelles comarques de caràcter més urbà i amb ciutats mitjanes i grans presenten característiques comunes que les diferencien de la resta de comarques de caràcter més rural.

En el conjunt de la demarcació, el període amb més associacions culturals i recreatives registrades és el 1887-1905 (26,56%), seguit de la dictadura de Primo de Ribera (16,78%), la primera meitat del Franquisme (16,30%) i la Segona República (13,90%). Així doncs, podem observar com tant la dictadura de Primo de Ribera i el primer Franquisme foren períodes de gran creixement del teixit associatiu cultural i recreatiu, superant les associacions d'aquest tarannà constituïdes durant la Segona República.

L'ordre de les comarques amb major registre d'associacions culturals i recreatives és: Baix Camp (212), Tarragonès (201), Alt Camp (125), Baix Ebre (117), Baix Penedès (82), Priorat (76), Conca de Barberà (75), Montsià (70), Ribera d'Ebre (57), Terra Alta (28).

Associacions mutuels i cooperatives

La història del moviment cooperatiu català i espanyol resulta força singular. Tot i que els seus orígens es situen durant el primer terç del segle XIX, el moviment agafa un impuls notable a partir de la creació de la secció espanyola de la AIT (1870). En el I Congrés Obrer espanyol, celebrat a Barcelona el 1870, un dels dictàmens més polèmics va ser precisament el referit a la cooperació. S'enfrontaven dues visions divergents del camí que devia emprendre el moviment obrer. Els cooperativistes, amb Josep Roca i Galès i Salvador Pagès al capdavant, socis de «La Propagadora del Trabajo» i «L'Obrera Mataronense» respectivament, defensaven que la fundació de societats cooperatives havia de constituir el nucli central de l'estratègia cap a l'emancipació obrera. Els seus detractors en canvi qualificaven les cooperatives de cascalls i optaven per la creació de sindicats com l'estratègia a seguir. En essència doncs el que es dirimia era si per assolir una transformació revolucionària de la societat era preferible la hegemonia de les cooperatives o bé dels sindicats. Finalment, tot i que el dictamen aprovat va reconèixer un cert valor a la pràctica cooperativa, sobretot en la tipologia de consum, el congrés es va decantar per l'opció sindicalista com a via única i preferent. Això va significar dècades de marginació de l'opció cooperativa

entre les dos principals ideologies revolucionàries emergents, l'anarquisme i el socialisme. Malgrat tot, el debat no desaparegué durant la Restauració borbònica i fou un dels elements diferenciadors entre el reformisme defensat pels diversos corrents republicans i el sindicalisme netament obrerista que acabà forjant la fundació de la Unió General de Treballadors (1888), de caire socialista, o, més tard, de la Confederació Nacional del Treball (1910), anarcosindicalista inspirada pels principis del sindicalisme revolucionari francès.

Més enllà del debat estratègic resolt al congrés del 1870 les cooperatives, predominantment de consum, van continuar proliferant a la pràctica i tenint defensors. La llei d'Associacions del 1887 les hi va donar un mínim marc legal per a sortir a la llum pública. Entre 1800 i 1886 es constituïren a la demarcació de Tarragona un total de 49 associacions mutuais i cooperatives (3,4%) mentre que durant l'any 1887 se'n registraren un total de 254 (17,27%). D'aquesta manera, entre 1887 i 1905 es registraren un total de 281 associacions (29,21%), esdevenint la xifra més elevada de tot el període estudiat, seguit dels anys 1906-1922 (27%) i 1939-1959 (22,1%).

Guiats per l'advocat Joan Salas Anton (1854-1931) les cooperatives es plantejaren sortir del seu aïllament i promoure la seva coordinació, assolint un cert grau de maduresa organitzativa. Així, el 1899 quaranta-vuit de les cent-deu cooperatives existents s'unien per conformar la base d'un incipient moviment cooperatiu amb la creació d'un organisme federatiu, la Cambra Regional de Cooperatives Catalano-Balear.

El cooperativisme també s'implicà en la provisió d'habitatges dignes a preus assequibles, tot i que amb tímids resultats. Diverses cooperatives van aprofitar la llei de cases barates del 1911 per construir un total de set-cents habitatges cooperatius, que s'incrementaren posteriorment amb la segona llei de cases barates del 1921. Si més no, més què per la iniciativa obrera el cooperativisme d'habitatge va ser impulsat per determinats col·lectius professionals, com ara els militars, funcionaris, periodistes, ferroviaris o arquitectes. Des dels anys de la Guerra Europea, i sobretot durant la dècada dels anys vint (gràcies al decret-llei de desembre del 1920 pel qual rebrien finançament públic) van crear cooperatives per als membres dels seus respectius sectors professionals destinades al consum i a l'habitatge.

Tanmateix la tasca fonamental portada amb èxit pel conjunt de cooperatives en aquestes dues dècades fou més discreta però transcendental: es van marcar les pautes del funcionament intern de les cooperatives i de quins havien de ser els seus objectius, a partir de la publicació dels seus propis

òrgans d'expressió i propaganda (*Revista cooperativa catalana*, 1899-1905, *El cooperador cooperatista* 1905-1915 i *Cooperatismo*, 1915-1920).

Les dades ens mostren com l'articulació del teixit mutual i cooperatiu continuà a principis del segle XX fins la dictadura de Primo de Rivera, on es produí un notable descens que continuà fins l'etapa franquista.²⁶ Durant les dues primeres dècades del segle XX se succeïren diversos Congressos Regionals de Cooperatives (1899, 1902 i 1916) i un I Congrés Nacional de Cooperatives de tot l'Estat (1913), tot i què només amb presència dels cooperativistes de València, Madrid i País Basc, a més dels catalans i dels balears. En ells es van posar en comú els obstacles al desenvolupament cooperatiu i es van exigir solucions a través d'una major implicació dels poders públics. Les demandes del cooperativisme català se centraven, de portes enfora, en reclamar reformes legislatives que permetessin l'exempció tributària de determinats impostos per a les cooperatives, ja què, a diferència del comerç privat no es constituïen amb afany de lucre²⁷. Reclamaven també la promulgació d'una llei específica de cooperatives. Tanmateix l'Estat i els poders públics a penes donarien resposta a les demandes de la Cambra Regional i no es va aconseguir aprovar una llei pròpia de cooperatives fins a la II República.

Una altra fita rellevant en la consolidació de l'associacionisme mutual i cooperatiu fou la *Llei de Bases per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles* el 17 de febrer de 1934, signada oficialment per Joan Comorera, conseller d'Economia i Agricultura, i per Lluís Companys, president de la Generalitat. Tot i això, sembla que el seu impacte va ser relativament menor degut al poc temps en el que va estar vigent, ja que fou suprimida amb la victòria franquista. Si observem les dades analitzades, durant el període 1931-1935 es registraren a la demarcació de Tarragona un total de 84 associacions mutuals i cooperatives, que representa el 8,73%. Tanmateix, la distància amb el període de major registre (1887-1905), resulta notable.

Lesclat de la Guerra Civil va plantejar nous reptes al sector de l'economia cooperativa catalana que posarien en joc la fortalesa assolida per aquest sector. Principalment l'aparició de les collectivitzacions industrials, que podia afectar a les cooperatives de producció, i la qüestió de la distribució

26. Si entre 1906 i 1922 es constituïren 260 associacions d'aquesta tipologia, la xifra va disminuir fins a 76 durant la dictadura de Primo de Rivera i tampoc es va recuperar durant la Segona República (84) ni, òbviament, durant la Guerra Civil (2).

27. Sobre l'evolució del tractament fiscal a les cooperatives vegeu: J. REVENTÓS CARNER, *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel, 1960, 105-113.

dels proveïments en temps de guerra, que interpellava a les de consum. En aquest últim cas, per guanyar eficiència, es produí un definitiu procés de concentració cooperativa en l'àmbit del consum. Quaranta-i-cinc cooperatives donaven lloc a la «Unió de Cooperadors de Barcelona». Així mateix les cooperatives de segon grau en mans de les cooperatives de consum es van integrar en el segell de «Productes Coop».

Mentrestant les cooperatives autònomes de treballadors es toparen amb el Decret de Collectivitzacions, qüestió que despertà intensos debats interns. La majoria decidiren mantenir la consideració jurídica de cooperativa, perquè ja es consideraven una col·lectivitat de treballadors. L'excepció foren les cooperatives rajoleres, ram on la CNT era majoritària, que sí van ser collectivitzades. La Federació de Cooperatives de Producció i Treball sumà noves incorporacions fins a comptar amb 365 entitats, tot i que moltes eren empreses patronals transformades en cooperativa com a subterfugi per evitar la seva collectivització. Això va fer que el febrer del 1938 la Generalitat il·legalitzés totes les cooperatives creades després del 19 de juliol de 1936 passant a considerar-les com a empreses collectivitzades.

La consolidació del franquisme va suposar, de facto, la desaparició del moviment cooperativista, però no la desaparició de les cooperatives i moviments mutuels. La llei de cooperació de 1942 va integrar aquestes associacions a l'entrament franquista, que hi va exercir una forta pressió per controlar el seu tarannà i als seus dirigents. En termes generals, els falangistes foren contraris al moviment cooperativista. Tot i això, la integració al sistema franquista va possibilitar la subsistència d'un cooperativisme descafeïnat que fou reglat i institucionalitzat, increment notablement el número total de cooperatives a Espanya i Catalunya, sobretot durant el primer franquisme. Aquest fenomen permet explicar que el període 1939-1959 sigui el tercer amb un major número d'associacions cooperativistes i mutuels registrades a la demarcació de Tarragona, amb 213.

La comarca amb més associacions mutuels i cooperatives registrades és el Tarragonès (190), seguida del Baix Camp (152), l'Alt Camp (127), el Priorat (112), el Baix Ebre (86), el Baix Penedès (73), el Montsià (65), la Ribera d'Ebre (58), la Conca de Barberà (53) i la Terra Alta (46).

Associacions sindicals i professionals

Situem l'origen dels moviments associatius sindicals i professionals a principis del segle XIX de la mà de la constitució del moviment liberal. Ja durant l'inici de la insurrecció contra la regència d'Espartero el 1842 a Barcelona que durà gairebé quinze dies, hi tingué un paper destacat l'Associació de Teixidors, que fou assenyalada com un dels principals instigadors de la revolta, decretant-se la seva dissolució aquell mateix any.²⁸ Posteriorment, el començament de la Dècada Moderada el 1844 va propiciar una prohibició total de les associacions obreres. La fi de la Dècada Moderada i l'inici del Bienni Progressista el 1854 van comportar una major tolerància per part de l'administració amb les associacions obreres.²⁹ A inicis d'aquella legislatura es produïren diverses vagues del sector tèxtil, concretament de la filateria. El problema fou la utilització de les màquines selfactines per filar, fet pel qual els obrers estaven en contra i provocaren diversos incendis en fàbriques. Al final s'arribà a un acord entre l'administració i els obrers, produint-se una lleugera reducció de la seva jornada laboral. Un any després la conflictivitat augmentà i s'anul·laren els acords presos anteriorment, a més de decretar-se part del capità general Juan Zapatero la prohibició de totes les associacions obreres i el control de les de socors mutu.³⁰ Amb la fi del Bienni Progressista les entitats obreres foren novament prohibides tot i que moltes seguiren funcionant en la clandestinitat de la mateixa manera que ja havia passat en períodes anteriors. Durant aquells anys de lideratge governamental per part de la Unió Liberal de O'Donnell cal destacar la permissivitat de les autoritats en la formació de societats de socors mutu de tipus obrer o la celebració del Congrés Obrer a Barcelona el 1865, després de produir-se certa obertura amb l'associacionisme obrer per part del capità general de Catalunya Domingo Dulce i Garay.

Amb l'inici del Sexenni Democràtic s'obrí de nou un període de llibertat on les entitats obreres van poder sortir de nou de la clandestinitat ja que el govern provisional va decretar la llibertat d'associació. A finals del mateix 1868 es va crear la Direcció General de les Societats Obreres amb seu a Barcelona on s'integraren la majoria d'entitats clandestines existents fins aquella època. Aquell organisme va potenciar un nou congrés d'obrers a Ca-

28. M. TUÑÓN DE LARA, *El movimiento obrero en la historia de España*, Barcelona, Laia, 1977, 46-47.

29. J. BENET I M. CASIMIR, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista*, 2 vols., Curial, Barcelona, 1976.

30. M. TUÑÓN DE LARA, *El movimiento...*, 1977, 106-108.

talunya el desembre del 1868 que va comptar amb la participació de 61 societats, on s'hi definiren les línies generals e treball, la formació de comissions mixtes entre patrons i obrers per deliberar reivindicacions concretes.

L'associació de caràcter sindical més antiga que hem pogut localitzar és el Sindicat Agrícola de Montbrió del Camp (1818). Més enllà d'aquesta associació hi ha un buit fins a mitjans de segle, amb el registre oficial de la societat de fusters i tonelers a Reus. Degut a la seva naturalesa, bona part de les associacions identificades anteriors a la Llei d'Associacions (1887) estan establertes a les ciutats més importants de la demarcació, principalment Reus, Tarragona, Valls i en menor mesura Tortosa, ciutats, d'altra banda, amb una important i incipient activitat industrial. En total hem identificat 33 associacions sindicals anteriors a 1887, que representen el 2,67% del total registrat durant el període 1800-1983. Una vegada més, la Llei d'Associacions marcarà un punt d'inflexió, amb el registre de 196 associacions (12,27%) l'any 1887.

El període amb un major registre d'associacions sindicals i professionals a la demarcació de Tarragona foren les dues primeres dècades del segle xx, amb un total de 378 (30,61%). Aquest fet s'explica per l'articulació del teixit associatiu sindical de caràcter professional, que experimentà un gran impuls durant aquesta època. D'altra banda, també s'anaren creant les centrals sindicalistes UGT i CNT, que augmentaren el nombre de seccions o federacions locals que s'hi adscrivien, així com el fenomen de les «Casas de Pueblo» dependents del món socialista com a exemples d'espais de sociabilitat obrera³¹ o el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI) amb els comerciants i administratius creat el 1903,³² entre d'altres. Si observem les dades per comarques, a 7 de les 10 s'identifica aquest període com el de major registre d'associacions d'aquesta naturalesa. Les que difereixen són la Conca de Barberà (1887-1905), el Montsià (1939-1959) i el Tarragonès (1931-1935). Mentre que a les dues primeres comarques la diferència no és significativa, si que resulta destacable al Tarragonès, que registrà 74 associacions durant la Segona República i únicament 48 durant el període 1906-1922, experimentant així una notable diferència respecte a la resta de comarques de la demarcació.

31. E. MORAL SANDOVAL, «Las casa del pueblo en el socialismo espanyol», R. ARNABAT I M. DUCH (coords.), *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, 123-143.

32. M. LLADONOSA, *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

En relació a Catalunya, durant les primeres dues dècades del segle xx el creixement associatiu encara fou més gran, doblant-se gairebé la xifra d'entitats professionals i obreres si es compara amb l'anterior període. Al marge de coincidir amb l'expansió industrial, foren també uns anys d'una forta conflictivitat social, aguditzant-se les contradiccions de la classe treballadora. El moviment obrer, després de passar per certa etapa de descomposició en els anys finals del segle XIX degut a la divisió i fi de la I Internacional, s'anà recomponent paulatinament. L'anarquisme deixà les antigues tesis bakuninistes i apostà fortament per l'enfortiment de les societats sindicals i les agrupacions professionals, tal i com s'ha vist anteriorment.³³ D'aquesta manera, podem observar com aquestes característiques també es donaren a la demarcació tarragonina, sent el Camp de Tarragona una de les regions amb més densitat associativa d'aquestes característiques de tot el Principat.

L'inici de la dictadura de Primo de Rivera va suposar un clar retrocés en l'articulació de l'associacionisme sindical i professional. Els grans centres comarcals com el Barcelonès, el Vallès Occidental o la Catalunya Central van mantenir alts índexs associatius i, de forma més subsidiària, el Maresme. Per contra, altres territoris on s'havia disparat l'impuls associatiu van veure reduïda dràsticament la xifra d'entitats, sobretot les comarques del Camp de Tarragona i de la zona de Girona. Si observem les dades registrades, el descens sembla notable a la demarcació de Tarragona, que va passar de la constitució de 378 (30,61%) associacions durant el període 1906-1922 a únicament 92 (7,45%) durant la dictadura. La repressió fou especialment dura contra les organitzacions anarquistes i el CADCI (que fou suprimit el 1923), mentre que la UGT, permesa per les autoritats dictatorials, va augmentar progressivament la xifra d'afiliats.³⁴

La proclamació de la Segona República a partir de les eleccions municipals de l'abril del 1931 va portar una situació completament diferent a la viscuda fins llavors. En el món associatiu s'obriren noves portes, però en cap cas es va donar un procés de noves dinàmiques, sinó més aviat s'accentuaren alguns dels factors que ja s'han descrit anteriorment. A la demarcació de Tarragona es constituïren 244 (19,76%) associacions sindicals i professionals, esdevenint el segon període en importància. La Guerra Civil

33. J. TERMES, *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil, 1868-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1987, 185-186.

34. J. M. HUERTAS i CLAVERIA, *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer 1840-1975*, Barcelona, l'Avenç, 1982, 210-221.

va suposar una nova davallada, amb només 13 associacions registrades. Ja durant el primer franquisme el sindicalisme vertical integrà i registrà bona part de les associacions sindicals, que perderen el seu tarannà en relació a la defensa dels drets sindicals i laborals. Tanmateix, a la demarcació de Tarragona es registraren durant els anys 1939-1959 225 associacions (18,22%). Com ja hem comentat, el Montsià és l'única comarca que té el seu registre més elevat en aquest període, amb 22 associacions per les 21 registrades durant els anys 1906-1922.

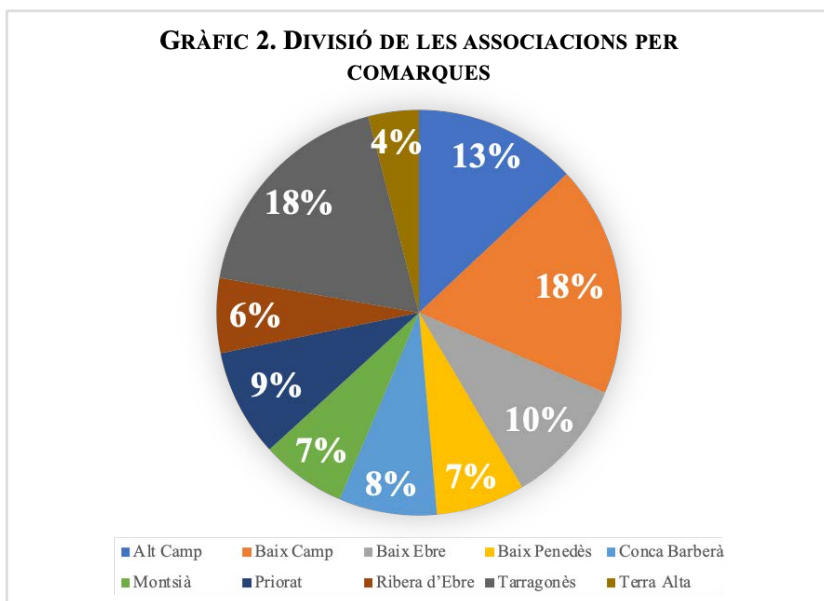
Si observem les comarques per importància en relació al total d'associacions sindicals i professionals l'ordre és el següent: Tarragonès (246), Baix Camp (229), Baix Ebre (163), Alt Camp (167), Ribera d'Ebre (76), Priorat (72), Montsià (64), Conca de Barberà (98), Baix Penedès (86) i Terra Alta (50). Una vegada més, les ciutats de Tarragona i Reus i les seves respectives comarques encapçalen la classificació.

Com ja hem comentat prèviament, hem considerat un cinquè grup on s'agrupen aquelles associacions que, per les seves característiques, no corresponen a cap dels quatre grans grups amb els que hem treballat. En total s'hi reuneixen 99 associacions. D'aquestes, 14 (14,14%) pertanyen al segle XIX, mentre que 85 (83,86%) es constituïren al llarg del segle XX. D'entre totes les comarques la que presenta un major nombre d'aquest tipus d'associacions és el Tarragonès, amb 23 (23,23%), seguida pel Priorat, amb 15 (15,15%) i el Baix Camp amb 14 (14,14%).

Els resultats obtinguts mostren com d'entre totes les associacions registrades un 35% són polítiques i religioses, un 24% sindicals i professionals, un 20% culturals i recreatives, un 19% mutuels i cooperatives i un 2% altres. Tanmateix, hem decidit dividir el període estudiat en fins a 16 subperíodes que són: 1800-1833, 1834-1840, 1841-1843, 1844-1853, 1854-1856, 1857-1867, 1868-1874, 1875-1886, 1887-1905, 1906-1922, 1923-1930, 1931-1935, 1936-1938, 1939-1959, 1960-1975 i 1976-1982.

◆ La distribució de les associacions per comarques

La recerca que presentem té per objecte d'estudi la demarcació de Tarragona, això és, les comarques de l'Alt Camp, el Baix Camp, el Baix Ebre, el Baix Penedès, la Conca de Barberà, el Montsià, el Priorat, la Ribera d'Ebre, el Tarragonès i la Terra Alta. L'índex associatiu és força dispar i destaquen, principalment, les comarques del Tarragonès i del Baix Camp, amb 956 i 963 associacions respectivament durant el període històric estudiat. Tanmateix, l'ascendència de les ciutats presents en ambdues comarques resulta evident. En el cas del Baix Camp, Reus agrupa 438 associacions (45,5%) mentre que a Tarragona se'n constituïren 523, el 54,7% en relació a tot el Tarragonès. Aquestes xifres són traslladables a altres comarques amb espais urbans importants, com per exemple l'Alt Camp, on la ciutat de Valls reuneix 300 (44,3%) associacions, pràcticament la meitat de tota la comarca. En el cas del Baix Ebre Tortosa també esdevé un espai de sociabilitat important, amb 341 associacions instituïdes que representen el 66% del total de la comarca de la seva comarca més elevat.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la BDACC.

D'altra banda, trobem un conjunt de comarques més rurals on l'associacionisme no es troba tant concentrat. Aquest seria el cas de la Conca de Barberà, on destaca la ciutat de Montblanc (83), seguida de Santa Coloma de Queralt (59) i l'Espluga de Francolí (47). Tots tres nuclis urbans concentren el 46% de les associacions de la comarca. Un cas semblant trobem al Montsià, amb tres municipis que presenten dades d'associacionisme molt properes: Amposta (55), Ulldecona (54) i Sant Carles de la Ràpita (51). En total, aquestes tres poblacions concentren el 44,5% del total d'associacions identificades a la comarca. Pel que fa al Priorat, únicament Falset (55) i Cornudella del Montsant (52) superen la cinquantena d'associacions registrades. Al Priorat li segueix la Ribera d'Ebre, on destaquen les poblacions de Tivissa (54) i ja en segon terme Móra d'Ebre (42) i Flix (40) que reuneixen el 45,5% de les associacions de la seva comarca. Per últim, la comarca amb menys associacions registrades és la Terra Alta on únicament Gandesa supera les 40 associacions constituïdes (42), que representa el 21% de la comarca. En total, les associacions presents a les capitals de comarca (1.861) representen el 36% del total, mentre que les associacions amb seu a la resta de pobles i municipi (3.271) representen el 64% del total.

Com dèiem, el protagonisme de l'espai urbà en el teixit associatiu és notable, especialment en aquelles comarques amb ciutats importants. Si estudiem la tipologia associativa a les diferents ciutats de la demarcació observem com es donen diferències importants respecte a la resta de la comarca. Per exemple, en el cas de Valls, es pot veure com la ciutat presenta una concentració d'associacions recreatives i culturals (26%) amb una incidència força superior a la resta de l'Alt Camp (13%). D'altra banda la comarca (obviant Valls) presenta un percentatge més elevat d'associacions polítiques i religioses (44%) en comparació a la capital (30%). Aquest és un fenomen que també es reproduïx a Reus i el Baix Camp, on la ciutat presenta un percentatge del 30% d'associacions culturals i recreatives (21% a la resta de la comarca) i un 22% en associacions polítiques i religioses, força dispar en relació al 45% que presenta la resta del Baix Camp. A Tarragona, l'última ciutat a destacar de la demarcació, el procés és el mateix: una major concentració d'associacions culturals (26% - 18%) a la ciutat i més rellevància de les associacions polítiques i religioses a la resta de la comarca (17% - 44%). La disparitat entre aquestes dues tipologies d'associacions pel que fa a la seva concentració a la capital o a la resta de la comarca és extensible a bona part dels territoris de la demarcació. En alguns casos la diferència és ostensible, com al Priorat, on Falset presenta un 34% d'associacions cul-

turals i recreatives, mentre que a la resta de la comarca aquest percentatge descendeix a la meitat (17%). Només hi ha una comarca on el percentatge d'associacions culturals de la resta de la comarca és superior al de la capital; la Ribera d'Ebre i Mora d'Ebre (20% i 9% respectivament).

Així doncs, en termes generals, el que podem observar és una major rellevància de les associacions polítiques i religioses a la comarca que a les principals ciutats, mentre que pel que fa a les associacions culturals i recreatives el procés és a la inversa, sent a les ciutats on es produeix una major concentració.

En relació a la resta de tipologies d'associacions no hi ha variacions importants entre les capitals i la resta de la comarca. Únicament destacaríem els cassos de Mora d'Ebre, que presenta una concentració d'associacions mutuels i cooperatives relativament inferior a la resta de la comarca (16% - 29%), o Tarragona, amb un pes important d'associacions sindicals i professionals respecte al Tarragonès (32% - 19%). També hem identificat aquest fenomen a Tortosa i el Baix Ebre (35% - 24%).

Un exercici interessant per valorar l'ascendència del teixit associatiu a cada comarca és comparar-ho amb el número d'habitants. En aquest cas podem observar com hi ha comarques que, tot i no destacar en xifres absolutes, presenten un ràtio d'habitants per associació relativament baix. Aquest és el cas de la comarca del Priorat, que passa de ser la cinquena comarca amb més associacions, a ser la que presenta el ràtio d'habitants per associació més baix, amb prop de 33 habitants per associació. Al Priorat li segueix l'Alt Camp (46,27), la Conca de Barberà (56), el Baix Penedès (58,44), el Baix Camp (80,55), el Tarragonès (82,58), la Ribera d'Ebre (89,35), la Terra Alta (89,49), el Baix Ebre (114,22) i el Montsià (117). Més enllà del Priorat, hauríem de destacar la davallada del Tarragonès, que és la segona comarca amb més associacions però cau fins la sisena posició en relació al número d'habitants per associació. Un cas semblant trobem al Baix Ebre, que tot i ser la quarta comarca de la demarcació amb major número d'associacions cau fins la novena posició si ho contrastem amb el número d'habitants.

Taula 1. Número d'associacions per comarca amb percentatges i habitants per associació

Comarca	Número d'associacions	Habitants per associació
Alt Camp	672 (12,94%)	46,27
Baix Camp	945 (18,41%)	80,55
Baix Ebre	517 (9,88%)	114,22
Baix Penedès	366 (6,88%)	58,44
Conca de Barberà	404 (7,86%)	56,04
Montsià	351 (6,88%)	117,02
Priorat	442 (9,31%)	33,48
Ribera d'Ebre	292 (5,72%)	89,35
Tarragonès	939 (18,28%)	82,58
Terra Alta	204 (3,84%)	89,49
Demarcació de Tarragona	5132 (100%)	75,34

Font: elaboració pròpia a partir de la nostra base de dades i dels censos de població i habitants històrics (1877-1991) de l'IDESCAT.

L'estudi de les dades recollides a la demarcació també ens permet identificar diverses etapes d'expansió del moviment associatiu: entre 1800 i 1886 es constituïren únicament un 3,4% del total d'associacions registrades durant el període estudiat. La major part de les associacions es concentren durant els anys 1887-1935: entre la Llei d'Associacions i el final de la Segona República hem pogut situar un total de 4.059 associacions, que representa un 68% sobre el total. Per últim hem de destacar l'etapa que conforma el Franquisme i els primers anys de la democràcia (1939-1982), quan es constituïren 855 associacions a la demarcació (26,6%).

◆ L'associacionisme a la demarcació de Tarragona.

Un primer balanç

El present article esdevé una primera aproximació a l'associacionisme de la demarcació de Tarragona al llarg de l'època contemporània (1800-1983). L'estudi planteja, a partir d'informació de caràcter quantitativa, quin era el teixit associatiu del nostre territori, fent especial incís en les diverses tipologies, l'evolució de la seva articulació i establiment per la demarcació.

Seguint la tendència de la resta de Catalunya, el número d'associacions constituïdes abans de la Llei d'Associacions de 1887 és escàs. No és fins a mitjans de segle que trobem la creació de societats relacionades amb l'activitat professional, especialment al món urbà, com Reus o Tarragona. La regularització de 1887 va comportar l'aparició dels primers registres i inicià un procés de creixement del moviment associatiu que s'allargà, en termes generals, fins la dictadura de Primo de Ribera i la Segona República. El nostre estudi ha permès identificar la proliferació d'associacions polítiques i religioses durant aquests períodes, coincidint amb la irrupció de la coneguda com societat de masses que comportà una transformació dels partits polítics i de les formes d'adreçar-se a aquesta societat canviant. La Llei d'Associacions també va suposar la proliferació de les associacions de caràcter cultural i recreatiu, que tal i com hem presentat, s'articularen en bona part durant el període 1887-1905 a la demarcació de Tarragona. En relació a altres tipus d'associacions, com les mutuels i cooperatives, hem pogut observar fenòmens poc estudiats o que poden semblar contradictoris, com el número creixent de cooperatives i societats mutuels que es crearen durant el primer Franquisme (1939-1959), amb la integració al sindicalisme vertical que va suposar, a grans trets, que es desvirtuaren bona part dels seus principis o objectius amb els que es crearen aquestes associacions prèvies al Franquisme.

Aquest treball esdevé una primera aproximació a l'evolució de l'associacionisme a la demarcació de Tarragona. La recopilació de la base de dades, amb 5.132 associacions registrades, permet plantejar, de cara al futur, un estudi de caràcter qualitatiu que permeti valorar els resultats obtinguts, així com investigar amb més profunditat els fenòmens presents en l'articulació de l'associacionisme durant l'època contemporània. Considerem que aquest era un treball previ necessari per poder abordar posteriorment els reptes als que s'enfronta el moviment associatiu en l'actualitat i poder plantejar els reptes de futur.

Catalunya, amb una llarga història associativa, també s'ha vist afectada per la reducció de les taxes d'associacionisme. Diuen que el frec a frec fa l'afecte, però cada cop ens freguem menys, en part perquè no tenim on fer-ho. I, quan no tenim contacte amb altres grups perdem la capacitat d'empatitzar-hi, i fins i tot es desactiven les àrees cerebrals que s'ocupen de la comprensió o la identificació. Aquest fenomen té conseqüències, com la deshumanització dels diferents i la proliferació dels prejudicis. Aquesta manca d'espais de sociabilitat no té el mateix efecte negatiu per als sectors populars que per als sectors més rics que troben espais privats que substitueixin els espais públics. Espais privats que, sovint funcionen com a segregadors socials. En canvi, els «bons» espais públics fomenten la cohesió social perquè tothom els utilitza i s'hi interrelacioni. Un bon espai públic, entès com espai associatiu i espai material, ens ajuda cohesionar les comunitats i les societats, ja que ens permet servir algun sentit d'identitat col·lectiva compartida o projecte comú. Determinades places públiques compleixen a la perfecció aquesta funció de coctelera de relacions socials entre persones de tota mena i condició. Els espais públics són espais on la interacció social hi té un paper especialment protagonista, són els laboratoris ciutadans. En tant que espais oberts a la participació de qualsevol per fer junts projectes que busquen millorar la vida en un lloc, creen vincles més forts que els que es donen en altres espais públics com museus o cafeteries. Avui, molts dels nostres espais públics i dels nostres palaus del poble es troben en dificultats i abandonats per la manca d'interès de l'administració pública, la prevalença del negoci front a l'oci, l'individualisme acervat, la virtualització creixent de les nostres activitats i relacions socials, ... però també ha fet molt de mal als espais públics, que per definició són intergeneracionals, la segregació funcional i generacional. Així hi ha places on els nens i les nenes no poden jugar a pilota, altres s'han convertit en terrasses privades de bars i restaurants, altres en espais per a la gent gran, o per a animals de companyia, i alguns en parc infantils.

RAMON ARNABAT MATA
CARLOS MORUNO
MANEL CAMAFORT

Universitat Rovira i Virgili

◆ Bibliografía

- THOMPSON, E. P., *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012 [1963].
- HOBBSBAWM, E., *El mundo del trabajo. Estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Barcelona, Editorial Crítica, 1987.
- AGULHON, M., *La sociabilité méridionale. Confréries et associations en Provence orientale dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, La Pensée Universitaire, 2 vols., 1966.
- AGULHON, M., «La sociabilité, la sociologie et l'histoire», *L'Arc*, 65, 1976, 76-84.
- AGULHON, M., *Le Cercle dans la France bourgeoise 1810-1848: étude d'une mutation de sociabilité*, Paris, Armand Colin, 1977.
- AGULHON, M., *Pénitents et Francs-Massons de l'ancienne Provence. Essai sur la sociabilité méridionale*, Paris, Fayard, 1984.
- AGULHON, M., «La sociabilità como categoria storica», *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 1, 1992, 39-47.
- AGULHON, M., «Clase obrera y sociabilidad antes de 1848», *Historia Social*, 12, 1992, 141-166.
- AGULHON, M., *Histoire vagabonde, III. La politique en France, d'hier à aujourd'hui*, Paris, Gallimard, 1996.
- AGULHON, M., «¿Es la sociabilidad un objeto histórico?», dins de M. AGULHON, *Política, imágenes, sociabilidades. De 1789 a 1989* [editat per Jordi Canal], Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2016, 103-118.
- ALARCÓN, M., *El derecho de asociación obrera en España (1839-1900)*, Madrid, Revista del Trabajo, 1975.
- ARNABAT, R. i X. FERRÉ, «Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia», dins de DUCH, ARNABAT i FERRÉ (eds.), *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 19-62, 13-21.
- ARNABAT, R. i M. DUCH (eds.), *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes*, València, Servei de Publicacions de la UV, 2014, 9-21.
- ARNABAT, R., *Asociaros y seréis Fuertes. Sociabilidades, modernizaciones y ciudadanías en España, 1860-1930*, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2019.
- BANTON, M., *Antropología social de las sociedades complejas*, Madrid, Alianza, 1980.
- BENET, J., i M. CASIMIR, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista*, 2 vols., Curial, Barcelona, 1976.
- BOBBIO, N., *Gramsci y la concepción de la sociedad civil*, Barcelona, Avance, 1977.
- CASTELLS, J. M., *Las asociaciones en la España contemporánea. Un estudio jurídico-administrativo (1767-1965)*, Madrid, Taurus, 1973.

- DIVERSOS AUTORS, «En torno a Maurice Agulhon», *Historia Social*, 29, 1997, 45-143.
- DUARTE, A., *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic i Lleida, Eumo Editorial i Pagès editors, 2004.
- FOURNIÈRE, E., *L'individu, l'association et l'État*, París, Félix Alcan Editeur, 1907, 14-15, 56 i 191-192. Dins de R. CEAMANOS, *De la historia del movimiento obrero a la historia social*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2004.
- GINER, S., E. UCELAY DA-CAL I F. CARRERES, «El mite de la societat civil catalana», *Metropolis. Revista d'informació i pensament urbans*, 71, 2008, 42-87.
- GIDDENS, A., «L'estat i la societat civil», *La tercera via. La renovació de la socialdemocràcia*, Barcelona, Edicions 62, 1999.
- GUEREÑA, J.L., «La sociabilidad en la España contemporánea», dins de VILLENA i SÁNCHEZ (eds.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos entorno a 1898*, Cuenca, Universidad de Castilla-la Mancha, 1999, 11-43, 16.
- GUEREÑA, J.L., «Un ensayo empírico que se convierte en un proyecto razonado. Notas sobre la historiografía de la sociabilidad», dins de VALÍN (ed.), *La sociabilidad en la historia contemporánea*, Vigo, Deuen de Bux, 2001, 13-29.
- GURVITCH, G., «Analyse critique de quelques classifications des formes de la sociabilité», *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique*, 3-4, 1935, 43-91.
- GURVITCH, G., «Essai d'une classification pluraliste des formes de la sociabilité», *Annales sociologiques*, 3, 1938, 1-48.
- GURVITCH, G., *Las formas de la sociabilidad: ensayos de sociología*, Buenos Aires, Losada, 1941.
- GURVITCH, G., *La vocación actual de la Sociología. Hacia una sociología diferencial*, Mèxic, FCE, 1953 [1950].
- HUERTAS I CLAVERIA, J. M., *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer 1840-1975*, Barcelona, l'Avenç, 1982, 210-221.
- LLADONOSA, M., *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- LUENGO, F., «Los marcos de la sociabilidad», dins de A. MORALES (coord.), *Las claves de la España del siglo XX. La modernización social*, vol. 6, 2001, 367-380
- MEISTER, A., *Associations coopératives et groupes de loisirs en milieu rural*, París, Les Editions de Minuit, 1957.
- MORAL SANDOVAL, E., «Las casa del pueblo en el socialismo espanyol», dins de R. ARNABAT I M. DUCH (coords.), *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014, 123-143.
- PARADEISE, C. i Y. LEMEI, *La Sociabilité*, París, INSEE, 1976.

- PEYROU, F., «A Great Family of Sovereign Men: Democratic Discourse in Nineteenth-Century Spain», *European History Quarterly*, vol. 43-2, 2013, 235-256.
- PONS-ALTÉS, J. M., «Prácticas y culturas políticas en medios agrarios. Cataluña occidental, 1844-1868», *Historia Social*, núm. 56, 2006, 31-51.
- REVENTÓS CARNER, J., *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel, 1960, 105-113.
- RUBÍ, G., «Modernizando desde abajo. La reconversión del caciquismo y la política de masas en las ciudades catalanas (1901-1923)», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 33, 2011, 187-202.
- RUBÍ, G., IJ. ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia política a Catalunya (1869-1923)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.
- RUEDA, G., «Formas de Sociabilidad y condiciones de vida en la segunda mitad del siglo XIX», dins de R. SÁNCHEZ MANTERO (ed.), *En torno al 98. España en el tránsito del siglo XIX al XX*, vol. I, Huelva, Universidad de Huelva- Universidad de Sevilla-AHC, 2000, 47-90.
- SOLÀ, P., *Cultura popular, educació i societat al Nord-Est Català (1887-1959)*, Girona, Universitat de Girona, 1983.
- SOLÀ, P., *Història de l'Associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la Seva Demarcació (1874-1966)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993.
- SOLÀ, P., *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana: l'Associacionisme i la cultura popular a la Demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998.
- SOLÀ, P., *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978.
- TERMES, J., *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil, 1868-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1987, 185-186.
- TÖNNIES, F., *Comunitat i associació*, Barcelona, Edicions 62, 1984 [1887].
- TUÑÓN DE LARA, M., *El movimiento obrero en la historia de España*, Barcelona, Laia, 1977, 46-47.
- UCELAY DA-CAL, E., «El pueblo contra la clase: populismo legitimador, revoluciones y sustituciones políticas en Cataluña (1936-1939)», *Ayer*, núm. 50, 2003, 143-197.
- VILLENA, R. i A. LÓPEZ, «Espacio privado, dimensión pública: hacia una caracterización del casino en la España contemporánea», *Hispania*, LXIII/2, 214, 2003, 443-466.
- WEBER, M., *L'Ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, Barcelona, Edicions 62 i Diputació de Barcelona, 1984 [1905].
- ZOZAYA, M., *Del ocio al negocio. Redes y capital social en el Casino de Madrid (1836-1901)* La Catarata, Madrid, 2007.

LA CIÈNCIA EN CATALÀ

UNA REFLEXIÓ DES DELS CENTRES D'ESTUDIS LOCALS

Jaume Llambrich Brull

Aquest article és una breu aproximació a la situació actual de la publicació de la ciència en llengua catalana i proposa algunes línies de treball per fomentar-la des de l'àmbit dels centres d'estudis locals i comarcals.

This article briefly examines the current state of scientific publication in the Catalan language and proposes certain measures for promoting it in local and district study centres.

PARAULES CLAU:
centres d'estudis
locals, llengua catalana,
ciència oberta, edició

KEYWORDS:
local study centres,
Catalan language, open
science, publishing

Al 1973, a la Universitat Catalana d'Estiu a Prada de Conflent, un grup d'investigadors signaven un manifest per defensar la llengua catalana com una eina de comunicació científica com qualsevol altra.

Cinquanta anys després la nostra llengua es troba en minoria en l'àmbit de la comunicació científica malgrat la restauració de la Generalitat de Catalunya, la posada en marxa de polítiques de normalització lingüística i la creació d'un sistema universitari català, entre d'altres.

Al 2020 la Xarxa Vives d'Universitats presentava l'*Informe sobre la publicació de la recerca feta en català*,¹ de Marina Massaguer; Avel·lí Flors-Mas i Francesc Xavier Vila. En aquest treball s'apuntava que la presència del català és anecdòtica en la publicació de recerca especialitzada i dirigida al públic internacional (en anglès i castellà) mentre que, en canvi, apareix en una bona posició quan els potencials lectors són d'àmbit local. Es tracta, al cap i a la fi, d'una tendència a nivell global d'emprar l'anglès en els textos científics que ja ha deixat palesa la Unesco², però que en el cas del català s'agreuja, a més a més, a causa de la realitat sociolingüística en que vivim.

Per tal de vigorejar l'ús del català en la recerca darrerament s'han dut a terme algunes iniciatives destacades. És el cas del *Pla d'enfortiment de la llengua catalana en el sistema universitari i de recerca de Catalunya* de la Generalitat de Catalunya, la *Carta universitària per la llengua* de la Xarxa Vives, o el *Pla d'increment de la recerca en català* de la Universitat Rovira i Virgili. Tot i que encara és molt aviat per extraure conclusions de la seva aplicació i poder

1. L'objectiu de l'informe era proporcionar una panoràmica general de les dinàmiques que intervenen en la publicació de recerca en català, a fi d'explorar possibles estratègies per aprofitar-ne el potencial de creixement, incloent: 1. Donar compte de *quina recerca* es publica en català, en quins formats i amb quines finalitats; 2. Identificar *quins agents* hi intervenen i quins rols desenvolupen; 3. Determinar quins són *els incentius i els frens* a l'hora de publicar recerca en català; 4. Analitzar *les causes i les conseqüències* d'aquestes dinàmiques; 5. Proposar *línies d'actuació per enfortir* les publicacions de recerca en català i potenciar-ne el creixement.

2. L'informe *UNESCO Science Report: the race against time for smarter development*, publicat al 2021, apunta les desigualtats que han sorgit a causa de la mundialització de l'anglès com a llengua de publicació i n'observa l'accelerat augment de l'ús aquests darrers anys depenent de cada regió estudiada. A un nivell més nacional, es pot comprovar l'evolució i el predomini actual del castellà (més del 75%) a les revistes editades per la Universitat Rovira i Virgili del 1982 fins al 2022 <<https://www.llengues.urv.cat/ca/usos/llengues-revistesurv/>>.

mesurar l'encert de les mesures que s'hi proposen, la situació d'emergència lingüística no convida a esperar-ne passivament els resultats i cal treballar des de tots els àmbits per revertir la situació actual. I els centres d'estudis locals i comarcals poden jugar-hi un paper rellevant.

◆ Els centres d'estudis locals i la publicació en català

En el marc del quarantè aniversari del Centre d'Estudis Sinibald de Mas de Torredembarra es va dur a terme una taula redona³ en què representants de diferents centres d'estudis i de l'Institut Ramon Muntaner van parlar de les problemàtiques actuals i de les visions que en tenen. Una reflexió comuna va ser la d'avaluar la trajectòria històrica dels centres: la majoria van nàixer de l'efervescència democràtica i activista de la fi de la dictadura franquista i en aquell moment els centres d'estudis eren una eina per treballar en favor de tota la societat, ja que suplien les mancances de l'ens administratiu d'un estat dictatorial. En la mesura que s'han anat creant i reformant institucions públiques en època democràtica, com ara les universitats, en molts casos aquella necessitat de país ha quedat en un segon terme i moltes voltes s'ha cregut que ja no era necessari tindre-les en compte, amb el consegüent perjudici per a la trama sociocultural del país. I a aquesta problemàtica cal afegir en molts casos la manca de relleu generacional, accentuada amb la crisi de la covid iniciada al 2020.

Però malgrat el canvi generacional i d'interessos al qual es troben sotmesos tots els centres, cal treure pit de la feina que s'ha realitzat i que es continua fent des de l'àmbit local. Si en l'actualitat encara existeix un cert volum de revistes científiques escrites en català és gràcies a les més de noranta capçaleres dels centres d'estudis locals i comarcals, la major part de les quals es poden consultar lliurement a la plataforma raco.cat⁴. També, segons el catàleg de l'IRMU, els centres d'estudis en el seu conjunt són res-

3. L'acte se celebrà el 22 de setembre de 2023 sota el lema «La recerca local i els centres d'estudis» i hi van participar Josep Magriñá, president del Centre d'Estudis d'Altafulla; M. Carme Jiménez, directora de l'Institut Ramon Muntaner; Iris Gual, presidenta del Centre d'Estudis Sinibald de Mas de Torredembarra, i Jaume Llambrich, en representació del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

4. Al repositori Raco <<http://www.raco.cat>> es poden consultar digitalment més de 90 capçaleres de centres d'estudis, la major part introduïdes gràcies a la tasca tècnica duta a terme per l'IRMU. A banda, el mateix IRMU té disponible un buidatge dels índexs de gairebé 200 revistes d'àmbit local a l'adreça <<https://www.irmu.org/centers/magazines>>.

Monografies

Volem viure de la terra! : els pagesos en lluita. 1976-197
El jaciment ibero-romà de Boades (Castellgalí, Bages)
"Aquí comptem per festes de la Candela". Records de vida a Valls
"El Patronato de la Viviendas del Congreso". Habitatge i catòlica a la Barcelona del franquisme.
"Resò de japonisme". Un recopiat per la col·lecció de literatura artística japonesa del Centre de Lectura de Reus
... i a la tarda, a cosir. La veu de les àvies
10 anys del Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans
100 anys de la Societat L'Aliança: Cubelles 1914-2014
100 anys, 100 fotos. Gràcia 1897-1997
100 fonts i safareigs de Valls
100 nobles i senyors de l'entorn d'Arnau Mir de Tost
125 anys annexionats. Perspectiva històrica de les annexions dels pobles i barris del pla de Barcelona
125 anys de la Flambia i l'arribada del ferrocarril a Gavà
150 anys de la Societat Coral Aroma València
150 anys del ferrocarril de Tarragona a Martorell: 1865-2015
150 autògrafs
1893... i el tren va arribar a Nonasp
1902, tifus i mort a Santpedor
1908-1999 : Josep Soler Vidal : Compromís social i polític amb els Països Catalans
1939. La repressió franquista a Colibató

La pàgina web de l'Institut Ramon Muntaner compta amb un apartat específic de monografies editades pels diferents centres d'estudis locals.

ponsables de més de 2.000 llibres editats en català⁵. Per entendre la importància del volum d'aquesta producció editorial per a la cultura i la ciència catalanes, aquesta xifra podem comparar-la, per exemple, amb els 2.500 títols en català de les editorials universitàries de la Xarxa Vives⁶.

En el cas concret del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, cal tindre en compte els 28 títols de la col·lecció que s'han editat des del 1993 fins avui i que, gràcies a la col·laboració amb Publicacions URV, es poden consultar també en accés obert⁷. A les mono-

5. Podeu consultar la llista a l'adreça següent: <<https://www.irmu.org/centers/monographs>>

6. L'e-BUC, accessible a l'adreça <<http://www.e-buc.com>>, presenta des de fa més de 20 anys les novetats editorials de les universitats de la Xarxa Vives. S'hi pot consultar un catàleg de més de 21.000 títols en format paper, digital i en accés obert de les editorials següents: Publicacions de la Universitat d'Alacant, Universitat d'Andorra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, CEU Ediciones, Edicions Universitat de Girona, Edicions Universitat de les Illes Balears, Edicions de la Universitat Jaume I, Edicions de la Universitat de Lleida, Editorial UOC, Publicacions de la Universitat Politècnica de Catalunya, Editorial Universitat Politècnica de València, Publicacions Universitat Rovira i Virgili, Publicacions Universitat de València i Eumo Editorial.

7. Totes les monografies del CEHSGO estan disponibles per a la seva difusió i consulta gratuïta a l'enllaç <<https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/series/CEHSGO>>.

The screenshot shows the CEHSGO website interface. At the top, there is a blue header with the CEHSGO logo and navigation links like 'Catàleg' and 'Quant a -'. Below the header, the main content area is titled 'Publicacions del CEHSGO' and includes a descriptive paragraph about the collection. A grid of four book covers is displayed, each with a title, author, and date. On the right side, there is a vertical navigation menu with categories such as 'Navega', 'Categories', and 'Series'.

grafies cal afegir els més de 300 articles de la revista *Kesse* que es poden consultar als repositoris internacionals raco.cat⁸, dialnet⁹ i archive.org¹⁰. I tota aquesta tasca editorial feta des del Camp de Tarragona sobre diferents matèries s'ha realitzat amb voluntat de projecció universal íntegrament en català, talment com han fet els altres centres d'estudis del país.

◆ La comunicació de la ciència en català

Al 2021 el digital *Pensem* va publicar el dossier monogràfic «El català i la comunicació social de la recerca»¹¹, en què una desena de científics i comunicadors exposaven com el català corre el risc de ser vist com una llengua no apta per a la comunicació de la ciència. D'entre totes les raons detallades que poden suposar un entrebanc, crec que cal destacar el fet que el disseny de la trajectòria professional dels científics, amb què actualment es desin-

8. Vegeu < <https://raco.cat/index.php/Kesse> >

9. Vegeu < <https://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=27199> >

10. Vegeu < <https://archive.org/search?query=subject%3A%22revista+kesse%22> >

11. En el dossier hi participen Martí Domínguez, Montse Ayats, Jordi Díaz, Cinta S. Bellmunt, Xavier Duran, Enric Culat, Lúdia Gallego, Josep M. Cots i Peter Garrett. Podeu consultar-ho a l'adreça següent: < <https://www.pensem.cat/noticia/261/nou-dossier-catala-comunicacio-social-recerca> >

centiva l'ús de la llengua pròpia en favor d'altres amb la finalitat d'aconseguir un currículum competitiu. Així, doncs, s'han assumit com a «normals» una sèrie de mesures que minoritzen i penalitzen l'ús de la nostra llengua en la ciència, i tot en nom de l'eficiència i la internacionalització. Per exemple, es dona la paradoxa (amb un punt de surrealisme rampant) que per ser avaluat positivament un estudi de literatura catalana realitzat per investigadors catalans i els principals lectors del qual són catalans, s'editi en anglès fora dels Països Catalans.

Malgrat aquests hàbits de publicació instal·lats a les universitats, cal tenir en compte que la major part del finançament de la ciència procedeix de la mateixa ciutadania del territori on treballen els investigadors. Per tant, existeix una responsabilitat moral, explicitada per escrit per la mateixa Comissió Europea en les seves convocatòries, de retorn a la societat d'aquest treball, i la manera més efectiva de dur-ho a terme per maximitzar-ne l'impacte és mitjançant la llengua pròpia de la ciutadania.

Per tot plegat cal emprendre accions decidides i desacomplexades en favor del català, que acompanyades de les propostes del documents normatius actuals puguin donar un tomb a la constatada regressió de la llengua en general i de manera específica en la ciència.

◆ **Un parell de propostes de futur immediat**

En l'actual conjuntura, l'enfortiment de la producció de textos científics en català depèn en últim terme i de manera inevitable de les institucions que financen la recerca i les agències d'avaluació (tant autonòmiques com estatals) ja que són les que exigeixen unes publicacions als investigadors amb unes especificitats tècniques en favor d'altres. Des de l'àmbit dels centres d'estudis locals hi ha algunes eines que són altament atractives per posar en valor tant la llengua com la qualitat de la recerca duta a terme, sobretot si tenim en compte la recerca local publicada en monografies.

El format llibre és una modalitat de comunicació científica que possibilita una visió profunda i extensa, monogràfica o interdisciplinària, que no es pot comparar a la visió sintètica dels articles, i que cal reivindicar i posar en valor si es du a terme amb rigor la validació de continguts i els processos editorials¹². Els centres d'estudis locals no poden bandejar aquest sistema

12. Maite Simón recollia aquesta definició en les conclusions de la taula redona sobre edició de llibre al «I Encuentro de Profesionales en edición científica i académica» duta a terme a Salamanca al setembre de 2023 < <https://www.une.es/video-de-las-conclusiones-de-las-mes->

d'edició, habitual i necessari en l'àmbit de les ciències socials i les humanitats, en favor de les publicacions periòdiques sinó que l'han d'enfortir, millorar i adaptar a un futur que avui és més present que mai.

Per una banda hi ha el moviment de la **ciència oberta** i l'obligatorietat de treballar en aquesta sentit per part dels diferents ens educatius i científics, estatals i internacionals. Seguint aquesta iniciativa (nascuda al 2002 amb el manifest de Budapest¹³) els centres d'estudis locals i comarcals han tingut en la plataforma raco.cat un aliat estratègic que ha posat en circulació en format digital per a tot el món el coneixement recollit en les seves publicacions periòdiques i que cal destacar com una història d'èxit¹⁴. Mentrestant, les agències d'avaluació de la recerca espanyoles estan introduint en les avaluacions de currículums acadèmics paràmetres relacionats amb la ciència oberta i l'impacte social¹⁵, i aquests canvis vogueuen a favor de l'actual model de difusió de les revistes.

Per altra banda, si tenim en compte la distribució de les publicacions, les monografies editades pels centres d'estudis a més a més de ser presents a localitat corresponent (mitjançant presentacions públiques o l'aliança amb les llibreries del territori) cal que segueixin la mateixa tendència global de

as-colaborativas-celebradas-en-el-i-encuentro-de-profesionales-de-la-edicion-cientifica-y-academica-salamanca >

13. Es tracta d'una proposta adoptada per l'Open Society Institute al desembre de 2001 en una reunió a Budapest, celebrada amb l'objectiu d'aconseguir l'accés lliure als articles de recerca en tots els camps acadèmics. Podeu consultar el text de la declaració i les seves diferents actualitzacions a la web < <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/> >.

14. En aquest punt no volem entrar a valorar les possibles repercussions negatives de l'índex CARHUS d'avaluació de revistes sobre les publicacions periòdiques dels centres d'estudis locals, fet que requereix d'una reflexió a banda. Promogut per Agaur, es tracta d'un sistema d'avaluació de revistes en l'àmbit de les Ciències Socials i Humanitats, que a diferència d'altres sistemes foranis recull bona part de les capçaleres presents al repositori raco.cat. Depenent de la valoració de la revista en aquest índex, les publicacions tenen un nivell de rellevància diferent en les avaluacions dels currículums dels científics. Vegeu més informació a l'adreça <<https://agaur.gencat.cat/ca/avaluacio/carhus/>>.

15. Al desembre de 2023 Aneca publicava els nous criteris d'avaluació dels sexennis d'investigació per a la comunitat universitària, en què obliga als sol·licitants que dipositin les seves publicacions en plataformes d'accés obert per tindre-les en compte a l'hora de comptabilitzar els mèrits de la seva carrera professional. Trobareu més informació a l'adreça <<https://www.aneqa.es/-/aprobados-los-criterios-de-evaluaci%C3%B3n-de-la-pr%C3%B3xima-convocatoria-2023-del-sexenio-de-investigaci%C3%B3n>>

difusió que les revistes. La nova plataforma maco.cat,¹⁶ gestionada pel mateix CSUC, compta amb tots els paràmetres tècnics per fer realitat aquest objectiu de disseminació de dades i metadades i posar en valor internacionalment la producció científica pròpia.

En paral·lel, però, cal treballar en la **millora dels processos de qualitat editorial de les monografies**, tot incorporant aquelles característiques objectives que en certifiquin el compliment. En altres països europeus s'han trobat en situacions similars i han creat una sèrie de distincions que serveixen per posar en valor la producció científica comunicada en les llengües pròpies, en favor del multilingüisme i la bibliodiversitat, com ara el Sello de Calidad en Edición Académica CEA-APQ¹⁷ a Espanya, el Guaranteed Peer Reviewed Content Label¹⁸ a Bèlgica o les evaluacions de Publication Forum¹⁹ a Finlàndia.

Al 2023, en el marc de la II Trobada de Serveis Lingüístics i de Publicacions de la Xarxa Vives, es va presentar l'*Informe sobre la valoració de la recerca en català*, dut a terme per Mireia Sopena. El principal propòsit d'aquest anàlisi era oferir un estat de la qüestió per fomentar la implementació d'indicadors per al reconeixement de la comunicació científica en català, i s'hi feia especial referència a l'àrea dels llibres. Una de les principals conclusions que es proposaven era la creació d'una distinció pròpia de les agències d'avaluació dels Països Catalans i la Xarxa Vives que identifiqués les col·leccions i les monografies que segueixen bones pràctiques acadèmiques i editorials.²⁰

16. Lluís Agustí, a l'informe *Proposta de creació de la plataforma digital MACO: Monografies Acadèmiques Catalanes en Obert*, descriu com una feblesa la distribució de les monografies locals, que si són en format paper queden circumscrites a un àmbit geogràfic i de públic restringit. Amb la creació de la plataforma <http://maco.csuc.cat> es dona resposta a aquesta problemàtica i gràcies a les tecnologies de la informació s'aconsegueix una difusió internacional.

17. Convocat per Aneca i Fecyt, inicialment distingia col·leccions senceres però el 2023 han obert la convocatòria a la modalitat de monografia individual. Més informació a <https://www.selloceaapq.es>.

18. Amb el suport del Consell Interuniversitari Flamenc <https://www.gprc.be/en/content/what-gprc>.

19. Sota l'auspici de la Federació de Societats Científiques de Finlàndia <https://julkaisuforum.fi/en/evaluations>.

20. La resta de mesures que es proposaven a les agències d'avaluació, i que serveixen per qualificar la monografia científica editada en català, són les següents: reconèixer les col·leccions i les monografies d'acord amb el seu valor científic i editorial; dotar de criteris objectius, concrets i transparents la valoració científica i editorial de les monografies de totes les àrees de coneixement; comprometre els recursos necessaris per a l'avaluació de les monografies en català; valo-

Mentre les agències d'avaluació de l'àmbit del territori catalanoparlant no es decideixin a impulsar i crear les seves eines de treball (i l'actual situació sociopolítica no convida a crear gaires esperances al respecte) és important que els centres d'estudis tinguin la mirada posada al Directory of Open Access Books²¹. Aquesta iniciativa dona una resposta combinada als reptes de difusió de la ciència oberta des d'una perspectiva multilingüe i té un reconeixement d'abast internacional, pel que una obra en català hi pot participar amb els mateixos criteris objectius que qualsevol altra, sense que hi influeixi la procedència geogràfica ni la marca lingüística. Els principals condicionats per participar-hi són que els llibres digitals estiguin distribuïts sota una llicència creative commons i que abans de la seva publicació els continguts han de ser sotmesos a una revisió d'experts independent i externa (coneguda en anglès amb el terme *peer review*).

És evident que per a que molts centres d'estudis locals puguin fer realitat de manera conjunta aquest salt qualitatiu es necessita d'un pla de treball concret, adaptat a les seves necessitats, dinàmiques i idiosincràsies. I, com tots els projectes seriosos que es vulguin dur a terme de manera professional i continuada, cal comptar amb uns recursos humans i econòmics concrets. Si ens creiem de debò les premisses de multilingüisme i bibliodiversitat, en el marc de la cultura catalana els centres d'estudis locals són un actor potent de base amb què altres cultures no tenen la sort de poder comptar. Ens hi juguem la pervivència d'un entramat editorial de proximitat, que té un impacte directe en la ciutadania de cada localitat i comarca i que es vehicula mitjançant la llengua catalana. Amb la suma d'esforços de la societat civil i de l'administració pública és possible fer front amb èxit a aquest repte de futur, «només» cal que es posi fil a l'agulla i ho considerem tots plegats una línia més de treball estratègic i indispensable per a que el català tingui una funcionalitat plena com a llengua acadèmica i se n'incrementi l'ús d'una manera efectiva.

JAUME LLAMBRICH BRULL

Cercle d'Estudis Històrics i Socials
Guillem Oliver del Camp de Tarragona

rar la transferència del contingut de les monografies en els espais de difusió propis dels àmbits científic i editorial, i garantir la publicació i la difusió de la llista d'editorials acadèmiques que segueixen processos de qualitat en favor de l'excel·lència i el rigor.

21. Creat per la OAPEN Foundation per a monografies en accés obert. A l'octubre de 2023 hi havia registrades 107 obres en català d'un total de 74.714 <<http://www.doabooks.org>>.

◆ Bibliografia

- AGUSTÍ, Lluís (2022). *Proposta de creació de la plataforma digital MACO: Monografies Acadèmiques Catalanes en Obert*. Consorci de Serveis Universitaris de Catalunya: Barcelona. <<http://hdl.handle.net/2072/529959>>
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2022). *Pla d'enfortiment de la llengua catalana en el sistema universitari i de recerca de Catalunya*. Generalitat de Catalunya: Barcelona. <https://recercauniversitats.gencat.cat/web/.content/16_transparencia/gestio_serveis_publics/documents/pla_enfortiment_catala.pdf>
- MASSAGUER, Marina; FLORS-MAS, Avellí, i VILA, Francesc Xavier (2021). *Informe sobre la publicació de la recerca feta en català*. Xarxa Vives d'Universitats: Castelló de la Plana. <<https://www.vives.org/book/informe-sobre-la-publicacio-de-la-recerca-en-catala-impacte-de-la-politica-linguistica-en-el-sistema-universitari-2020/>>
- SCHNEEGANS, S., STRAZA, T., i LEWIS, J. (ed.) (2021) *UNESCO Science Report: the Race Against Time for Smarter Development*. UNESCO Publishing: Paris. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pfo000377433>>
- SHEARER, K. i BECERRIL-GARCIA, A. (2021). *Decolonizing Scholarly Communications through Bibliodiversity*. Zenodo. <<https://doi.org/10.5281/zenodo.4423997>>.
- SOPENA, Mireia (2023). *Informe sobre la valoració de la recerca en català*. Xarxa Vives d'Universitats: Castelló de la Plana. <<https://www.vives.org/book/informe-sobre-la-valoracio-de-la-recerca-en-catala/>>
- UNESCO (2021) *Recomendación de la UNESCO sobre la Ciencia Abierta*. UNESCO Publishing: Paris. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pfo000379949_spa>
- UNIVERSITAT CATALANA D'ESTIU (2023). *50 anys del Manifest de Prada: El català, llengua d'expressió científica*. Servei Lingüístic i de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili: Tarragona. <<https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/549>>.
- UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI (2023). *Pla d'increment de la recerca en català de la Universitat Rovira i Virgili*. URV: Tarragona. <https://www.llengues.urv.cat/media/upload/domain_81/arxiu/pla-increment-recerca-catala-URV-aprovat.pdf>
- XARXA VIVES D'UNIVERSITATS (2023). *Carta universitària de la llengua. Principis i recomanacions de política lingüística*. Xarxa Vives d'Universitats: Castelló de la Plana. <<https://www.vives.org/book/carta-universitaria-de-la-llengua-principis-i-recomanacions-de-politica-linguistica/>>

LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA

I ELS ORÍGENS DEL SEU PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC

Dolors Saumell Calaf

L'any 2023 ha fet 175 anys que la Biblioteca de Tarragona obria al públic. Aquest article vol ser una aproximació als seus orígens i evolució fins l'any 1962, moment en què es trasllada a l'actual seu.

L'origen dels fons són els monestirs de Poblet, Escornalbou i Santes Creus, i algun convent de Valls; en menor grau i de forma testimonial, trobem convents tarragonins, i d'altres procedències com Montblanc, Escaladei o Alcover.

The year 2023 marked 175 years since Tarragona Library opened its doors to the public. This article examines the library's origins and evolution up to 1962, the year it moved to its current location. The library's origins lie with the monasteries of Poblet, Escornalbou and Santes Creus and some convents in Valls; to a lesser degree there were also contributions from convents in Tarragona and others in Montblanc, Escaladei and Alcover.

PARAULES CLAU:

biblioteca, Tarragona,
patrimoni bibliogràfic

KEYWORDS:

library, Tarragona,
library resources

◆ Introducció

L'any 2023 feia 175 anys que la Biblioteca de Tarragona obria al públic. Aquest article vol ser una aproximació als seus orígens i evolució fins l'any 1962, moment en què es trasllada a l'actual seu. L'origen dels fons són els monestirs de Poblet, Escornalbou i Santes Creus, i algun convent de Valls. En menor grau i de forma testimonial, també trobem convents tarragonins i d'altres procedències com ara Montblanc, Escaladei o Alcover.

La Biblioteca Provincial de Tarragona, com les altres biblioteques provincials, s'inicien a cop de decrets i reials ordres que daten de finals segle XVIII i que culminen amb les desamortitzacions dels governs liberals del Comte de Toreno i Juan Álvarez Mendizábal (1835-1838). La finalitat és recollir el patrimoni bibliogràfic dels convents i monestirs, però es tenen pocs recursos, unes condicions adverses i mesures de salvaguarda inoperants en un territori extens i en conflicte.

El resultat és una gran pèrdua patrimonial, però no la primera: la revolta dels Segadors (1640) o la Guerra de Successió (1711-1715) van afectar els patrimonis, si bé de forma variable en funció dels llocs concrets; al llarg del segle XIX els episodis violents es van succeir, la guerra del Francès, el Trienni Liberal o les guerres carlistes van colpir amb força el Camp de Tarragona.

Per altra banda, els llibres al llarg de la història han estat fràgils i exposats a desaparèixer amb facilitat: han acumulat ocultacions, robatoris, furts, apropiacions indegudes, vendes. Altres pèrdues han estat motivades per incendis (també intencionats), humitats, plagues, inundacions o bé per condicions deficientes d'emmagatzematge i dels transports, pel mal estat i per la inseguretat dels camins en temps de guerra.

1. Els orígens de la Biblioteca Provincial (1800-1834)

En termes generals el patrimoni bibliogràfic al Camp de Tarragona va ser ric, ja al segle XVI l'arquebisbe Antoni Agustí reuní una de les biblioteques més valuoses del moment. Monestirs com Poblet, Santes Creus, Escornalbou o Escaladei, junt amb altres formades amb posterioritat com la del Canonge Ramon Foguet han estat exponents d'aquesta riquesa.

Poblet i Santes Creus són dues comunitats cistercenques que des de mitjan segle XII van formar llurs biblioteques i els primers catàlegs de les quals daten de finals de segle. La Biblioteca de Poblet es conserva molt parcialment: ha desaparegut l'important Biblioteca de Pere el Cerimoniós, però es conserven 400 volums de la de Pere Antoni d'Aragó, virrei de Nàpols

qui feu donació l'any 1678 de 4.322 llibres luxosament relligats, exhibits des de llavors com a distintiu del monestir.

La Biblioteca de Santes Creus va ser important des del segle XIII, s'hi conserven testimonis com manuscrits d'escriptura carolíngia procedents del Monestir de la Gran Selva. Al segle XVI l'abat Valls va desenvolupar els estudis clàssics i l'escola hellenística de Santes Creus va durar dos segles, temps en què es van reunir prop de cent obres gregues, 262 manuscrits i 150 incunables. D'aquests se'n conserva una petita part, algun amb inicials policromes ròpies de l'art cistercenc.

Una tercera biblioteca important fou la Biblioteca del Seminari de Missions d'Escornalbou, amb algunes peces d'interès, incunables, post incunables i algun manuscrit del segle XVIII. Altres han tingut pitjor fortuna com seria el cas d'Escaladei, que malgrat posseir una rica biblioteca va ser destruïda pràcticament en la seva totalitat.

A la ciutat de Tarragona destacà la biblioteca de l'arquebisbe Antoni Agustí (1517-1565), que va marxar de Tarragona després de la seva mort; la de la Catedral de Tarragona, espoliada per guerres i robatoris segons relata l'any 1804 el Pare Villanueva (1763-1824).¹ El darrer terç de segle XVIII s'havien creat les biblioteques episcopals enriquides amb els llibres dels arquebisbes², que es van obrir als estudiosos; a la ciutat l'arquebisbe Francesc Armanyà (1718-1803) reuní una important biblioteca que a la seva mort va tenir com a destí la Biblioteca del Seminari; contenia interessants col·leccions de dibuix i estampes originals. En bona part aquests fons es van destruir o dispersar.

A les darreries del segle XVIII destaca en Ramon Foguet i Forasté (1729-1794), canonge, erudit, bibliòfil i col·leccionista, que va aplegar una biblioteca de més de 4.000 volums elogiada pels seus contemporanis, junt amb un monetari, un gabinet d'història natural i ceràmiques. A la seva mort va cedir les col·leccions al convent dels franciscans amb l'objectiu que s'obris al públic, en horari de matí i tarda;³ però van ser destruïdes per les tropes del

1. Jaime VILLANUEVA, *Viaje literario a las Iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851. Tom 19: p. 112-12 <<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5323119929&seq=9>> [Consulta:18 de gener de 2024].

2. Elena de ORTUETA, «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII» dins de *Francesc Armanyà i Ramon Foguet La Il·lustració a Tarragona*. Tarragona : Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; p. 83 < <https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/view/554/575/1261>>

3. De la Biblioteca del Canonge Foguet vegeu Jaume MASSÓ, «El canonge Ramon Foguet: arqueologia i col·leccionisme a la Tarragona il·lustrada» dins de *Francesc ARMANYÀ i Ramon*

mariscal Suchet a les darreries de juny del 1811⁴ i tan sols es van salvar uns 500 llibres conservats a la Biblioteca Provincial de Tarragona. El seu llegat va deixar empremta i l'any 1847 quan la biblioteca obria les seves portes al convent de Sant Francesc incorporà un retrat en la seva memòria.

Sens dubte el setge a la ciutat de Tarragona (maig i juny de 1811) va comportar una greu destrucció en el patrimoni bibliogràfic. Davant del perill una part de població acomodada i de clergues s'afanyaren a emigrar, sovint embarcant cap a Mallorca amb possessions materials, i entre aquestes els llibres.⁵ Les tropes franceses en la seva retirada l'agost de 1813 dinamitaren el Palau Arquebisbal, arrasant altre cop llibres i documents.⁶

Al camp, monestirs com Escaladei van patir l'entrada de tropes i l'embarcament dels seus béns, tot i que els foren retornats.⁷ El Seminari de Missions d'Escornalbou va estar actiu, els frares van baixar a predicar a Tarragona per assistir a la gentada que fugia de les tropes franceses.⁸ Poblet, sumit aquells anys en una crisi interna, i sense novicis des del 1807, es va abandonar des del 1810 fins al 1813, alguns frares, però, ja no hi retornaren. Lloc de pas de tropes franceses, es va ocupar i es van confiscar els seus béns; els frares van ocultar els més de 4.000 volums de la llibreria de Pere Antoni en amagatalls dins del monestir i els comissionats francesos en fer

FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; <<https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/view/554/575/1261>> p. 53-72, i Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, «La biblioteca de Don Ramon Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic]-1794)». *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1951; 243-253.

4. Raymundo FERRER *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religiosa-politico-militar de Barcelona y Cataluña*. Vol. 3. Brusi, 1816.

5. «Els emigrats s'endugueren amb ells joies, diners, documents, llibres, etcètera. Els Castellarnau i els Montoliu, per exemple, salvaguardaren joies, diners, els arxius i les biblioteques, i més o menys feren el mateix els Vidal, els Queraltó i altres nobles», Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813)*, Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011; p. 115, <<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/fitxers/altres/quaderns/quaderns-de-larxiu-num.-6>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

6. Manel GÜELL, Josep Maria GRAU PUJOL, «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona» *Lligall*. *Revista Catalana d'Arxivística*, 31, 2001, p. 65-120.

7. Ezequiel GORT I JUANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p.38-49.

8. Josep MARTÍ MAYOR, «Escornalbou: collegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835», *Archivo Ibero-Americano*, vol. 42, núm. 165-168, p. 293-342.

els inventaris van trobar pocs llibres, abandonats, alguns destrossats i amb cobertes arrancades, llançats a terra.⁹

Durant el Trienni Liberal (1820-1823) la supressió de convents i monestirs obliga a desplaçar milers de religiosos i a clausurar centenars de convents. Calia localitzar i inventariar els llibres amb destí final a la Biblioteca de Corts; els rebutjats eren per les futures biblioteques provincials.¹⁰ No hi va haver inventaris per falta de temps, de personal preparat i per la inoperància burocràtica.

La ciutat de Tarragona aquests anys vivia un període de certa expansió; s'havia recuperat de les pèrdues demogràfiques i econòmiques de la guerra del Francès i tenia uns 8.000 habitants. El gener de 1822 va ser declarada capital de província i fou la darrera ciutat catalana que va continuar en mans dels constitucionalistes fins el 7 de novembre de 1823.¹¹ L'any 1822 coincidint amb la marxa del govern dels liberals moderats i l'esclat d'insurreccions arreu s'inicien els moviments: dominics, agustins i trinitaris són demanats com a llocs d'ensenyament en el cas dels agustins i trinitaris, amb l'Escola de Nàutica i Dibuix (segon pis dels trinitaris) i càtedres de segona classe (agustins). El gener de 1823 es reclama a l'Ajuntament que faci complir el decret de corts de supressió de convents.¹² Es prega als franciscans catedràtics que puguin acabar el curs, exigint-los que vesteixin els hàbits seglars, però no hi accedeixen. El convent dels caputxins es destina com a parròquia del nou Barri del Port i amb aquesta finalitat es crida als veïns per tal d'organitzar-la. No hi ha referències a les llibreries dels convents i és possible que les biblioteques arribessin ja molt minvades arran del setge de 1811.

Durant el Trienni l'Arquebisbat i el Capítol de la Catedral van iniciar actuacions per recuperar l'art sacre procedent dels monestirs desamortitzats amb l'objectiu de substituir elements perduts a la catedral durant la invasió

9. Raymundo FERRER, *Barcelona cautiva*, p. 34-35 i Eduard TODA, *La destrucció de Poblet 1800-1900*, p. 36.

10. Ley de 25 de octubre de 1820 de supresión de conventos y monasterios. (*Gazeta del Gobierno*, nº 123, 29 de octubre de 1820), art. 27 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1820/123/CO0544-00544.pdf>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

11. Sofia MATA DE LA CRUZ, «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal (1820-1823). Pérdida, salvaguarda y recuperación del patrimonio artístico de la catedral y los monasterios de Scala Dei y Poblet», *e-artDocuments: revista sobre colleccions i colleccionistes*, Vol. 4, 2011, núm. 14, p. 23 <https://www.raco.cat/index.php/e-art/art/jic/le/view/245396> [Consulta: 29 de gener de 2024].

12. Arxiu Històric Municipal. Actes. 1823, gener, full 53, recte.

Portal de Sant Francesc. Foto Fritz. Col·lecció Rafael Vidal Ragazzon.

napoleònica. El canonge Cañellas va anar a la Cartoixa per recuperar la Bíblia Sacra amb inicials miniades amb éssers fantàstics, i els onze volums de la Bíblia Glossada datats el segle XIV van ingressar a la Biblioteca del Seminari, on encara es conserven. El cartoixans van retornar a l'estiu de 1823 a una cartoixa desolada perquè els habitants de pobles veïns havien aprofitat per agafar mobles, llibres, plata o tot allò que es pogués transportar.¹³

S'abandonaren també Santes Creus i Escornalbou, aquest darrer reite- radament acusat, junt amb Poblet, de ser focus instigador de l'absolutis- me;¹⁴ a la ciutat de Tarragona les actes municipals de febrer de 1823 recu- llen la imperiosa necessitat d'embarcar a deu frares d'Escornalbou i Poblet (franciscans i bernats) considerats sospitosos perquè divagaven pels pobles de la contornada.¹⁵ En menys d'un any, a la tardor de 1823 retornaren als

13. Ezequiel GORT I JOANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 40.

14. *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Palma*, núm. 63, 2 de junio de 1822 ; p. 1.

15. «convé per tots els mitjans possibles que s'embarquin els frares posant ma de qualsevol fons, per sagrat que sigui [...] En vista del que s'ha acordat que els frares s'embarquin cap a Mallorca comissionant per tractar amb un patró que marxi xap a aquesta illa.» AMT Actes, P. 70 i 70 vers.

convents. D'Escornalbou Eduard Toda documenta que els frares van ocultar els llibres que no van poder traslladar degut al seu pes.¹⁶

Poblet, com altres monestirs es trobava en moments de decadència, lluites internes i falta de vocacions. Vargas Ponce, diputat de Corts, el 25 de setembre de 1820 fa referència a la biblioteca del monestir i ho fa de forma efusiva quan parla de la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó,¹⁷ però retrata un estat d'abandonament: feia tres anys que no s'obria, fet que fa extensiu a les biblioteques monàstiques en general; assenyalava que li va costar fer la visita, i suposa que el motiu era que el bibliotecari no sabia llatí. El 15 de novembre de 1822 els monjos que hi quedaven abandonaren el convent; l'autoritat civil actuà ràpidament, mana tancar portes i trasllada a Tarragona els béns mobles de valor com la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó. En desconeixem, però, els detalls del trasllat i del dipòsit temporal on va anar a parar. En els saquejos d'aquests temps no es van trobar pràcticament llibres ja que una bona part els havien ocultat els monjos. Possiblement aquestes ocultacions van donar lloc a la llegenda dels tresors de Poblet que tant afectaran el patrimoni del monestir.¹⁸

2. Les desamortitzacions en temps de guerra i l'arribada de llibres (1835-1843)

Les desamortitzacions són un fenomen lligat als corrents liberals. Després del Trienni (1820-1823) es reprenen amb Toreno i Mendizábal (1835 -1837) amb el resultat de la supressió definitiva de les ordes monàstiques i l'amortització dels seus béns en benefici de l'Estat. La mort de Ferran VII el 1833 amb la regència de Maria Cristina va comportar aixecaments absolutistes i la primera guerra carlina coneguda a Catalunya com la Guerra dels Set Anys, que s'allargà fins al juliol de 1840. Una guerra civil que colpí espe-

16. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, 1926 ; p. 249-256.

17. «la primera alhaja de la nació, en su classe, por su materia y fora està en Poblet, que es una biblioteca que fué de un cardenal, hijo natural del Arzobispo de Zaragoza, que lo era bastardo de Fernando el Católico. Esta biblioteca consta de 25 estantes de ébano y demás de tres vares de alto con cristales amolados y dentro como 4.000 volúmenes, cuyo índice poseo, todos encuadernados en tafilete, y tan apociables muchos , como quiera que habiendo muerto tal cardenal a mediados del siglo XVI, todos son ediciones anteriores y solo per ellas son de mucho aprecio», *Diario de Cortes*, 25 de septiembre de 1820, núm. 83, p. 1225.

18. Joan MENCHON I BES, «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)» *Aplec de treballs*, 32, 2014, p. 229-257 < <https://core.ac.uk/download/pdf/38978928.pdf> > [Consulta:29 de gener de 2024].

cialment les zones rurals i on el sentiment anticlerical i el malestar social van desbordar lleis i decrets. La crema de convents (juliol 1835) fou el seu punt àlgid amb el rerefons d'una església decadent, minvada i amb lluites internes.

A la vila de Reus, el 22 de juliol de 1835, al voltant d'un centenar de persones va cremar dos convents, el dels franciscans i el dels carmelites descalços i van morir 22 frares, fets que es propagaren a altres indrets com Alcover, la Selva del Camp, Valls, Riudoms, Poblet o Escaladei. A Reus l'epidèmia de còlera havia fet més de 600 víctimes i popularment s'establí un vincle entre els frares i el còlera acusant-los de l'enverinament de les fonts d'aigua; s'havia consolidat la idea que la guerra la sustentaven els frares. El convent dels franciscans a Reus tenia fama de faccions per les seves predicacions junt amb el Seminari d'Escornalbou i en cremaren l'edifici junt amb la biblioteca. L'historiador Eduard Toda afirma que se salvaren pocs llibres d'una biblioteca d'uns sis mil volums.¹⁹ Els que van escapar de les flames, seguint al mateix autor, els van recollir joves reusencs que l'any 1842 van formar una biblioteca a la *Societat de recreo i instrucció*. Més endavant el govern conservador la va fer tancar i va manar enviar els llibres a la biblioteca provincial, però no n'hi arribà ni un.²⁰ Altres llibres manuscrits, llibres de cor i antifonaris en pergamí es van vendre el 1839 a Alfons Solanes, comprador de fulls sense cobertes perquè aquestes pesaven massa, al preu de 20 rals l'arrova, que es destinaren a fer timbals per la milícia.²¹

A la ciutat de Tarragona s'afanyaren i només tres dies després de la publicació del Reial Decret de 25 de juliol de 1835 de supressió dels convents, a la sessió de l'Ajuntament s'informà que s'havia expedit passaport als religiosos dels convents de la capital cap als punts que havien sol·licitat traslladar-se amb motiu de les circumstàncies.²² Des del Govern civil es demanà a l'Ajuntament que es fes càrrec dels inventaris i de la custòdia, que malgrat

19. «en la sala de la biblioteca, corresponent al lloc on anys més tard s'habilità el saló de visites es calà foc i prengué pels prestatges de fusta fins a les bigues i cairats del sostre que s'enfonsaren amb fracàs, potser això contribuint a la salvació dels pocs llibres que cobrí la runa, i dels pocs llocs que se salvaren foren el rebost i el celler perquè els exaltats volgueren menjar i beure i endur-se les provisions.» Eduard TODA I GÜELL, *Los convents de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus : Revista del Centre de Lectura, 1930, P. 50.

20. *Ibidem*, p 91.

21. *Ibidem*, p. 94-96.

22. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Folis 112 vers i 113.

no estar-hi d'acord, ho van fer.²³ Calia anar ràpid per tancar els convents i procedir als inventaris dels béns. Ben aviat, el 7 d'agost arribaren centenars de persones de Reus i dels pobles veïns, que junt amb els de Tarragona van recórrer els carrers, però els convents de Tarragona estaven ja tancats i en mans del govern; els llibres i objectes artístics es trobaven en procés d'inventari que finalitzaria el 20 d'octubre. Part d'aquests béns eren, però, a les cases particulars: el ban del 31 de juliol demanava la seva devolució i a l'agost l'Ajuntament exigia que es retornessin immediatament a l'agutzil.²⁴ A final de 1835 els efectes que s'havien pogut recollir havien passat a la Intendència.

A Poblet segons ens explica l'historiador Agustí Altisent durant la primavera i estiu del 1835 van ser amenaçats repetides vegades, i després de la crema de convents els frares van vendre el poc que tenien i es van dispersar; fou aleshores quan alguns homes de Vimbodí van calar foc a la biblioteca.²⁵ Des de l'abandonament l'espoli va ser sistemàtic, més amb la possibilitat de vendre llibres (o restes) als antiquaris.²⁶ Als anys cinquanta ja hi intervinen compradors especialitzats, antiquaris o llibreters de vell.

A Santes Creus a finals de l'estiu de 1835 el darrer capítol de la comunitat decidí que cadascú anés on li semblés pensant que seria una exclaustració temporal i es van repartir els diners. Segons Fort i Cogul, alguns s'allistaren a les files dels carlistes i només un a la dels liberals; el monestir va quedar abandonat fins al 1843 i va patir furts sistemàtics que el convertiren en un magatzem que servia als rapinyaires.²⁷

A Escaladei la fugida dels monjos va permetre a la gent dels pobles entrar i saquejar el monestir. Ezequiel Gort dona la referència d'un testimoni coetani que afirma que pocs dies després, el 2 d'agost, la cartoixa cremava i molta gent es dedicava a espoliar-la: *lo més segur que tot lo priorat anava a carregar allí que diu que semblava un vespé*. Pere Anguera cita als veïns de la vila de Porrera, amb marcat caire liberal, com a causants d'un espoli que va

23. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Folis 112 vers i 113.

24. Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Fol. 112 vers i 113 ; Fol. 117.

25. Eduard TODA I GÜELL, *La destrucció de Poblet* [Poblet] : Monestir de Poblet, 1935 Sant Boi de Llobregat (Pompeu Vidal) p. 166.

26. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*. Poblet : Abadia de Poblet, 2014, p. 726-732.

27. Eufemià FORT I COGUL, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*. Santes Creus : Fundació Roger de Belfort, 1972, p. 26.

durar dies i va deixar el monestir totalment arruïnat, malgrat que el batlle va mirar d'impedir-ho.²⁸

Els franciscans d'Escornalbou el van abandonar al veure les columnes de fum dels convents de Reus, tement per la seva vida.²⁹ El dia 25 de juliol, sortiren en dues o tres colles, una es dirigí cap Alforja, Lleida i França. Un frare va ser assassinat a Alcover i altres s'escamparen i retornaren a les seves cases després de les primeres persecucions perquè la majoria eren de la contornada. Segons Eduard Toda el guardià va aprofitar per salvar el que va poder, mobles i efectes. Poc després, el 4 de desembre l'incendià una companyia de soldats liberals.

A finals de l'any 1835 es pot assegurar que bona part del patrimoni de l'església regular estava ja en mans de l'Estat per fer front al deute públic. El pas següent fou l'articulació de mesures concretes com les del *Real Decreto del Ministerio de Gracia y Justicia de 9 de marzo de 1836*³⁰ on tractava de la formació de biblioteques provincials i obria la porta a exclaustrats cèlebres per la seva erudició i talent hi fossin col·locats. Serà el cas de la Biblioteca Provincial de Tarragona, però deu anys més tard.³¹

El patrimoni bibliogràfic, dispersat i proper als monestirs, costava de recuperar; els comissionats d'amortització, en general, van separar i guardar els llibres. Sembla que a Reus quedà força destruït i a Tarragona a finals de 1835 el que quedava s'havia traslladat als dipòsits de la Intendència. La guerra impedia trasllats pels camins, un exemple de la situació va ser el maig de 1836 quan una columna del corregiment de Tarragona va perseguir una facció i la va dispersar matant 50 homes, decomissant 26 armes,

28. Ezequiel GORT I JUANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei* Reus : Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991, p. 416.

29. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, p. 259-264.

30. *Gaceta de Madrid*, 10 de marzo de 1836 < <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1836/444/A00001-00003.pdf> > [Consulta: 27 de gener de 2024].

31. «los archivos, cuadros, libros y demás objetos pertenecientes a los institutos de ciencias y artes» que se aplicarán a «las bibliotecas provinciales, museos, academias y demás establecimientos de instrucción pública».555 Los religiosos podían llevarse consigo los libros, muebles y ropas de uso particular.556 Entre otros posibles destinos y ocupaciones futuras, se abría la puerta a que aquellos exclaustrados y secularizados «célebres por su erudición y talentos» pudieran «ser colocados en las bibliotecas públicas existentes, o que en adelante se establecieren». Real Orden, de 24 de marzo de 1836, del Ministerio de Gracia y Justicia, relativo a los regulares de ambos sexos (*Gaceta de Madrid* n° 460, 26 de març de 1836), Art. 51. < <https://www.boe.es/gazeta/dias/1836/03/26/pdfs/GMD-1836-460.pdf> > [Consulta: 27 de gener de 2024].

una mula i un morral amb quatre llibres. Entre els presos es remarcava que un havia sigut frare.³² En aquest context, a mitjans de 1836 l'ordre per la formació de biblioteques provincials era ferma, les comissions civils que havien de fer la feina estaven actives, però els llibres i objectes artístics no havien arribat a Tarragona; part del que s'havia salvat estava concentrat en dos punts, Reus i Valls, altra part en mans de comandants d'armes o en cases particulars, tots pendents dels inventaris. Calien 2.000 rals per la conducció de llibres a Tarragona i ningú se'n feia càrrec. L'Acadèmia de San Fernando, que dirigia aquestes operacions, demanà a la Intendència de Tarragona que avancés els diners, però passava el temps i a la capital no arribaven ni diners ni llibres.

Mentrestant, a Santes Creus l'any 1836³³ la Comissió va fer traslladar al Pont d'Armentera 1.200 volums sota la tutela de l'alcalde; aquest va demanar a la Comissió Científica i Artística que els recollissin, ja que s'amuntegaven i es deterioraven; se n'havien afegit 1.638 més de la vídua de Joan Bardina també provinents de Santes Creus. No es traslladaren, però, fins a l'any 1840.

Jacint Pla, comissionat encarregat d'Escornalbou, havia de separar els llibres i objectes artístics i entregar-los a la Comissió d'arxius, biblioteques i objectes artístics de Tarragona; va escorcollar el Seminari i recollí baguls i fardells amagats entre les parets amb casulles, robes i llibres, ocultats pels freres. Una altra part van fer cap a les 'cases amigues' dels pobles dels voltants; coixineres descrites amb *llibres molt bons, i enquadernats a la francesa*. El problema era la falta de diners per la conducció a Tarragona; s'apuntà la venda de llibres; no sabem com, però a finals del 1836 els llibres de cor van arribar a la catedral i els altres formarien part de la biblioteca provincial.³⁴

Des de Madrid es volien renovar les comissions: la Reial Ordre de 27 de maig de 1837 establia *Comissions Científiques i Artístiques* a les capitals de província, amb més competències, més clares i més dotades de recursos perquè tenien la possibilitat de vendre en subhasta pública les obres que no consideressin suficientment valuoses per ser conservades; els guanys havien de ser aplicats als inventaris, al trasllat dels llibres i a la formació de biblioteques. Calia trobar persones que per la seva intel·ligència i integritat poguessin fer els inventaris classificant els objectes dels convents suprimits

32. Arxiu de la Diputació de Tarragona. Actes 1836. Maig ; p. 2.

33. Eufemià FORT I COGUL, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*, p. 26.

34. Eduard TODA I GÜELL, *Història d'Escornalbou*, p. 263-278.

que des de *'tiempo ha'* no s'havien traslladat per falta de mitjans. Un any més tard, a mitjan 1838, s'estava al mateix punt, tal com manifestava el cap polític Francisco Alejandro Fernández. En una sentida carta adreçada a l'Acadèmia de San Fernando demanava més poders, una autorització àmplia, i que el deixessin fer: havia provat de convèncer a les comissions, de salvar obstacles per fer una biblioteca traslladant els llibres, però ara l'informen que tampoc hi havia cap local disponible. Dolgut, afirma que les juntes i les comissions i els seus homes vetllen més pels seus interessos particulars, especialment a províncies. Entretant els objectes desapareixen sucumbint a la pols dels magatzems.

Per altra part, no surten aquestes persones intel·ligents que han de fer els inventaris per patriotisme i sense res a canvi. Per avançar a Tarragona, l'Acadèmia de San Fernando encomana a la Societat d'Amics del País reunir els fons que van arribant; als comptes del 1841 consten despeses per recollir llibres a la sagristia del convent de Sant Domènec; per clavar i desclavar els caixons; també es fa inventari i es blanqueja la sala de la llibreria. La Biblioteca, que ha de ser finançada per la Diputació i l'Ajuntament no arriba i l'any 1842 el govern central la torna a reclamar.³⁵

3. La formació de la Biblioteca i les primeres etapes: del convent de Sant Francesc al Palau de la Diputació (1845-1899)

L'any 1844 es renova altre cop l'administració central, es crea una Comissió Central de Monuments i altres de provincials. La Central ha d'impulsar i regularitzar els treballs de les comissions provincials, i sobretot recuperar allò que fos encara possible. Les provincials es van dividir en tres seccions: arxius i biblioteques, havien de localitzar còdexs, manuscrits, llibres i documents destinats a les biblioteques públiques provincials. La segona secció era la de pintura i escultura, i la tercera d'arqueologia i arquitectura.

La Comissió provincial de Tarragona fou la primera de Catalunya en formar-se, es constituí el dia 10 d'agost. Donant compliment a la Reial Ordre de 13 de juny es reuní el setembre, però no hi tornà fins al març de 1845 amb el canvi del cap polític, en Francisco Belza. En foren membres Ivo de la Cortina, Josep M. Torres, Joan Francesc Albiñana, Joaquín Berenguer, Josep Criviller i Domingo Teiling, persones preparades i de reconegut prestigi. Ivo de la Cortina a la sessió de maig de 1845 informà que al monestir de

35. Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons de l'Acadèmia Nàutica i Dibuix [papers solts, sense numerar].

Santes Creus s'havien arrancat portes i s'extreien llibres, pintures i objectes preciosos, respectats fins llavors. Es reclamaren mesures a la Comissió que decidí responsabilitzar als pobles més propers de la conservació, junt amb els intendents.

Calia fer les biblioteques i confegir els inventaris de tot allò que es recollís fent-los arribar a la Comissió central, qui intensificà les ordres en aquest sentit. A Tarragona l'any 1845 la Biblioteca encara no existia, el que hi havia eren muntanyes de llibres, uns 4.000 procedents dels convents suprimits al Pallol, a l'Acadèmia de Belles Arts-Societat Econòmica. Francisco Belza, president de la comissió i cap polític, afirmava que quasi tots els llibres eren de teologia eclesiàstica, sense ordre ni classificació, que en la seva major part estaven truncats pels saquejos que va patir la província. No hi havia recursos de cap espècie i, per tant, no es podia remetre l'inventari ni avançar els índexs, no es donava l'abast amb tantes arribades de llibres; els llibres, però, no es venien. L'any 1846 es produeixen dues recuperacions més: una de 428 volums procedents de Montblanc, de la Biblioteca del virrei Pere Antoni d'Aragó. La segona, del monestir de Santes Creus, quatre carretades de llibres conduïts des de Vila-rodona.

La Comissió Central a finals del mes de juliol de 1846 celebrà que a Tarragona hagués augmentat 4.000 llibres i encoratjà els treballs d'identificació, afirmant que la Biblioteca seria una de les més riques de la nació. El 28 de juliol es nomenà bibliotecari a Joaquin Caballero, prevere, i ex-frare franciscà exclausturat, coneixedor de la bibliografia eclesiàstica. Professor de religió, era home de gran cultura i estava disposat a fer front als 10.000 volums amuntegats a la Plaça Pallol; els col·locà en prestatges preservant-los de la humitat que els afectava, els separà per completar les obres i trobar matèries. El desembre de 1846 ho explicà a l'informe a la Comissió central, qui l'animà a confegir els índexs al més aviat possible.³⁶

Per altra part, la formació de la biblioteca provincial estava lligada a l'Institut d'Ensenyament Secundari i el seu director consta també com a director de la Biblioteca. La implementació del nou pla d'estudis 1845/1846 especificà que «sigui quina sigui la naturalesa de l'establiment, hi hauria una biblioteca i un arxiu; on hi hagués universitat o institut, la biblioteca provincial s'hi afegiria i s'augmentarien tots els llibres que es poguessin aplegar dels que van pertànyer als suprimits convents». Finalment, el 14 de gener de 1847 la Biblioteca provincial obrí al públic. En donà també notícia

36. Archivo de la Real Academia de San Fernando. Gener de 1847. [Correspondència. Esborranys sense numerar].

Biblioteca Pere Antoni d'Aragó.

a la *Gazeta de Madrid* el 28 de febrer de 1847 que remarcava la importància de reunir 9.000 volums de riqueses literàries que formaven part de les biblioteques de monestirs i convents, molt afectades per la destrucció de 1835.³⁷

Francisco Belza, cap polític, definia les biblioteques com a grans vehicles d'instrucció pública i mitjans auxiliars d'ensenyament, que s'obriria als estudiosos de totes classes de la societat, en horari de matí i tarda, de deu a dotze del matí i de tres a quatre i mitja de la tarda. La descrivia dividida en varies seccions: filosofia antiga amb tots els estudis clàssics, morals i físico-matemàtics, teologia, jurisprudència, dret canònic, història eclesiàstica, història profana, arqueologia, oradors sagrats i bíblics, sants pares grecs i llatins i manuscrits del segle XII. Calia augmentar-la amb obres modernes d'història, literatura, administració, dret públic, física, química, història natural i tractats internacionals. Es reconeixen les mancances i la poca adequació a la instrucció pública, però per altra part no es volia endarrerir la seva obertura. Ell no havia defallit i havia aconseguit engregar la Biblioteca, ajudat per Josep Aleu i per l'eclesiàstic Joaquín Caballero; en repassà les procedències: *Poblet i Scala-Dei, dels convents de Sant Francesc, Escornalbou, Sant Domènec i Descalços d'aquesta ciutat, dels Mínims i Descalços de Valls i dels Recol·lectes d'Alcover, i particularment del ric llegat de llibres que va fer generosament el difunt Sr. Foguet, canonge de la Metropolitana Església, i el retrat*

37. *Gazeta de Madrid*, núm. 4519, 1847, 28 de febrer <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1847/4519/A00001-00001.pdf>> [Consulta: 28 de gener de 2024].

del qual està a la mateixa biblioteca per la veneració de tots els concurrents.³⁸ Ramon Foguet (1729-1794), llegà la seva important biblioteca als franciscans perquè s'obris al públic.

El bibliotecari Joaquín Caballero tenia encara per davant una feina ingent amb pocs recursos. El 1847 la Comissió recuperà dos atles il·lustrats que Salvador Brocà va donar a Poblet, arribà des de l'Espluga un caixó amb altres quinze llibres de Pere Antoni d'Aragó, també es documentà la venda d'alguns llibres a Barcelona i altres que se separaren per enviar a Madrid responent a la circular del govern per fer una biblioteca militar, i Joaquín Caballero en separà 16.

En aquest període les biblioteques provincials estaven finançades amb fons de la Diputació provincial, inclòs el sou del bibliotecari. A nivell professional l'any 1858 es creà un cos de bibliotecaris i arxivers, una Junta directiva i reglaments de servei per les biblioteques. Se'ls demanà aplegar un exemplar de les històries de pobles, ciutats, esglésies i santuaris de la província, actuals i antigues.³⁹

A la ciutat de Tarragona la biblioteca era encara a l'ex-convent de Sant Francesc i l'octubre de 1859 estava tancada. El seu director comunicava al govern de Madrid el seu mal estat, calien obres per tal d'habilitar-la, tal com estava no es podia obrir al públic, havia quedat tancada entre el cor de l'església i l'oficina de recaptació de consums i eren necessaris més de 60.000 rals. La Direcció General d'Instrucció Pública a mitjan 1860 envià a la inspecció d'arxius i biblioteques de la zona de Llevant que va concloure que l'import de les obres era massa elevat i calia buscar un altre lloc. La Diputació en aquells moments tenia un edifici en construcció, l'antic convent de Sant Domènec a la plaça de la Font, i n'habilitaria un espai encara que quedés separada de l'Institut de segon ensenyament. S'inclouria també el Museu provincial.⁴⁰

El 13 d'abril de 1872 una visita del governador civil donà testimoni que tant la Biblioteca com el Museu estaven ja instal·lats, ordenats i ben classificats,⁴¹ tot i que els recursos seguien sent escassos. Joaquín Caballero, el seu director, remarcà el mal estat dels fons, la necessitat de restituir-ne obres,

38. Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona. *Butlletí Oficial de la Província*. Circular 37, Registre 144 (1845, 17 de febrer).

39. *Butlletí Oficial de la Província de Tarragona*, 11 de juliol de 1859.

40. *Gazeta de Madrid*, 21 de març de 1867 <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1867/03/21/pdfs/GMD-1867-80.pdf>> [Consulta: 25 de gener de 2024].

41. *El Tarraconense*, 13 d'abril de 1873.

de completar col·leccions i adquirir-ne de noves. El pressupost de la Diputació provincial incloïa algunes adquisicions, però la més important era a càrrec del Ministeri de Foment o d'Instrucció Pública que anaven enviant caixons amb obres de diverses classes. Joaquín Caballero durant dècades era l'única persona de plantilla que havia de catalogar i compaginar la feina amb el manteniment: l'any 1882 descrivia que havia d'extraure els volums dels prestatges per ventilar-los i que perdessin la humitat arran de la inundació d'una de les sales deguda a un fort aiguat⁴². Per altra part, aquests anys visiten la Biblioteca poc més d'un miler de persones l'any.

En una visita d'inspecció l'any 1883, sabedors de la seva importància, s'ordenaren posar el focus en la revisió i el recompte de còdex manuscrits, en vitella i paper, en els cartularis, diplomes i incunables, tasca que Joaquín Caballero continuà l'any següent buscant també dades relatives a Poblet i Santes Creus. Poc després, l'agost de 1884 se li reconeixia dins de l'escalafó del Cos de Facultatius la categoria d'ajudant. Fèlix Rozanski, humanista i bibliògraf que havia ocupat fins a l'any 1884 la plaça de bibliotecari a l'Escolial, en la seva darrera etapa a Tarragona com a canonge de la Catedral, descrivia la Biblioteca provincial formada per les restes teològiques dels convents suprimits i que no tenia ni tan sols *l'Espanya Sagrada* d'Enrique Flórez, del 1747.⁴³ En aquesta època d'auge d'estudis bibliogràfics arriba a Tarragona el bibliògraf austríac Rudolf Beer⁴⁴, director de la Biblioteca imperial de Viena, per estudiar els manuscrits i llibres anteriors al segle XVI; el novembre de 1886 una vegada ha acabat, agraeix a Joaquín Caballero les seves atencions.

Un any més tard, el novembre de 1887, moria amb 87 anys en Joaquín Caballero qui havia estat també professor de l'Escola Normal i de l'Institut de segon ensenyament, a més de ser un notable orador dedicat a la predicació a la ciutat i al Camp. Altre cop la Biblioteca va estar tancada un temps esperant substitut; Antoni Anton Pijuan ocupà la plaça el darrer trimestre de 1888; llavors la biblioteca amb 12.300 volums quedava petita, i es començà a plantejar la necessitat d'un local més gran; el nou bibliotecari l'any 1889 es queixava de què era l'únic treballador de la casa i introduí un aspecte preocupant, el

42. *Memoria de Caballero* (1865) de l'Arxiu de la Junta (BNE, Arxiu 119/6)

43. Gabriela MAKOWIECKA, *Félix Rozanski: un bibliotecario polaco en la Real de El Escorial entre 1875 y 1884*; p. 34 <<https://docta.ucm.es/rest/api/core/bitstreams/3a5c9db6-48fb-444b-8674-89af2e85ef7/content>> [consulta: 27 de gener de 2024].

44. Publicà diversos estudis de manuscrits hispànics (*Lex Romana Wisigothorum* de Lleó, 1887; *Hand-schriftenschatz Spaniens*, 'Tresors manuscrits d'Espanya', 1894)

dels robatoris: les dues sales de la Biblioteca configuraven un angle recte i per entrar a la segona calia deixar la primera sense vigilància i, per tant, era ben fàcil robar els llibres; per evitar-ho Antoni Anton demanà urgentment un porter. Poc després, l'agost de 1890 s'incorporà també Fermín Villarroya com a auxiliar, fins al seu trasllat a Girona l'any 1892. Una altra tema del tot inquietant eren les arnes que llavors feien estralls als llibres, amb obres desfetes; es reclamaven intervencions urgents i una neteja a fons.

La situació de la Biblioteca amb la marxa de Fermín Villarroya no faria més que empitjorar. El 1893 Antoni Anton Pijuan demanava 500 pessetes per poder completar la bibliografia local, conscient de la situació econòmica del municipi deixaria les de gran cost per una època en què hi hagués més recursos.⁴⁵ Per altra banda, el Museu arqueològic estava sense direcció de feia temps i mentre no es resolía es demanà al director de la Biblioteca Antoni Anton Pijuan que n'ocupés la direcció. No fou així perquè demanà el trasllat a Salamanca. Aquesta era una constatació més que el destí de Tarragona en el marc del cos facultatiu era un lloc de pas, fet que implicava períodes sense personal i la falta de continuïtat en els projectes. Altra vegada, el 1895 estava temporalment tancada sense bibliotecari, el mes d'agost el bibliotecari, llavors en Manuel Fernández Irlés era de vacances i sense substituït. Poc després aquest també es traslladava a Madrid.

L'any 1897 la Biblioteca provincial tenia un nou bibliotecari en Josep Sastachs i Costas, que hi romandria fins al seu trasllat l'any 1901; va fer obres de millora al local, als prestatges, i a nivell professional va introduir la classificació Brunet, i en va regular l'ús. Abans de tancar per obres es demanà la devolució de les obres sostretes; es reobrí l'octubre de 1898 i es feren visites guiades. Josep Sastachs també va escriure un breu manual *La responsabilidad del bibliotecario* imprès a Tarragona el 1898.⁴⁶

4. El segle XX fins a la Guerra Civil. Continuen reptes i dificultats (1900-1939)

Eduardo González Hurtebise fou director de la Biblioteca des de l'any 1901 fins al 1904, any que es traslladà a Osca, Girona i Barcelona, aquest darrer com a director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. A Tarragona va continuar amb la millora de la Biblioteca i va estudiar la impremta: l'any 1903 publicà

45. *Diari de Tarragona*, 7 d'abril de 1893.

46. Josep SASTACH, *La responsabilidad del bibliotecario*, Tarragona: Establecimiento Tip. Viuda e H. de Tort, 1898 <https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=10073779> [Consulta: 29 de gener de 2024].

*El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos xv y xvi.*⁴⁷ Lloat per la premsa de l'època va ser acadèmic de les Acadèmies de San Fernando, de la Historia a Madrid i de les Bones Lletres de Barcelona. El va succeir Lluís del Arco Muñoz a mitjans del 1904 i fins al 1911, qui va continuar les tasques de catalogació i va fer un catàleg de matèries; autor de nombroses publicacions d'història i geografia, una de les seves línies de treball va ser la premsa, l'any 1908 publicà *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*.⁴⁸ El 1906 va escriure una de les primeres guies: *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*.⁴⁹ En aquells anys la Biblioteca disposava de 16.000 volums col·locats en dues sales; estava oberta de les nou a la una del migdia en horari d'hivern, i de les vuit fins a la una en horari d'estiu. Lluís del Arco feu difusió a través de la premsa perquè creia que la Biblioteca era poc coneguda i havia d'esdevenir una base cultural.

Durant la primera dècada de segle xx Tarragona s'apropava als 30.000 habitants i la vida cultural transcorria al voltant d'ateneus, teatre i música, amb certàmens literaris i conferències. En aquest context la premsa remarcava la incomoditat i la dificultat d'accés de l'única biblioteca, situada a les golfes de la Diputació, en un tercer pis, i amagada entre un laberint de corredors; es demanava el seu trasllat. Preocupava també la desaparició d'algunes peces importants, potser en altres èpoques? Alguna de les que es reclamà llavors al bibliòfil Marià Aguiló no es retornà perquè argumentà que eren del seu pare. A mitjan 1911 Luis del Arco va marxar de Tarragona a l'obtenir la càtedra de Geografia i Història de l'Institut de Castelló i va ser substituït per Amós Belmonte y Osuna qui estarà a Tarragona fins a l'any 1916 quan es traslladarà a la Facultat de Medicina de Madrid. De setembre de 1912 datava un projecte presentat a l'Estat per acollir el Museu i la Biblioteca de part de la Diputació, l'Ajuntament i la Comissió de Monuments, per fer front a la manca d'espai i a les males condicions; amb llibres i objectes amuntegats, no es podien col·locar ni les trameses semestral de llibres del Ministeri ni les col·leccions de monedes o estàtues que es deterioraven al claustre. Pel nou emplaçament es proposà un terreny situat al passeig Pi i

47. Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE, "El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos xv y xvi." *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 12, 1902, p. 203-220, <<https://raco.cat/index.php/ButlletiArq/article/view/333756>> [Consulta: 24 de gener de 2024].

48. Lluís DEL ARCO MUÑOZ. *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*. Tarragona : Establ. Tip. de F. Arís e Hijo, 1908 <<https://archive.org/details/elperiodismoentaoarcouoft/page/20/mode/2up>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

49. Lluís DEL ARCO MUÑOZ, *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*, Tarragona: Tipografía Tarraconense, 1906.

Maragall (actual passeig de les Palmeres).⁵⁰ Els anys següents es reservaren pressupostos locals i provincials, a l'inici del 1922 una Reial ordre autoritzà la cessió dels terrenys, finalment quan semblava encarrilat el tema del nou edifici anà caient en l'oblit.

El juliol de 1916 després de la marxa d'Amós Belmonte arribà de director de la Biblioteca i de l'Arxiu d'Hisenda Francesc Ferrer i Roda provinent de la Biblioteca universitària de Saragossa, on retornarà l'any 1920. Eren els temps de l'obra de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i la modernització del país passava per l'obra cultural. En aquest context les biblioteques esdevenien un gran recurs al servei de tothom, amb la missió social d'educar la població i fer-la més culta, sense adoctrinar-la. A Tarragona es volia una biblioteca popular, hi havia el precedent de l'any 1893 quan l'Ajuntament n'acordà la formació sense resultat. L'opinió tarragonina reivindicava una biblioteca oberta les tardes, accessible a les persones treballadores perquè la provincial era considerada inútil, només aprofitada per pocs, mitja dotzena de capellans i alguns estudiants.⁵¹ A l'inici de 1923 la Mancomunitat manifestà la intenció de fer una biblioteca a la ciutat que havia de ser una biblioteca 'viva' diferent de la provincial de la qual ningú es recordava, sempre solitària a les golfes de la Diputació: *és que les hores son triades perquè ningú hi vagi, és que l'organització és arcaica, empalagosa i poc simpàtica, aquella biblioteca provincial, cosa tan morta i freda i com la província*.⁵² Per construir-la l'Ajuntament havia de posar el solar, i el que s'oferia, entre el Grup Saavedra i la Caserna de la Guàrdia civil, es va considerar poc centric pels Comissionats de la Generalitat; l'Ajuntament, però, no comprà cap altre solar o edifici.

Va ser durant la Dictadura de Primo de Rivera (setembre de 1923-gener de 1930) quan el 24 de març de 1926 el ple de la corporació municipal va acordar la creació de la Biblioteca popular tarragonina a càrrec de la Diputació, ben dotada, però que a falta de local compartí la seva ubicació amb la Biblioteca provincial fins a l'any 1930 (i els mateixos problemes d'accés, amb més de cinquanta escales). Els horaris de la Biblioteca provincial de 10 a 13 h, i els de la Popular de 10.30 a 13 h i de 17 a 20 h.

Aquests anys trobem al capdavant de la Biblioteca a Ángel del Arco Molinero (1862-1925), director també del Museu Arqueològic fins que va morir el febrer de 1925. Membre de múltiples corporacions, entre elles la Sociedad Hispánica de París, destacà per la seva tasca d'arqueòleg i pels seus treballs

50. *Diario de Tarragona*, 1912, 6 de novembre.

51. *Diari de Tarragona*, 1921, 11 de novembre.

52. *La Veu de Tarragona*, 1923, 24 de març.

Missale secundum consuetudinem ecclesiae Tarraconensis. Tarragona, 1499.

sobre la història de l'antiga universitat i la impremta a Tarragona. El succeí Ferran Valls i Taberner (1888-1942), historiador i arxiver que llavors estava al càrrec de l'Arxiu d'Hisenda i del Museu Arqueològic fins que l'any 1928 marxà al de la Corona d'Aragó; Joaquín María de Navascués i de Juan va estar-hi només un breu període, des de 1929 al 1930 abans de ser conservador del Museu Nacional Arqueològic d'Espanya. Breu també va ser el pas per Tarragona de Felip Mateu i Llopis (1930-1931) abans del seu destí al també Museu Nacional Arqueològic d'Espanya.

Durant la II República (1931-1936) arribà a la ciutat Juana Quílez Martí (1906-2004) i el març de 1931 agafà la direcció de la Biblioteca provincial. De la primera fornada de facultatius de la República, era el seu primer destí i va ser rebuda amb expectació, era dona i li corresponia també la direcció del Museu i ser membre de la Comissió de Monuments. Va romandre poc temps a la ciutat perquè el 1932 guanyà la plaça a la Facultat de Farmàcia a Madrid. Juana, però, va deixar una forta empremta pel seu treball entusiasta i la seva voluntat renovadora. Ben aviat trobà la premsa local com a gran aliada per conscienciar als ciutadans, denunciar la situació dels equipaments i buscar millores i solucions. És així com el mes d'octubre iniciava

una campanya exposant al *Diari de Tarragona* l'abandonament de la Biblioteca provincial, el mal estat dels seus fons desfets per *legions d'arnes* que els anaven destruint sense que ningú fes res. Manifestà que de seguir així desapareixerien en poc temps; ella no volia exigir responsabilitats concretes, i allò no era culpa de la Dictadura de Primo de Rivera perquè la incúria i la deixadesa eren de feia molts anys i ara no es podia continuar amb els braços plegats i la mirada impassible. Juana defensava la importància dels tresors bibliogràfics àmpliament estudiats, tenia el deure de denúncia amb voluntat de renovar els vells sistemes. Una de les seves mesures fou convidar alguns periodistes a la Biblioteca perquè de primera mà veiessin les fulles soltes, les relligadures trencades i els forats d'insectes i de rosegadors. Juana netejava full per full per salvar alguna cosa, deixant de fer la seva tasca bibliogràfica, feia referència a antics directors de cert prestigi que havien volgut combatre els corcs a cop de destrat, separant les parts atacades. Proposava una obra de salvament que volia que es fes de manera eficient i en el marc d'un nou model de biblioteca que fos modern. Es pronunciava sobre la necessitat del nou edifici projectat de feia dècades, però es fes o no es fes creia que calia millorar les condicions actuals. Ella, de forma immediata, necessitava només una estufa de desinfecció de llibres i un operari per la tasca de neteja manual. Els treballs arqueològics i bibliogràfics d'aquests mesos foren reconeguts també a finals del 1931 per l'Acadèmia de la Història. Tarragona es va doldre del seu trasllat a Madrid, on va impulsar la modernització de les biblioteques universitàries i més endavant l'Arxiu i Biblioteca de Guadalajara.⁵³ La seva trajectòria i entusiasme han inspirat recentment la publicació d'un llibre.⁵⁴

L'any 1932 arribà com a director de la Biblioteca i del Museu Arqueològic en Guillermo Gustavino (1904-1977) també en el seu primer destí i fins a l'any 1934. La Biblioteca seguia sent notícia a la premsa, llavors centrada en la baixa afluència de públic, pràcticament inexistent; l'any 1931 hi varen anar només 24 lectors. Menys que mai. Les causes, a parer del nou director, eren múltiples, la falta de llibres nous, l'accés i el local; a l'hivern hi mancava calefacció; tampoc es podia fer préstec. Haver de dividir la feina entre el Museu i la Biblioteca comportava importants retards en ambdós equips. Guillermo Gustavino insistia que per modernitzar el servei calien diners i projectes. Les reivindicacions ciutadanes continuaven fent èmfasi

53. *Diari de Tarragona*, 1931, 23 i 28 d'octubre.

54. Cristina GÁLLEGO RUBIO, *Juana Quílez Martí: archivera bibliotecaria (1906-2004)*, Guadalajara: Ayuntamiento de Guadalajara, 2022.

en l'accés deficient i en la necessitat del nou edifici; també en un horari del tot insuficient (de 9 a 13 h). L'any 1934 arribava també al seu primer destí José López de Toro (1897-1972) que romandria a Tarragona només fins al 1935 quan marxà a Granada; desplegà una brillant trajectòria: llatínia-traductor, bibliotecari-arxiver, escriptor i teòleg. A Tarragona publicà un llibre sobre la Biblioteca (1936)⁵⁵ i treballà els fons de Pere Antoni d'Aragó (1611-1690).

El clam pel mal estat de la Biblioteca i les seves col·leccions té el seu punt àlgid amb l'article del periodista i escriptor Carles Soldevila de gener de 1935 a *La Vanguardia*, i que reproduïx el *Diari de Tarragona*, a petició de l'investigador Ignacio Bauer qui veia amb desesperació com es perdien els llibres de la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó devorats pels insectes, junt amb robatoris i furts d'erudits i col·leccionistes. L'articulista se'n fa ressò: *una barbàrie quieta, mansa, diferent de la que el 1835 va destruir Poblet, però que no és exclusiva de les biblioteques sinó que afecta altres camps i és un símptoma del mal estat i la deixadesa d'un país mancat d'entusiasme i d'ideals*.⁵⁶ La resposta es feia esperar poc, el 27 de gener el governador general de Catalunya llavors Manuel Portela Valladares ordenà que fossin trameses a Tarragona 1.500 pessetes destinades a la conservació dels llibres de la Biblioteca provincial. Desconeixem quan es va aplicar perquè José López de Toro el març de 1936 des de Granada, en una carta adreçada a Lluís de Salvador, director del *Diari de Tarragona*, assenyalava que la Biblioteca i el Museu no trobarien una solució local (Comissió de Monuments i Societat Arqueològica, entitats culturals locals o persones particulars) perquè el problema principal era que depenien d'altres instàncies, es queia amb la paradoxa que mentre es pagaven a preu d'or manuscrits i incunables, o es finançaven costoses excavacions, no es conservaven els propis, evidenciant una gran falta de voluntat.⁵⁷

A Catalunya l'any 1936, poc després de l'inici de la Guerra, Bonaventura Gassol, conseller de Cultura, va crear una Comissió del Patrimoni Artístic, Històric i Científic per dur a terme el salvament dels béns en perill de destrucció. Jordi Rubió, n'era el responsable de Biblioteques i informà que a Tarragona el Comitè de Confiscacions d'Obres Culturals, uns dies abans que caigués la ciutat, va treure de la Catedral els manuscrits, incunables i

55. JOSÉ LÓPEZ DE TORO, *Contribución al conocimiento de la Biblioteca Provincial de Tarragona*, Tarragona, F. Sugrañes, 1936.

56. *Diari de Tarragona*, 1935, 25 de gener.

57. JOSÉ LÓPEZ DE TORO, «La Biblioteca provincial de Tarragona en el tiempo y en el espacio», *La Cruz: diario católico*, 1935, 7 de desembre.

rars que hi eren dipositats en una capella perquè havia notat que s'hi florien i es traslladaren a Bescanó. Possiblement, es tractava de fons de la Biblioteca provincial.⁵⁸

5. La Dictadura 1939-1962, de la Casa Castellarnau a la Casa de Cultura

La ciutat de Tarragona s'ocupà el 15 de gener de 1939 i poc després s'organitzà el Patronato Provincial de Archivos, Bibliotecas y Museos per fer-se càrrec de la instal·lació de la Biblioteca provincial, però els llibres estaven escampats en dipòsits, calia recuperar-los i buscar un local. Lesmentat Patronat, que ha estat estudiat per Josep M. Grau Pujol i Jaume Massó⁵⁹, es reuní per primera vegada el 23 de novembre de 1939, presidit pel Governador Civil, amb el president de la Diputació, l'alcalde de la ciutat i onze vocals més. N'era el secretari en Samuel Ventura Solsona (1896-1972), responsable des del mes de febrer de tots els serveis del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs de Tarragona (Arxiu de la Delegació d'Hisenda, Biblioteca provincial, Museu Arqueològic i Museu Paleocristià) i de la delegació de SDPAN (Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional). Paradoxalment, Samuel Ventura va destacar per la seva bona feina a la Junta republicana de Castelló on es va salvar un important nombre d'obres d'art. Expedientat i depurat va ser sancionat amb el trasllat forçós a Tarragona. Va ser vocal i secretari del Patronato Provincial para el fomento de los Archivos, Bibliotecas y Museos Arqueológicos (1939-1945), vocal de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos (des de 1943) i membre de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense (des de 1950).

L'any 1939 en arribar a la ciutat expressà la seva preocupació per la situació del patrimoni i va informar de l'existència d'un gran dipòsit que es trobava al segon pis del Palau de l'Arquebisbat i d'un altre situat al mas Pol, al terme de Bescanó, prop de Girona, amb un enorme fons d'objectes i col·leccions procedents d'organismes oficials i també de particulars, amb la intenció de treure'ls a l'estranger, que van tornar a la ciutat el 3 de gener de 1940 en tres camions carregats de llibres i objectes artístics. Entre *els tresors*

58. Anna GUDAYOL, «El salvament de les biblioteques catalanes durant la Guerra Civil: Les "Notes" de Jordi Rubió.» *Estudis Romànics*, núm. 29 (2007) ; p. 233.

59. Josep M. GRAU PUJOL, «El Patronat Provincial per al Foment d'Arxius, Museus i Biblioteques de Tarragona (1939-1945).» *Lligall*, 22, 2004, p. 311-332 i Jaume MASSÓ CARBALLIDO, «Notes biobibliogràfiques sobre Samuel Ventura Solsona (1896-1972)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 201-210.

Vestíbul de la Casa de Cultura. Finals dels anys seixanta.

arribats destacaren els onze volums de la Bíblia glossada i manuscrita que pertanyia a la Biblioteca del Seminari i també la col·lecció de manuscrits, incunables, documents en pergamí i un nombre important de volums de la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó, tots ells de la Biblioteca provincial.⁶⁰ Samuel Ventura repassà l'inventari de manuscrits i veié que en faltava un, el número 61 (*Les funeràlies dels Reis d'Aragó*) i s'assabentà que era a Poblet. En demanà la restitució a Eduard Toda, però no va ser així perquè argumentà que qui havia de decidir-ho era el Patronat del Monestir.

Un dels problemes més importants va ser la falta d'equipaments perquè alguns dels que hi havia com l'edifici d'Hisenda estaven en mal estat i la prioritat era buscar un lloc per la Biblioteca i l'Arxiu. Es va debatre en el marc del Patronat Provincial d'Arxius, Biblioteques i Museus la conveniència d'ubicar la Biblioteca i l'Arxiu a la Casa Castellarnau, bé per compra o per lloguer. Govern Civil, Diputació i Ajuntament van tractar quins serveis s'hi podien instal·lar: Biblioteca provincial, Biblioteca de la Diputació, l'Arxiu provincial, que encara s'havia d'organitzar. Calia també desallotjar el Palau arquebisbal per retornar-lo a l'Església. Finalment, s'optà pel lloguer i es demanà als propietaris que hi deixessin els mobles antics en dipòsit, per conservar un ambient de casa noble tarragonina. A finals del 1940 i el gener de 1941 es va fent el trasllat; els llibres, però, no es podien deixar en prestatges ben posats i s'amun-

60. *Diario de Tarragona*, 1940, 4 de gener.

tegaven a terra. Samuel Ventura es lamentà i confià que o bé l'Estat o alguna corporació local se'n pogués fer càrrec de forma urgent. Un altre problema encara més greu era el mal estat de les col·leccions que sumava noves plagues de xilòfags. Amb els llibres amuntegats i afectats per les plagues, el juliol de 1941 s'informava al Patronat d'una situació del tot desastrosa. Tot i amb això, la Biblioteca s'obrí al públic a la Casa Castellarnau el 2 de febrer de 1942 amb l'assistència de Pere Batlle: disposava de tres sales amb mobles moderns, una destinada a estudis, una segona a revistes i la tercera a sala infantil.⁶¹

L'any següent, a la junta del Patronat del 26 de març de 1942 s'incorporà Leonardo-Jesús Domínguez-Bordona com a director de la Biblioteca provincial i l'Arxiu d'Hisenda. Va arribar a la ciutat amb 52 anys després d'una carrera brillant, que el portà durant la II República a ser cap de manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid i poc després, l'any 1931, director de la Biblioteca Reial, llavors Biblioteca de Palacio. També arribà a Tarragona després de patir una suspensió de sou, conseqüència de les represàlies del primer franquisme; la seva erudició i capacitat de treball li van permetre confeccionar una àmplia bibliografia amb més d'un centenar d'articles especialitzats en l'art de la miniatura, la bibliofília, la història de l'art o la bibliografia. A Tarragona seran importants les seves aportacions sobre els fons conservats a la Biblioteca provincial (manuscrits, incunables, Pere Antoni d'Aragó, entre d'altres), en bona part encara vigents. En Samuel Ventura deixà la direcció de la Biblioteca i es quedà amb els museus.

A mitjan 1942 Domínguez Bordona es lamentà, tal com havia fet el seu predecessor, que els llibres es van amuntegant a terra de la Casa Castellarnau (uns 20.000), sense poder-se ordenar ni numerar; tampoc es podien revisar els inventaris i posteriors catalogacions perquè s'havien extraviat la pràctica totalitat de fitxes antigues, per tant, no es podia donar informació als investigadors ni al públic. Aquesta situació no permetia tampoc airejar els llibres i alguns volums estaven del tot malmesos per les plagues i no es podrien salvar. Incunables, còdexs i manuscrits havien estat col·locats en les poques prestatgeries que hi havia, però encara els faltava lloc.

Al llarg de l'any 1943 des del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional s'insistia en la petició d'un ajut econòmic per construir prestatgeries i poder retirar els llibres amuntegats a terra de la Casa Castellarnau, cosa que es resoldria cap a finals d'any, amb noves prestatgeries i els llibres ja col·locats. Segons Josep M. Grau Pujol a la darrera Junta, l'abril de 1944, es tractà una vegada més la falta de mitjans personals i materials. Aquests

61. *Diario de Tarragona*, 1942, 22 de gener.

anys la Biblioteca provincial estava oberta al públic, amb conferències i altres actes, com el cicle sobre Arqueologia i art tarraconense a càrrec de Joan Serra i Vilaró.

L'any 1946 les Carmelites de la Vetlla (avinguda Navarra) iniciaren els tràmits per la construcció d'un col·legi residència a uns terrenys de la seva propietat, a l'actual carrer Fortuny, cantonada amb Gasòmetre, lloc de l'actual Biblioteca. L'obra s'inicià amb els arquitectes Josep M. Pujol de Barberà i Antoni Pujol Sevil i es feren treballs de demolició de la roca. Ben aviat, però, a l'abril de 1948 les Carmelites paralitzaren les obres i el posaren a la venda.

Als anys cinquanta des de la Diputació es projectà fer un Palau de la cultura seguint el model d'èxit de la ciutat de Girona, amb la Biblioteca Provincial i la Biblioteca Popular de la Diputació, l'Arxiu Històric Provincial, la Comissió Provincial de Monuments i l'Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV recentment creat (el 1952 amb la finalitat de fomentar, estimular i coordinar treballs d'investigació a les comarques meridionals de Catalunya).

És així com el març de 1953 s'aprovà pel Ple de la Diputació, es buscava més eficiència i també més comoditat cap als ciutadans. La compra la feia la Diputació qui després en faria una cessió a l'Estat per tal que fes l'obra, la Biblioteca Popular havia d'ocupar els baixos de l'edifici. Sembla que l'any 1955 es van fer les obres amb l'arquitecte Francesc Monravà i una primera part important fou l'adaptació d'allò construït que estava pensat com a convent, fet que ja va consumir bona part del pressupost. De mitjan 1957 datava el reglament del seu funcionament,⁶² però les obres s'allargaren. El director de la Biblioteca en Jesús Domínguez Bordona es jubilà el 6 de novembre de 1959 encara a la Casa Castellarnau, tot i que seguirà prestant servei amb caràcter honorari. Per cobrir la plaça vacant es destinava a Tarragona a Maria Nevado Vargas (17 de gener de 1961), però al cap de molt poc temps, el 17 de febrer va ser en Feliciano Conde Conde, director de l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona, qui va rebre el nomenament com a director de la Biblioteca Provincial, que es traslladà l'any 1962 de forma definitiva a la Casa de Cultura de Tarragona. L'estiu del 1962, una magna exposició dedicada al Monestir de Poblet, amb peces bibliogràfiques, documentals i artístiques, volia ser l'inici de la seva activitat cultural.⁶³

62. ORDEN de 24 de julio de 1957 por la que se crea la Casa de Cultura de Tarragona y se aprueba su Reglamento. [en línia] <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1958/01/06/pdfs/BOE-1958-5.pdf>> [Consulta: 29 de gener de 2024].

63. *Diario de Tarragona*, 1962, 14 d'agost.

◆ Bibliografia

- ALTISENT, Agustí, *Història de Poblet*, Poblet: Abadia de Poblet, 2014.
- ARCO MUÑOZ, Lluís del, *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*, Tarragona: Tipografía Tarraconense, 1906.
- ARCO MUÑOZ, Lluís del, *El Periodismo en Tarragona: Ensayo histórico bibliográfico*, Tarragona : Establ. Tip. de F. Arís e Hijo, 1908.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús, «La biblioteca de Don Ramon Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic]-1794)», *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1951.
- FERRER, Raymundo, *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religiosa-politico-militar de Barcelona y Cataluña*. Vol. 3. Brusi, 1816.
- FORT I COGUL, Eufemià, *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*, Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1972.
- GÁLLEGO RUBIO, Cristina, *Juana Quílez Martí: archivera bibliotecaria (1906-2004)*, Guadalajara: Ayuntamiento de Guadalajara, 2022.
- GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo, «El arte tipográfico en Tarragona durante los siglos XV y XVI», *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 12, 1902.
- GORT I JUANPERE, Ezequiel, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, Reus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991.
- GRAU PUJOL, Josep M., «El Patronat Provincial per al Foment d'Arxius, Museus i Biblioteques de Tarragona (1939-1945)», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 22, 2004.
- GÜELL, Manel i Josep Maria GRAU PUJOL, «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 31, 2001.
- GUDAYOL, Anna, «El salvament de les biblioteques catalanes durant la Guerra Civil: Les "Notes" de Jordi Rubió», *Estudis Romanics*, 29, 2007.
- LÓPEZ DE TORO, José, «La Biblioteca provincial de Tarragona en el tiempo y en el espacio», *La Cruz: diario católico*, 1935.

- MAKOWIECKA, Gabriela, *Félix Rozanski: un bibliotecario polaco en la Real de El Escorial entre 1875 y 1884*, article inèdit, 1988.
- MARTÍ MAYOR, Josep, «Escornalbou: collegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835», *Archivo Ibero-Americano*, vol. 42, núm. 165-168, 1982.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Notes biobibliogràfiques sobre Samuel Ventura Solsona (1896-1972)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «El canonge Ramon Foguet: arqueologia i colleccionisme a la Tarragona il·lustrada», dins de Francesc ARMANYÀ i Ramon FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023.
- MATA DE LA CRUZ, Sofia, «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal (1820-1823). Pérdida, salvaguarda y recuperación del patrimonio artístico de la catedral y los monasterios de Scala Dei y Poblet», *e-artDocuments: revista sobre col·leccions i col·leccionistes*, Vol. 4, núm. 14, 2011.
- MENCHON I BES, Joan, «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)», *Aplec de treballs*, 32, 2014.
- ORTUETA, Elena de, «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII»; dins de Francesc ARMANYÀ i Ramon FOGUET, *La Il·lustració a Tarragona*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J., *Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813)*. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011.
- SASTACHS, Josep, *La responsabilidad del bibliotecario*. Tarragona: Establecimiento Tip. Viuda e H. de Tort, 1898
- TODA I GÜELL, Eduard, *La destrucció de Poblet*, Poblet: Sant Boi de Llobregat, 1935.
- TODA I GÜELL, Eduard, *Los conventos de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus : Revista del Centre de Lectura, 1930.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario a las Iglesias de España*. Tomo 19. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.

«HEROÍSMOS»

HISTÒRIA D'UN PROJECTE CINEMATOGRÀFIC PIONER A BENEFICI DE LA CREU ROJA DE TARRAGONA

————— Josep Barceló-Prats i Neus Sánchez-Pié —————

L'objectiu d'aquest text és descriure l'origen i les finalitats de la pel·lícula «Heroísmos». Ideada i rodada íntegrament a Tarragona, fou estrenada el 7 d'abril de 1922 per tal de recaptar fons a benefici de la Creu Roja i posar en marxa un hospital de sang a la ciutat per atendre els soldats ferits i malalts provinents del Desastre d'Annual.

The aim of this text is to describe the origin and the aim of the film **Heroísmos**. Conceived and filmed entirely in Tarragona, it premiered on 7 April 1922 in order to raise funds for the Red Cross and to set up a blood bank in the city to attend to the wounded and sick soldiers returning from the Battle of Annual.

PARAULES CLAU:
cinema, Creu Roja,
Desastre d'Annual,
Tarragona

KEYWORDS:
cinema, Red Cross,
Battle of Annual,
Tarragona

◆ Introducció

El 2024 la Creu Roja Tarragona celebra els seus 150 anys d'història a la ciutat i, per tant, és una magnífica ocasió per fer visible com la seva activitat benèfica i assistencial s'ha anat adaptant als canvis històrics i socials produïts des del 1874. Aprofitant aquesta efemèride, aquest text vol aproximar al lector a la Tarragona del primer terç del segle passat per tal de descriure l'origen i les finalitats d'un projecte cinematogràfic pioner a Catalunya. Ideada i rodada íntegrament a Tarragona, la pel·lícula «Heroísmos» fou estrenada el 7 d'abril de 1922 amb l'objectiu de recaptar fons a benefici de la Creu Roja tarragonina i, d'aquesta manera, ajudar-la a paliar les despeses derivades d'atendre la munió de soldats ferits i mutilats que arribaven del Desastre d'Annual ocorregut durant el 1921.¹ Concretament, la major part dels diners recaptats es van emprar per posar en marxa un hospital de sang a la ciutat.²

◆ Antecedents i genealogia de la Creu Roja: de Ginebra a Tarragona

Malgrat pugui sorprendre a més d'un, la manera d'entendre l'ajuda al promís que ha caracteritzat a la Creu Roja, des dels seus inicis, no es va originar amb la proposta que Henry Dunant (1828-1910) va fer, durant l'octubre de l'any 1863, a la Conferència de Ginebra sobre les societats civils de socors.³ Amb independència del naixement de la sensibilitat humanitària que

1. La historiografia ha anomenat el Desastre d'Annual a una greu derrota militar de l'exèrcit espanyol durant la guerra del Rif (1919-1925), en la qual s'estima que hi van perdre la vida uns 8.000 soldats de la Comandància Militar de Melilla a mans de les tropes rebels dirigides pel cabdill rifeny Abdelkrim. Aquest i d'altres successos bèl·lics van desencadenar arreu de l'Estat espanyol una onada d'indignació contra la guerra, en què la mobilització de reservistes ja havia provocat importants protestes, la qual va acabar de deteriorar els darrers governs constitucionals del regnat d'Alfons XIII i va propiciar el cop d'estat de Miguel Primo de Rivera.

2. Un hospital de sang és un hospital provisional que té com a finalitat poder atendre els ferits en proximitat, evitant demores i desplaçaments que empitjoren el seu pronòstic vital. Tanmateix, també reben el mateix nom alguns hospitals que, amb caràcter transitori, es creaven als nuclis urbans de poblacions allunyades del conflicte. Així, doncs, els hospitals de sang eren utilitzats de forma breu o perllongada, d'acord amb la mobilitat pròpia de l'enfrontament i de les necessitats de l'exèrcit. Els més duradors són fàcils de documentar, però d'altres no n'ha quedat quasi cap testimoni oral ni escrit.

3. La conferència de Ginebra que va donar origen a les associacions civils de socors de la Creu Roja, a l'octubre de 1863, va cloure fent una crida al zel caritatiu i filantròpic de la societat europea per tal que es constituïssin les esmentades societats de socors a cada país amb

tan identifica els valors de la Creu Roja i que alguns autors ja documenten a la segona meitat del segle XVIII,⁴ és bo recordar aquí que durant els segles medievals i moderns també trobem un ampli ventall d'institucions assistencials creades per fer front a tot tipus de situacions adverses relacionades amb la pèrdua de la salut, els flagells epidèmics, les crisis de subsistència i les guerres, la pobresa o l'abandonament d'infants, entre d'altres.⁵

En aquest sentit, la mil·lenària història urbana de Tarragona és curulla d'exemples que –gràcies a les accions dels seus habitants i ciutadans, dels seus administradors o de les seves autoritats– van anar configurant, molts segles abans de l'efemèride que aquest any 2024 es commemora, una idea de comunitat i de ciutat basada, entre d'altres característiques, en assumir de forma col·lectiva la gestió del que avui anomenem grups socials vulnerables.⁶ Dit amb altres paraules, la manera de concebre i de practicar l'hospitalitat a Tarragona –i, per extensió, al conjunt de territoris de l'antiga Corona d'Aragó durant els segles medievals i moderns–⁷ va donar lloc al naixement i desenvolupament d'una gran varietat d'institucions assistencials per acollir tota classe de pobres i malalts,⁸ com l'Hospital de San-

l'objectiu que ajudessin als respectius exèrcits a pal·liar les seves insuficiències en l'auxili i assistència als soldats ferits i malalts durant les guerres modernes. Per saber-ne més, vegeu: MOYNIER, Gustave. *Compte rendu de la Conférence Internationale réunie à Genève les 26, 27, 28 et 29 Octobre 1863 pour étudier les moyens de pourvoir à l'insuffisance du service sanitaire dans les armées en campagne*. Genève: J. G. Fick, 1863.

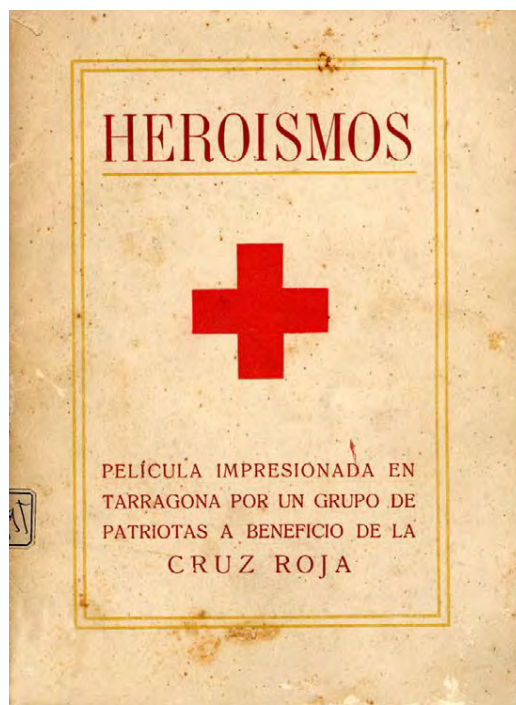
4. Sobre els orígens de l'humanitarisme, vegeu: LAQUEUR, Thomas. «Bodies, details, and the humanitarian narrative». A: HUNT, Lynn. (ed) *The New Cultural History*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1989, p. 176-204.

5. Vegeu: COMELLES, Josep M.; CONEJO, Antoni; BARCELÓ-PRATS, Josep. *Imago civitatis: Hospitales y manicomios en Occidente*. Tarragona i Barcelona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2018.

6. Vegeu: BARCELÓ-PRATS, Josep. «Las raíces culturales del hospital medieval: El caso de Tarragona (ss. XII-XV)». *Revista de la CECEL*, n. 18, 2018, p. 7-30.

7. Pel cas de Barcelona, vegeu: ZARZOSO, Alfons; BARCELÓ-PRATS, Josep. *Barcelona hospitalària: La ciutat i els seus hospitals, segles XIV-XX*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2023.

8. En relació amb l'ètica caritativa que va caracteritzar els segles medievals i moderns, vegeu: ARRIZABALAGA, Jon. «Asistencia, caridad y nueva ética de la responsabilidad colectiva ante la salud y la pobreza en el espacio urbano occidental del Antiguo Régimen». A: HUGUET-TERMES, Teresa; VERDÉS, Pere; ARRIZABALAGA, Jon; SÁNCHEZ, Manuel. (eds.) *Ciudad y hospital en el Occidente Europeo (1300-1700)*. Lleida: Milenio, 2013, p. 27-48.

Portada del llibret que conté l'argument del film «Heroísmos». Fotografia cedida per l'Aula del Cinema de la Universitat Rovira i Virgili.

ta Tecla,⁹ la gestió dels quals va adquirir un valor específic en la manera d'entendre el bon regiment de la cosa pública.¹⁰ És dins d'aquesta manera d'entendre la *res publica* civil i el bé comú que, ja en època contemporània, s'ha d'incardinar la fundació a Catalunya d'institucions com la Creu Roja.

Deixant de banda els antecedents i centrant-nos en els orígens de la Creu Roja, la neutralitat ha estat –des dels seus inicis– un dels trets distintius, per no dir el gran símbol d'identitat d'aquesta associació. Fins al punt que el «despertar» de la Creu Roja a Espanya –també a Tarragona– va tenir molt a veure amb aquest paper d'actor neutral a les guerres d'ultramar i peninsulars que es van solapar durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). Així, doncs, malgrat que la fundació oficial de la Creu Roja a Espanya fou un

9. Per saber més de la història de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, vegeu: BARCELÓ-PRATS, Josep. *Poder local, govern i assistència pública: l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona*. Tarragona: Arola Editors, 2017.

10. Per llegir un manual de pràctica política i moral per a càrrecs públics redactat a l'edat mitjana, vegeu: EIXIMENIS, Francesc. *Regiment de la cosa pública*. Barcelona: Ed. Barcino, [1383] 1929.

6 de juliol de 1864, aquesta entitat no va començar a fer-se visible fins uns anys més tard, amb els inicis de la primera guerra d'independència de Cuba o *Grito de Yara* (1868-1878) i, sobretot, amb el desenvolupament de la tercera guerra carlina (1872-1876) i de la insurrecció cantonalista (1873-1874).¹¹

De fet, no fou fins a la dècada de 1870 quan la Creu Roja a Espanya va entrar en ebullició, disparant-se la creació de comitès provincials i locals i materialitzant la idea de crear seccions de senyores. El conjunt de totes aquestes associacions començaren a fer crides freqüents a l'exercici de la caritat cristiana, la filantropia i l'humanitarisme, inscrites totes elles en l'imaginari dels ferits de guerra. Tanmateix, aquesta «activació» produïda durant els anys setanta del segle XIX no va transformar la Creu Roja espanyola en una mera organització de suport a les insuficiències de l'exèrcit. L'accelerat procés de constitució de comitès, així com les seves primeres activitats, va ser compartit per persones que se sabien partidàries de bàndols diferents –essencialment lliberals i carlins– i que possiblement intuïen que les seves idees acabarien confrontant-se militarment. Per això, una vegada va esclatar la tercera carlinada, la defensa dels principis de neutralitat postulats a la Conferència Ginebra de 1863 va ser una constant en l'activitat de la Creu Roja arreu d'Espanya, buscant d'immediat el compromís d'ambdós bàndols. Si bé la diversitat ideològica preexistent en la composició dels comitès van anar transformant-se per la sortida dels carlins i l'entrada dels progressistes, fet que va disminuir la composició classista dels comitès,¹² la campanya de sensibilització pre-bèlica duta a terme en els anys precedents va ajudar a què la Creu Roja s'anés convertint en una icona de la «protecció» i en una seu de la «neutralitat».

Així fou com l'emblema de la Creu Roja va acabar per ser «socialitzat», fins al punt que, entre els primers passos que donava una persona –fos o no soci de la Creu Roja– quan disposava d'un lloc on socórrer els ferits o volia fer recollecta de queviures, mantes, venes, etc., era el de col·locar l'emblema de la Creu Roja per tal d'identificar-lo i avisar tothom de la seva ubicació.

11. Per saber més sobre aquests conflictes i la seva influència amb el desenvolupament de la Creu Roja, vegeu: GARCÍA-REYES, J. Carlos; SÁNCHEZ-MARTÍNEZ, Guillermo; ARRIZABALAGA, Jon. «Movilización patriótica, medicina de guerra y humanitarismo: la Cruz Roja española en los conflictos civiles del Sexenio Democrático». *Estudios do Século XX*, n. 12, 2012, p. 69-86.

12. Abans d'esclatar la tercera carlinada, fou molt notòria l'absència generalitzada de radicals, federalistes i obreristes en els comitès de la Creu Roja espanyola, quelcom lògic atès l'origen classista inicial de l'associació i la seva estreta vinculació amb els principis catòlics que es traduïen en constants crides a la caritat cristiana.

Certament, la Creu Roja va obrir el camí per tal que el voluntarisme humanitari quedés incorporat definitivament en l'imaginari col·lectiu de la població espanyola i, òbviament, també de la tarragonina. De retruc, aquest mateix imaginari va permetre a la Creu Roja desenvolupar el paper d'actor protagonista i de confiança que li permeté augmentar la quantitat i la qualitat dels recursos aprofitats i diversificar els mitjans d'assistència i de socors.

A Catalunya, la primera assemblea de la Creu Roja que es va fundar fou a Barcelona, la qual tingué lloc en un saló de descans del Gran Teatre del Liceu un 3 de juliol de 1872, amb la presència de l'aleshores alcalde de la ciutat Francesc de Paula Rius i Taulet (1833-1890).¹³ La guerra carlina i els conflictes socials que van tenir lloc a Catalunya entre 1872 i 1874 van afavorir l'aparició de noves assemblees. Després de la de Barcelona es constituïren, també al 1872, les juntes locals de Mataró i de Lleida. A Tarragona també es va formar una assemblea provincial, tal com demostra un document de 1874. Tanmateix, la seva primera acció humanitària amb certa repercussió no es produí fins a l'octubre de 1895, data en la qual aquesta junta es va reactivar amb l'objectiu d'auxiliar els soldats malalts i ferits procedents de les guerres de Cuba i Filipines. Altres accions destacades, ja efectuades als inicis del segle XX, foren el socors prestat durant la catàstrofe ferroviària ocorreguda a Riudecanyes al 1906 o el muntatge i manteniment d'un hospital provisional de 20 llits a la Riera de Gaià per tal d'atendre als malalts durant un brot epidèmic de còlera al 1911.¹⁴

Tanmateix, l'acció de socors que més va prestigiar a l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona fou la preparació i costejament, durant l'any 1922, d'un hospital de sang amb 40 llits per atendre als soldats ferits i malalts que arribaven procedents de la guerra del Rif. Sens dubte, tal com veurem en els següents apartats, un dels factors que més va influir en aquesta rellevància fou la filmació i exhibició de la pel·lícula «*Heroïsmos*», però no fou l'únic. En aquest sentit, cal destacar que la intervenció de la Creu Roja internacional durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918) també va servir per fer més

13. Per saber més de la fundació de la Creu Roja a Barcelona, vegeu: CLEMENTE, Josep C. *125 anys de testimoni humanitari (1872-1997): La Creu Roja a Barcelona*. Barcelona: Fundació Uriach, 1997.

14. Una síntesi de l'obra realitzada per l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona, durant els anys finals del segle XIX i les primeres dècades del XX, es pot trobar a: VIVES, Francisco. *Tarragona benèfica: compendio histórico-práctico de las actuales Instituciones benéficas*. Tarragona: Talleres tipográficos Suc. de Torres & Virgili, 1929.

visible la importància de la seva tasca humanitària i, en concret, va posar en relleu la necessitat de formar a una part de les seves voluntàries com a infermeres per tal de poder socórrer més eficientment als soldats ferits i malalts. Vegem un fragment d'una crònica publicada al *Diario de Tarragona* al 1917, en el qual es deixa constància d'aquesta necessitat:

En la línea de fuego de Francia existen 6.000 enfermeras de la Cruz Roja, heroicas mujeres, de abnegación sin límites, que, abandonando frivolidades del mundo, dulzuras y resplandores de la vida elegante, se entregan a la vida azarosa, a la vida llena de peligros, de adversidades, de privaciones... En total son 80.000 las damas francesas que figuran dispuestas a ir donde se las destine, en socorro y auxilio de sus hermanos que sufren, que luchan, que derraman su sangre por sus santos ideales. Hermoso y elocuente ejemplo que hemos de recordar. (...) Para el ejercicio de la caridad es indispensable la mujer, y las de Tarragona tienen ese sentimiento arraigado, constituyendo su más íntimo, santo y constante ideal, que las honra y enaltece.¹⁵

Precisament, els primers vestigis de formació d'infermeres a la ciutat Tarragona els trobem al 18 de gener de l'any 1918, data en la qual es va inaugurar el primer curs teòric-pràctic de «*Damas Enfermeras de la Cruz Roja*».¹⁶ El curs es va acabar el 22 de juny de 1919 amb la graduació de deu alumnes.¹⁷ Amb total seguretat, el fet de comptar amb aquestes «*Damas enfermeras*», així com les dels cursos posteriors, va constituir un altre dels factors a tenir en compte a l'hora d'avaluar l'èxit i repercussió que l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona tingué a l'hora d'auxiliar als militars ferits i malalts que, a partir de 1922, van començar a arribar a Tarragona procedents del «*Desastre de Annual*».

En síntesi, la genealogia i evolució de la Creu Roja a Tarragona, com en moltes d'altres ciutats espanyoles i europees, s'ha de buscar en les necessi-

15. ANÒNIM. «Crònica local y regional: Cruz Roja-Damas enfermeras». *Diario de Tarragona*, 11/11/1917, p. 1.

16. A Espanya, la formació d'infermeres per part del la Creu Roja es va regular al 1917, establint dos nivells diferenciats d'ensenyament. D'una banda, el de les «*Enfermeras Profesionales de la Cruz Roja*» (remunerades i acreditades per realitzar funcions assistencials als hospitals); i, de l'altra, el de les «*Damas Enfermeras de la Cruz Roja*» (no remunerades i només habilitades per a realitzar accions de voluntariat social i d'ajuda a la comunitat). En relació a aquest darrer supòsit, la formació de «*Damas*» es regia pel programa d'ensenyança publicat a l'annex del Reial Decret de 28 de febrer de 1917, del Ministeri de la Guerra (Gaceta de Madrid, número 60, de 01/03/1917).

17. SOLER, Luís. «Asociación de la Cruz Roja: acto de imposición de insignias y entrega de títulos a las Damas enfermeras». *Diario de Tarragona*, 24/06/1919, p. 1.

tats generades arran de diversos conflictes bèl·lics. Ara bé, no és menys cert afirmar que, progressivament, aquest humanitarisme de guerra va deixar pas a un altre tipus d'imaginari col·lectiu que associà la Creu Roja amb una idea molt més àmplia de «socors», fet pel qual es va acabar convertint en un dels principals actors a l'hora de gestionar tot tipus de crisis socials i/o sanitàries, així com d'altres situacions d'emergència. Actualment, de la mateixa manera que fa 150 anys, aquesta tasca social i assistencial –que els seus voluntaris fan arreu de casa nostra– continua essent un dels signes d'identitat de la Creu Roja.

◆ «Heroïsmos»: origen i finalitats d'un projecte cinematogràfic pioner

L'any 1921, l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona es va reunir per intentar organitzar un hospital de sang per a ferits i malalts provinents de la Guerra del Rif. Com que els recursos econòmics escassejaven i hi havia la necessitat de sensibilitzar a la població, es va posar al damunt de la taula la possibilitat de recollir els fons necessaris a través de la filmació i posterior exhibició d'una pel·lícula:

En el señorial domicilio de Dª Dolores Balcells de Suelves, viuda Chacón, se celebró hace días la reunión de las señoras que componen la Junta de damas de la Cruz Roja, así como las señoritas enfermeras y los doctores Cuchí y Soler para tratar de llevar a la práctica el montaje de un hospital para heridos y enfermos del ejército de Marruecos. (...) Con gran entusiasmo se aceptó, entre otras ofertas, la del edificio de D. Domingo Botet, sito en la calle de la Paz, para hospital de la Cruz Roja, delegando a los doctores Cuchí y Soler para visitarlo y ponerlo en condiciones de poderse inaugurar pronto. Se convino en que inmediatamente las señoritas enfermeras constituyesen el ropero de dicho hospital para arreglar todo lo relacionado con ropa blanca, vendas y material de curación y se acordó que, de común acuerdo con la Comisión provincial de Caballeros, se montase dicho hospital con el mayor número de camas posible y con toda urgencia. (...) También se acordó, por unanimidad agradecer a las señoritas enfermeras sus servicios para el hospital de aquí y para formar parte de los equipos que han de ir en los trenes hospitales acompañando los heridos desde el sitio de desembarque a nuestra ciudad.¹⁸

18. ANÒNIM. «La Cruz Roja de Tarragona». *Diario de Tarragona*, 23/08/1921; p. 1-2.

Un dels principals impulsors del projecte fou l'industrial i mecenes Lluís Bonet Amigó (1881-1965),¹⁹ que es va fer càrrec de la direcció, el muntatge i de l'equip tècnic del film. El primer pas va ser l'organització d'un concurs per escollir el guió del film, el guanyador del qual fou el periodista Luís de Salvador i Andrés (1893-1975).²⁰ Els actors, tots aficionats, provenien de les classes més benestants de Tarragona i eren, majoritàriament, membres o col·laboradors de la Creu Roja tarragonina. D'entre tots ells, destaquen el pintor Francesc Cidón (1871-1943)²¹ que, a més d'actuar, va realitzar el cartell

19. Luís Bonet i Amigó (Tarragona 1881 – Barcelona 1965) fou un empresari que va destacar per ser esportista i posteriorment dirigent esportiu. Va practicar l'hoquei al Club Gimnàstic de Tarragona i el rem al Club Nàutic de Tarragona. Va ser el primer president de la Federació Catalana de Rem entre els anys 1922 i 1927 i també va dirigir el Club Nàutic de Tarragona en dos períodes, del 1920 al 1927 i del 1931 al 1936. A destacar la seva presidència al Club Gimnàstic de Tarragona, del 1924 al 1926, moment en el qual va professionalitzar la secció de futbol. Finalment, a mode d'anècdota, el 1924 va crear les Olimpíades Llevantines, que van consistir en un enfrontament esportiu entre les ciutats de Tarragona i Alacant, a la cita de la qual quatre-cents esportistes tarragonins es van desplaçar en un vaixell sufragat pel mateix Luís Bonet. Per saber-ne més, vegeu: GALLEN, Carles. *Les Federacions Esportives catalanes i els seus presidents*. Barcelona: UFEC, 2013.

20. Luis Salvador i Andrés (Tarragona 1893 – 1975) fou director del *Diario de Tarragona* de 1927 fins al 1937. Durant la Guerra Civil, va ser nomenat per l'Ajuntament de Tarragona com a cronista oficial del conflicte i encarregat de redactar la memòria dels bombardejos de la ciutat. A finals de 1938, se'n va anar Barcelona i d'allà, amb la resta de la família, va marxar cap a l'exili a França. No va tornar a Catalunya fins a principis de la dècada dels seixanta, primer a Barcelona i, posteriorment, a Tarragona, on es va instal·lar definitivament a partir de 1970. Va morir l'estiu del 1975. El 1994 Ramon Salvador, el seu fill, va llegar una caixa amb documentació diversa del seu pare a la Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona que ha estat publicada sota els següents títols: SALVADOR, Luís. *Tarragona sota les bombes. Crònica d'una societat en guerra (1936-1939)*. Valls: Cossetània Edicions, 2005 i SALVADOR, Luís. *Quan la mort venia del cel: memòria dels bombardejos sobre Tarragona (1937-1939)*. Valls: Cossetània Edicions, 2009. A més de la seva faceta periodística, Luis de Salvador en va cultivar una altra de literària escrivint guions teatrals i novel·les com, per exemple, l'argument de la pel·lícula «*Heroísmos*».

21. Francesc Cidón i Navarro (València 1871 – Saragossa 1943), va ser pintor i retratista. Va estudiar a l'Acadèmia de Sant Carles de València i va ser deixeble de Joaquín Sorolla. Va ser catedràtic de dibuix als instituts de Maó, Tarragona i Saragossa. Va obtenir diversos premis i medalles a les exposicions nacionals de 1904 i 1920. De traç elegant i molt afí a l'estil modernista, es va destacar com a cartellista il·lustrador i realitzador d'exlibris. Va ser també conegut com a pintor de retrats i paisatges, entre els quals destaca la col·lecció «*Pueblos aragoneses devastados por la guerra*». Per saber-ne més, vegeu: MAS, Ricard. *Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)*. Barcelona: Parsifal Edicions, 2002.

del film –que també es va posar a la venda–, i el metge Lluís Soler Cañellas (1868-1954)²² que va interpretar el paper de metge de la Creu Roja –simulant una de les facetes de la seva activitat professional a la vida real–.

Cartell del film «Heroísmos». Realitzat per Francesc Cidón, reproduïx els valors patriòtics que van inspirar el rodatge. En un paisatge inhòspit i desèrtic, tal com es concebia la regió del Rif (actual Marroc) per l'imaginari col·lectiu de la societat tarragonina i espanyola d'aquells moments, una «Dama infermera» de la Creu Roja auxilia a un soldat ferit en batalla. Fotografia cedida per l'Aula del Cinema de la URV.

22. Lluís Soler i Cañellas (Tarragona 1868 – 1954) va iniciar els estudis de medicina a Barcelona al 1883. Com a metge i polític, l'activitat més important la va desenvolupar entre els anys 1900 i 1935. Juntament amb el metge Samuel Cuchí, fou un dels membres més actius de l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona. Entre d'altres càrrecs, exercí de director facultatiu d'aquesta entitat durant els anys deu del segle XX i també fou el primer professor director de l'anteriorment esmentat curs de «Damas enfermeras» que es va celebrar a Tarragona entre els anys 1918 i 1919. Pel que fa a la seva vessant política, malgrat no va pertànyer mai a cap partit, l'any 1912 formà part del consistori municipal tarragoní –presidit per l'alcalde Robert Guasch i Robusté– ostentant el càrrec de regidor i cinquè tinent d'alcalde. Finalment, també cal destacar que fou president del Col·legi de Metges de Tarragona en tres ocasions: de 1908 a 1910, de 1918 a 1923 i de 1923 a 1926. Per saber més de la biografia d'en Lluís Soler, vegeu: SÁNCHEZ-RIPOLLÈS, Josep M. *Col·legi Oficial de Metges de Tarragona: una història de cent anys (1898-1998)*. Valls: COMT, 1998.

Fotograma del film «Heroísmos». Escena rodada a la zona portuària de Tarragona. Asseguda a sobre d'un veler s'hi pot veure a la protagonista del film, María Remy Font-Romeu –interpretada per Amparo Sanromá Anguiano (Tarragona 1902 – 1985)–. Fotografia cedida per l'Aula del Cinema de la Universitat Rovira i Virgili.

El resultat final va ser la producció d'una pel·lícula d'uns 2.000 metres, amb una durada de 100 minuts, i la publicació d'un llibret amb l'argument del film. El rodatge va tenir lloc a diferents llocs emblemàtics de Tarragona com, per exemple, la catedral, les muralles, el balcó del Mediterrani, diferents cases senyoriales, jardins públics, l'Hospital de la Creu Roja, la zona portuària i la Torre dels Escipions. També es van filmar algunes escenes a localitats properes a la capital, com Roda de Berà, Altafulla i Tamarit o el Monestir de Santes Creus. La pel·lícula es va estrenar el 7 d'abril del 1922, al *Salón Moderno* de Tarragona. L'espai de l'estrena va ser cedit per la seva propietària, la senyora Eduvigis Balcells, i –segons la premsa de l'època– va ser una festa de dues hores de durada on, a més de la projecció del film, hi va haver entremès còmic, monòleg i actuació d'òpera. Posteriorment, es farien projeccions del film en sessions populars i a preus reduïts per la «cla-

se media y obrera de la Ciudad».²³ La pel·lícula també va ser projectada amb posterioritat a Alacant i a Reus i va ser enviada a la Reina Victòria Eugènia de Battenberg per ser exhibida al *Palacio Real*.

◆ Sinopsi de la pel·lícula «Heroísmos»

El drama s'ubica a la Tarragona dels anys vint del segle passat i, inicialment, la trama gira al voltant de dos nens. D'una banda, una nena anomenada *Maria Remey de Font-Romeu*, la qual pertanyia a una de les famílies nobles i més acabalades de la capital tarragonina. La desgràcia va fer que *Maria Remey* quedés òrfena als cinc anys i, a partir d'aquell moment, sigui criada per la seva tieta paterna *Doña Magdalena*. De l'altra, un hospicià de l'orfenat local, de similar edat, anomenat *Esteban Magín Expósito*. Un dia, anant *Maria Remey* i la seva tieta amb cotxe, l'infortuni provocà que atropellessin accidentalment al petit *Esteban Magín*. Ferit de certa gravetat i amb la intenció de procurar-li les millors atencions mèdiques, el petit orfe fou traslladat a la mansió dels Font-Romeu on, després d'alguns mesos de convalescència i de travar una forta amistat amb *Maria Remey*, *Doña Magdalena* acabà per afillar-lo. Així, doncs, *Esteban Magín* i *Maria Remey* van començar a conviure com a germans però, a mesura que van anar creixent, ell s'anà enamorant d'ella.

En veure que no era correspost, entre d'altres motius per ser un expòsit sense cognom ni fortuna, *Esteban Magín* marxà de Tarragona per intentar fer fortuna i així fer-se digne de l'amor de la noia. Després d'algunes peripècies, entre les quals destaca l'homicidi d'un galant aviador francès que volia «conquerir» a *Maria Remey*, a mans d'*Esteban Magín*, el jove protagonista –temorós de la justícia– fugirà i acabarà combatent al Marroc amb el *Tercio de Extranjeros*. Després d'una acció heroica, *Esteban Magín* caurà presoner dels rifenys. El seu captiveri no s'acabarà fins que la filla d'un dels líders rifenys, una noia anomenada Zaimia que s'enamora del nostre protagonista, l'ajuda a escapar –tot i sabent que això significarà la seva mort–. Durant la fugida, *Esteban Magín* és perseguit i ferit pels rifenys, tot i que, finalment, aconsegueix arribar a un *blocao*. És llavors quan, mal ferit i convertit en heroi, *Esteban Magín* és traslladat a l'Hospital de la Creu Roja de Tarragona. I és allà, en aquell ambient de dolor i d'heroisme, on es retroben els dos protagonistes: *Esteban Magín* com a soldat i *Maria Remey*

23. ANÒNIM. «Acontecimiento artístico en Tarragona: proyección del cinedrama Heroísmos». *Tarragona*, 7/04/1922, p. 1.

com a «Dama enfermera» de la Creu Roja. «Y aquí halla fin la narración de esta historia de dos corazones héroes que fueron, desde entonces y hasta el morir, como dos aras santas donde ardió el fuego del más grande y puro amor: Amor a la Humanidad doliente. Amor a la Patria».²⁴

Fotograma del film «Heroísmos». Retrobament, en un dels fotogrames finals, dels dos protagonistes de la pel·lícula a l'Hospital de la Creu Roja de Tarragona. Dempeus, la «Dama enfermera» *María Remey de Font-Romeu* i al llit, encara convallescent, el soldat de la legió *Esteban Magín Expósito*. Fotografia cedida per l'Aula del Cinema de la URV.

◆ El (re)descobriment del film «Heroísmos»

Amb el pas del temps aquesta pel·lícula va quedar en l'oblit, fins al punt que, pel fet de no haver estat realitzada per cap productora coneguda, no apareixia en cap dels catàlegs històrics del cinema espanyol. De fet, molts films d'èpoques similars mai podran ser recuperats, ja que van ser pel·lícules projectades en barraques de fira itinerants de començaments del segle XX, les

24. SALVADOR, LUÍS. *Heroísmos*. Novela original de Luís de Salvador adaptada al cinematógrafo en un prólogo y dos episodios por Luís Bonet Amigó. Película impresionada en Tarragona por un grupo de patriotas a beneficio de la Cruz Roja. Tarragona: s/e, 1922, p. 43.

bobines de les quals es van vendre posteriorment per a recuperar-ne la plata.²⁵ En aquest sentit, es calcula que s'han perdut un 95 % dels films en nitrat de l'estat espanyol, per la qual cosa una troballa d'aquestes característiques és importantíssima.

Així, doncs, més enllà d'algunes referències als diaris de l'època, de la publicació del llibret amb l'argument i de la conservació d'alguns fotogrames, «*Heroísmos*» va estar desapareguda molt de temps. El destí, però, reservava un darrer gir de guió a aquesta apassionant història. L'any 2012, la Filmoteca Nacional de Catalunya es va posar en contacte amb els membres de l'Aula del Cinema de la Universitat Rovira i Virgili (URV) per informar-los de l'existència d'un nitrat dipositat a les seves instal·lacions, procedent de Reus, el qual es trobava en un estat de descomposició activa greu, amb desaparició d'imatge i un rodet molt rovellat. La bobina que contenia el film havia arribat a la Filmoteca procedent de la cadena local de televisió Canal Reus, la qual va aparèixer de forma casual i descatalogada a la videoteca de l'esmentada emissora i se'n desconeixia la procedència. El canal televisiu va enviar aquest material al Centre de la Imatge Mas Iglesias de Reus que, immediatament, va fer-lo arribar a la Filmoteca per tal de començar els treballs per poder salvar el major contingut possible. Malgrat tots els esforços només es van poder salvar uns 25 metres de film, que van equivaldre a una mica més de 30 segons de filmació. Un any després i gràcies a la difusió als mitjans de comunicació locals de la troballa, es van poder recuperar tres rotllos sencers de la pel·lícula, corresponents al 70% de tot el rodatge. Fou llavors quan la Filmoteca de Catalunya i la URV –a través de l'esmentada Aula de Cinema– van iniciar el procés de restauració i preservació de les bobines que es van trobar.

En tractar-se de la recuperació més excepcional del cinema tarragoní, un cop restaurada la pel·lícula, l'Aula de Cinema de la URV i la Xarxa Santa Tecla –amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat, la Filmoteca de Catalunya, la Creu Roja i la Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona– van organitzar una exposició que es va poder visitar del 1 al 11 de juny de 2023 a les instal·lacions de les «antigues» urgències de l'Hospital de Santa Tecla de Tarragona. Aquesta exposició, titulada «*Heroísmos. Història d'un nitrat (1922)*», va mostrar –per mitjà de plafons explicatius– la intrahistòria del film i les imatges restaurades del film, així com les dificul-

25. Per saber més sobre els orígens del cinema a les nostres contrades, vegeu: NOGALES, Pedro; SUÁREZ, José C. *El nostre cinema paradís: els inicis del cinema als pobles del Tarragonès*. Tarragona: Arola Editors, 2016.

tats de conservació de les pel·lícules en nitrat. A més, es van poder veure els «fotocroms» originals de la pel·lícula, on es mostraven una sèrie d'imatges atractives del film que eren exhibides a les taquilles dels cinemes per tal de fer-ne promoció. Gràcies a les actuals tecnologies, tota l'exposició és consultable a través d'un recorregut virtual a la següent pàgina web de la URV: <<https://www.urv.cat/ca/vida-campus/art-cultura/cinema/heroismos/>>

Fotograma del film «Heroísmos». Escena rodada a l'Hospital de la Creu Roja de Tarragona, en la qual s'hi pot veure un metge realitzant una exploració a un nen sota l'atenta mirada d'una «Dama enfermera». Fotografia cedida per l'Aula del Cinema de la URV.

L'exposició es va complementar amb dues conferències. La primera va anar a càrrec d'en Jaume Camps Girona, historiador i professor del Departament d'Història i Història de l'Art de la URV, amb el títol «A l'Àfrica, minyons! La Guerra del Rif i el desastre d'Annual».²⁶ La segona conferència la va impartir en Josep Barceló Prats, historiador de la medicina i professor del Departament d'Infermeria de la URV, amb el títol «Tarragona hospitalària. La pràctica mèdica a Tarragona a través del film *Heroísmos*». I és que

26. Per saber-ne més sobre la guerra del Rif, es pot consultar la seva tesi doctoral: CAMPS-GIRONA, Jaume. *Entre el reformismo y el combate por la independencia. El nacionalismo en el norte de marruecos (1912- 1956)*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2020.

vista amb l'òptica pròpia de la història de la medicina, la pel·lícula conté determinades imatges i escenes que permeten descriure i analitzar l'activitat hospitalària i mèdica, així com reconstruir la representació social dels professionals sanitaris i de les seves pràctiques al primer quart del segle XX.²⁷

És a dir, malgrat que l'argument del film està basat en una obra de ficció literària, «Heroísmos» s'erigeix com una finestra oberta al passat ja que es va realitzar a partir d'un accentuat realisme cinematogràfic. No obstant això, no s'ha oblidat que el film, com qualsevol altre exercici de recreació, no és un fidel reflex de la realitat, sinó que les imatges conformen un discurs narratiu amb un significat determinat –imatges al servei del discurs–. És a dir, les imatges del film no ens ensenyen els fets en sí, ni tan sols tal com van ser viscuts pels seus protagonistes, sinó imatges seleccionades i muntades curosament per tal que s'ajustin a la finalitat de la novel·la i del seu argument. Malgrat aquestes limitacions, «Heroísmos» és un document cinematogràfic amb un fort contingut social que, gràcies al pas del temps, pot ser emprat com una eina molt útil per conèixer les mentalitats assistencials i les pràctiques mèdiques de la societat tarragonina de principis del segle XX.²⁸

JOSEP BARCELÓ-PRATS
Universitat Rovira i Virgili

NEUS SÁNCHEZ-PIÉ
Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau
i Santa Tecla de Tarragona

27. Per aprofundir en aquesta temàtica, vegeu: BARCELÓ-PRATS, Josep. «Heroísmos: Etnografía del modelo y asistencia y práctica médicas en la Cataluña noucentista». A: PERDIGUERO-GIL, Enrique; COMELLES, Josep M. (eds.) *Medicina y etnografía en Cataluña*. Madrid: CSIC, p. 227-259.

28. Sobre el valor etnogràfic del film «*Heroísmos*», vegeu: BARCELÓ-PRATS, Josep, «Heroísmos (1922), la representación de la práctica médica a principios del siglo XX», *Revista de medicina y cine*, vol. 14, n. 1, p. 21-28.

◆ Bibliografía

- ARRIZABALAGA, Jon. «Asistencia, caridad y nueva ética de la responsabilidad colectiva ante la salud y la pobreza en el espacio urbano occidental del Antiguo Régimen». A: HUGUET-TERMES, Teresa; VERDÉS, Pere; ARRIZABALAGA, Jon; SÁNCHEZ, Manuel. (eds.) *Ciudad y hospital en el Occidente Europeo (1300-1700)*. Lleida: Milenio, 2013, p. 27-48.
- BARCELÓ-PRATS, Josep. «Heroísmos: Etnografía del modelo y asistencia y práctica médicas en la Cataluña noucentista». A: PERDIGUERO-GIL, Enrique; COMELLES, Josep M. (eds.) *Medicina y etnografía en Cataluña*. Madrid: CSIC, 2015, p. 227-259.
- BARCELÓ-PRATS, Josep. *Poder local, govern i assistència pública: l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona*. Tarragona: Arola Editors, 2017.
- BARCELÓ-PRATS, Josep. «Las raíces culturales del hospital medieval: El caso de Tarragona (ss. XII-XV)». *Revista de la CECEL*, n. 18, 2018, p. 7-30.
- BARCELÓ-PRATS, Josep. «Heroísmos (1922), la representación de la práctica médica a principios del siglo XX». *Revista de medicina y cine*, vol.14, n. 1, 2018, p. 21-28. <https://revistas.usal.es/cinco/index.php/medicina_y_cine/article/view/17832>
- CAMPS-GIRONA, Jaume. *Entre el reformismo y el combate por la independencia. El nacionalismo en el norte de marruecos (1912- 1956)*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, tesis de doctorat, 2020. <<https://www.tesisenred.net/handle/10803/671187#page=1>>
- CLEMENTE, Josep C. *125 anys de testimoni humanitari (1872-1997): La Creu Roja a Barcelona*. Barcelona: Fundació Uriach, 1997.
- COMELLES, Josep M.; CONEJO, Antoni; BARCELÓ-PRATS, Josep. *Imago civitatis: Hospitales y manicomios en Occidente*. Tarragona i Barcelona: Publicacions URV i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2018. <<https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/342>>
- EIXIMENIS, Francesc. *Regiment de la cosa pública*. Barcelona: Ed. Barcino, [1383] 1929.
- GALLEN, Carles. *Les Federacions Esportives catalanes i els seus presidents*. Barcelona: UFEC, 2013.
- GARCÍA-REYES, J. Carlos; SÁNCHEZ-MARTÍNEZ, Guillermo; ARRIZABALAGA, Jon. «Movilización patriótica, medicina de guerra y humanitarismo: la Cruz Roja española en los conflictos civiles del Sexenio Democrático». *Estudios do Século XX*, n. 12, 2012, p. 69-86.

- LAQUEUR, Thomas. «Bodies, details, and the humanitarian narrative». A: HUNT, Lynn. (ed) *The New Cultural History*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1989, p. 176-204.
- MAS, Ricard. *Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)*. Barcelona: Parsifal Edicions, 2002.
- MOYNIER, Gustave. *Compte rendu de la Conférence Internationale réunie à Genève les 26, 27, 28 et 29 Octobre 1863 pour étudier les moyens de pourvoir à l'insuffisance du service sanitaire dans les armées en campagne*. Genève: J. G. Fick, 1863.
- NOGALES, Pedro; SUÁREZ, José C. *El nostre cinema paradís: els inicis del cinema als pobles del Tarragonès*. Tarragona: Arola Editors, 2016.
- SALVADOR, Luís. *Heroísmos. Novela original de Luís de Salvador adaptada al cinematógrafo en un prólogo y dos episodios por Luís Bonet Amigó. Película impresionada en Tarragona por un grupo de patriotas a beneficio de la Cruz Roja*. Tarragona: s/e, 1922.
- SALVADOR, Luís. *Tarragona sota les bombes. Crònica d'una societat en guerra (1936-1939)*. Valls: Cossetània Edicions, 2005.
- SALVADOR, Luís. *Quan la mort venia del cel: memòria dels bombardejos sobre Tarragona (1937-1939)*. Valls: Cossetània Edicions, 2009.
- SÁNCHEZ-RIPOLLÈS, Josep M. *Col·legi Oficial de Metges de Tarragona: una història de cent anys (1898-1998)*. Valls: COMT, 1998.
- VIVES, Francisco. *Tarragona benèfica: compendio histórico-práctico de las actuales Instituciones benéficas*. Tarragona: Talleres tipográficos Suc. de Torres & Virgili, 1929.
- ZARZOSO, Alfons; BARCELÓ-PRATS, Josep. *Barcelona hospitalària: La ciutat i els seus hospitals, segles XIV-XX*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2023.

IMATGES AMB HISTÒRIA DE L'ARXIU

Jordi Drudis Lerin

Aquest article selecciona quatre documents del Centre d'Imatges de Tarragona, el qual custodia més d'un milió i mig de fotografies, i els acompanya d'una ressenya que n'amplia el coneixement i els situa en el seu context històric.

This article selects four documents from the Centre d'Imatges de Tarragona, which holds more than one and a half million photographs, and accompanies them with a summary that broadens our understanding of them and places them in their historical context.

PARAULES CLAU:
fotografia, arxiu,
història, Tarragona,
documentació

KEYWORDS:
photo, archive,
history, Tarragona,
documentation

na de les seccions del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal és el Centre d'Imatges de Tarragona, que gestiona, tracta i difon la documentació en imatges de la ciutat, amb l'objectiu de conservar, fomentar, oferir i divulgar aquest patrimoni documental

El Centre d'Imatges de Tarragona (CIT) disposa de més d'un milió i mig de fotografies repartides en sis fons i dotze col·leccions fotogràfiques, procedents principalment de fotògrafs professionals, com les imatges del fons Vallvé, Chinchilla, Víctor, López, Rimbau, Ferré i darrerament Fer-Vi. També les imatges generades pels serveis del mateix Ajuntament de Tarragona o bé per part de ciutadans aficionats. Actualment se'n poden consultar via web (arxiu.tarragona.cat) unes 33.500 del Fons Municipal.

A més a més de les fotografies, també es conserven i es poden consultar plànols. L'Arxiu conserva més de sis mil plànols (segles XIX-XX) procedents principalment del fons municipal, però també d'altres fons documentals, com el de la Fàbrica de Tabacs de Tarragona. Una mostra de tot aquest conjunt és la selecció de 154 plànols, d'obres executades o mai realitzades, als quals es pot accedir des de la pàgina web: 116 corresponen a edificis públics de la ciutat i 38 formen part de projectes relacionats amb l'espai i el mobiliari urbà, els monuments i els vehicles. Els usuaris poden cercar i consultar les imatges que més els interessin, i cada fotografia va acompanyada d'una petita descripció amb un seguit de dades com ara l'autor, la data del document o el seu estat de conservació.

Ara, des de l'Arxiu hem volgut fer un pas més per tal de proporcionar al ciutadà una informació addicional a la que se li ofereix al web. Conscients que rere cada imatge hi ha una petita (o gran) història que va més enllà de les dades que es proporcionen per identificar-la, hem fet una selecció d'imatges acompanyades d'una breu però alhora completa ressenya històrica, per tal d'ampliar-ne el coneixement i ajudar a situar aquestes imatges en el seu context històric. D'aquí que hàgim triat per a aquesta selecció el nom «Imatges amb història», ben explícit.

◆ Casa Joan Escorsa, «Casa de la Punxa»

Aquest edifici, situat a la intersecció dels carrers Rovira i Virgili, 1 – avinguda Pau Casals, 17– i Rambla Nova, 103, seu de la Cambra de Comerç de Tarragona des de finals dels anys 80 del segle passat, té una llegenda en l'origen de la seva construcció. Un ric industrial barceloní, Joan Escorsa Sòria (1873-1944), s'enamorà perdudament d'una noia del Serrallo, que era venedora al Mercat. La família d'ell no estigué d'acord que es casés amb una noia de classe inferior, i fins i tot la gent de Tarragona murmurà sobre el tema. Ell, però, enamorat amb bogeria, va encarregar l'any 1928 a l'arquitecte Antoni Pujol i Sevil la construcció de la seva residència, i feu construir per la seva enamorada el millor edifici de Tarragona (el primer a tenir ascensor), on hi visqueren fins a la mort d'ell, l'any 1944, amb 71 anys i sense fills.

La planta de l'edifici és trapezoidal i irregular; disposa de semisoterrani, planta baixa, tres pisos i té una torre circular semi-exempta, que remata el dibuix de la construcció. La planta baixa està feta amb encoixinat. El portal d'accés és de punt rodó; simula unes dovelles col·locades a salta cavall. La planta baixa té unes finestres rematades amb un frontó triangular.

Imatge del tram de la Rambla Nova que va de la font del Centenari fins la plaça Imperial Tarraco. A la dreta, la «Casa de la Punxa», seu actual de la Cambra de Comerç de Tarragona. Autor: Chinchilla, 1954. CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 48829

Les finestres de les balconades del primer pis disposen d'un arc de punta que actua com un frontó semicircular que les embelleix. El tercer pis, separat per una franja horitzontal, marca l'inici d'una galeria amb finestres formades per un arc de mig punt. Per damunt seu, una cornisa suportada per mènsules sosté la línia d'arrencada de la barana de pedra artificial guarnida amb animals fantàstics afrontats.

La part a la qual es va concedir més importància compositiva i senyorial és la torre circular, ja que el finestral de la planta baixa és molt més gran que la façana principal, que dona a l'avinguda Pau Casals. Al damunt d'aquests finestrals hi ha dues tribunes, una per pis, i un balcó al tercer pis. Les baranes de la casa són de ferro forjat. La torre està coronada per una cúpula, coberta de pissarra i finida amb un penell de ferro forjat.

La casa, en el moment en què fou construïda tenia un jardí que la separava de l'edifici annex.

Allotjà la comissaria de la Policia Nacional fins poc abans de la rehabilitació de l'edifici feta al 1989-1990 per Antoni Pujol Niubó, que obtingué el primer premi CIANA-Xile 1993 en rehabilitació d'edificis. Des d'aleshores, com dèiem, és seu de la Cambra de Comerç de Tarragona.

◆ La creu de terme de Sant Antoni

L'any 1299, vora de l'indret on hi ha la creu del terme a l'actual passeig de Sant Antoni, l'orde mercedària va construir un convent que, setanta-sis anys més tard, va traspasar als Pares Antonians de Valls. La constitució de la nova comunitat de frares va ser la causa que, amb el temps, el portal de la muralla més proper al convent rebés el nom de Sant Antoni. A finals del segle XIV es va decidir posar una creu de terme fora d'aquest portal, que era la principal entrada a Tarragona des de Barcelona. La creu que actualment hi ha al passeig no és aquella, sinó que es tracta d'una obra barroca d'inicis del XVII.

El conjunt, d'uns 9 metres d'alçada, té la imatge de Crist a un costat i la de la Verge dels Dolors a l'altre; els braços, molt ornamentals amb decoració floral, acaben els seus quatre extrems amb petits caps de nen (putti). La creu recolza sobre un petit templet octogonal de pedra, ambdós esculpits per Agustí Pujol. Les vuit cares representen, en alt relleu, sants (sant Pere, sant Pau, santa Tecla, sant Josep, sant Antoni, sant Fructuós, santa Llúcia i sant Magí) dintre de fornícules separades per columnetes. Aquesta colum-

na reposa sobre un basament de pedra quadrada, amb l'escut de la ciutat i la data de 1604.

L'any 1936, en esclatar la guerra, es va decidir desmuntar la creu i guardar-la. Una part es deixà a la porta ciclòpia de la muralla del passeig, i la resta va fer cap a unes dependències municipals de la baixada del Roser. Posteriorment es traslladà al claustre de la catedral, on fou restaurada. L'any 1940 es va tornar a posar la creu al seu lloc habitual.

Creu de terme al passeig de Sant Antoni (voltants 1900). Autor desconegut.
CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 46608

◆ **Plaça dels Carros i monument a Mercuri**

A la part baixa de Tarragona, al costat de l'estació del ferrocarril i de les instal·lacions portuàries, trobem la plaça dels Carros, centre del comerç marítim de la ciutat del segle XIX. Les primeres notícies relatives a la seva construcció daten de l'any 1807, i al llarg del temps ha estat coneguda amb diferents noms: plaça del Mar, del Moll, del Port, Major, Principal, de Ferran VII, d'Olózaga, del president Macià i del general Sanjurjo.

Al bell mig de la plaça dels Carros podem admirar l'escultura de Mercuri, (déu romà del comerç). Als peus s'aixeca un basament quadrat, obrat per Antoni Miró, i decorat amb medallons (dos escuts de la ciutat, un a la part frontal i l'altre a la posterior, i els símbols de les arts i les ciències en un lateral, i els atributs del comerç en l'altre), que reposa sobre un pedestal viutavat de marbre blanc. L'escultura inicial datava de 1865, dissenyada per l'arquitecte de la Diputació, Francesc Barba Masip, i esculpida per Bernat Verderol (autor dels gegants vells, moros i negritos de la ciutat) sobre una columna estriada de marbre blanc.

Durant la Guerra Civil, l'onada expansiva d'una bomba va afectar l'escàtua, deixant-la mig penjant sobre la seva base. Per evitar mals majors, es va esmicolar i arrencar. Finalment, l'Ajuntament va encarregar a Salvador Martorell la realització d'una nova escultura que es va col·locar el 28 de desembre de 1959, sense la columna de suport. La nova imatge de Mercuri tenia 2 metres d'alçada i estava feta en pedra; l'anterior era de terrissa. El 26 de febrer de 1993 es va substituir per una nova, fosa en bronze pels tallers Ginfer de Reus, traslladant l'anterior al Castell de Masricart de La Canonja.

Monument a Mercuri a la plaça dels Carros, aleshores d'Olózaga. S'hi veu l'antiga barana de la font de la plaça de la Font (voltants 1900). Autor desconegut.
CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 46072

◆ El dragamines *Vulcano*

El 27 de març de 1934 s'aprovà la construcció, a Ferrol, del dragamines *Vulcano* –i el seu bessó *Júpiter*–. Encara que el *Vulcano* fou botat el 12 d'octubre de 1935, en iniciar-se la Guerra Civil encara no estava acaba i entrà en actiu a la marina franquista el 20 d'agost de 1937. Desplaçava 2.100 tones, 3.000 a plena càrrega, feia 100 m d'eslora i tenia una tripulació de 180 homes. Anava armat amb quatre canons de 120 mm, dos canons antiaeris de 76 mm i tres metralloadores de 20 mm, a més de llançar càrregues de profunditat i 264 mines.

Durant la guerra tingué un llarg historial, participant en operacions de bloqueig, escorta de combois, patrulles costeres i combats navals. L'1 de setembre de 1938, fondejat a Vinaròs, fou atacat per l'aviació republicana, patint quatre morts entre la seva tripulació. El 30 de desembre de 1938 participà en combat naval contra el destructor republicà José Luis Díez; després del combat es retirà a Cadis per ser reparat. El 19 de febrer de 1939 fondejà a Barcelona, i dos dies després participà en la desfilada naval en aigües de Salou.

Després de la guerra realitzà diferents missions tant pel Mediterrani com per l'Atlàntic, fondejant a Barcelona els anys 1942, 1944, 1949, 1951, 1955, 1956, 1966 i 1973, passà per Tarragona, com a mínim, els anys 1955 i 1956.

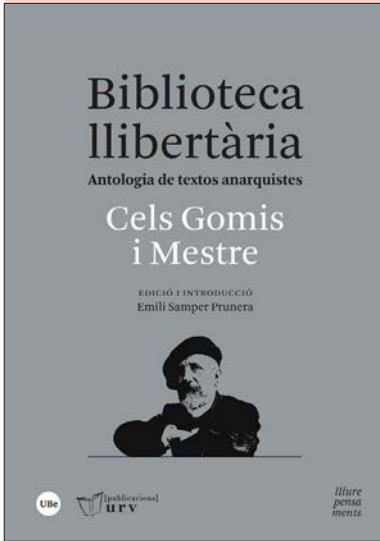
Fou modernitzat entre 1958 i 1960, i encara que arrel d'aquesta modernització fou classificat com fragata, seguia essent un minador en no perdre la seva capacitat de dur mines i per la seva poca velocitat.

Donat de baixa el 30 d'abril de 1977, fou l'últim vaixell que es donà de baixa dels que havien participat en la Guerra Civil.

Vista del dragamines *Vulcano* (24/04/1955). Autor: Casau. CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 45055

RESSENYA

Cels Gomis i Mestre
BIBLIOTECA LLIBERTÀRIA
Antologia de textos anarquistes
A cura d'Emili Samper Prunera.
Edicions UB i Publicacions URV,
Barcelona-Tarragona, 2023, 194 p.

Primer de tot haig de confessar que coneixia l'obra d'Emili Samper com també la del seu director de tesi Magí Sunyer. Ambdós són referents a la Universitat Rovira i Virgili en temes de folklore i identitat catalana. Segon, haig de ser sincer i dir que no crec en l'objectivitat quan algú escriu sobre gustos personals. I tercer, declararé també que he llegit anteriorment altres llibres seus i sabia el nivell de coneixement d'ambdós tant sobre folklore com sobre el catalanisme.

Vaig poder assistir a la presentació del llibre *Biblioteca llibertària. Antologia de textos anarquistes* de Cels Gomis i Mestre a la Llibreria Documenta de Barcelona el 16 de maig de 2023 i va ser un acte molt interessant de conversa entre Teresa Abelló, Ginés Puente i l'editor del llibre, Emili Samper. Els tres van fer un bon repàs del context històric de l'anarquisme i els moviments llibertaris en època de Cels Gomis. Així que en poder llegir aquest llibre pretenia conèixer una mica més sobre Cels Gomis, poder anar més enllà de l'anterior llibre d'Emili Samper *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)* i descobrir el vessant polític d'aquest folklorista i enginyer de camins.

El volum comença amb la relació de Cels Gomis amb Valentí Mir i Josep Lluanas, tres grans personatges del catalanisme, i com es debatrien obertament al voltant de la visió del món i la humanitat, aportant Cels Gomis i Josep Lluanas la visió anarquista. Aquest to de debat es manté al llibre i podem veure-hi textos polítics de Cels Gomis amb un to exaltat d'idealista i l'empenta d'humanista, aquells dos vessants tan característiques de l'anarquisme, aquella creença en el perfeccionament i la millora del nostre entorn.

Cels Gomis no fou només un folklorista compromès a oferir una visió més àmplia de la cultura popular sinó que també va publicar una visió política i històrica obertes a tots els vessants, defugint del reduccionisme i aspirant a la universalitat de la humanitat. Els seus textos ens porten un catalanisme que va més enllà, reclamant una llibertat ideal tan àmplia que sobrepassaria la idea d'autonomia de bona part dels catalanistes de la seva època i també, mal que ens pesi, del catalanisme actual.

Els textos contenen afirmacions historiogràfiques molt interessants com quan diu que «la història del treball és la història de la Humanitat». Una afirmació de caràcter obrer i de visió de classe social molt directa que demostra una gran preocupació per les condicions de vida dels obrers i per com la classe treballadora podria prosperar. Analitza tant els habitatges com el model d'oci, s'ocupa tant de com treballa l'obrer i com descansa, parla sobre les assegurances mútues per la sanitat dels mateixos obrers, i arriba a parlar també de les pensions per la vellesa. Però matisa com aquestes organitzacions no resolien els problemes sistèmics de fons. També tracta el tema del treball humà i les innovacions tecnològiques, la disminució dels llocs de treball, la renovació de les competències de formació dels obrers i la reducció de la jornada laboral.

El mal, segons Cels Gomis, són les crisis industrials recurrents, com la sobreproducció de recursos i l'acumulació no reverteixen en un repartiment equitatiu i, per tant, es magnifica la desigualtat econòmica. És per això que Cels Gomis ens mostra tenir preocupacions ben vigents encara avui dia, com ara assegurar les condicions bàsiques de vida de la població obrera, o sobre la utilitat per part de la classe treballadora de participar en les cites electorals i què en pot esperar.

És molt significativa la visió que ofereix sobre la consciència internacionalista i com des del catalanisme va defensar la solidaritat amb la resta d'identitats nacionals, tot enfrontant-se a l'obtusitat del seu entorn més pròxim i expressant-se contra les fòbies que poguessin aparèixer dins del

catalanisme. En diversos textos dels llibres es pot llegir a Cels Gomis atacant els qui menyspreen les altres identitats nacionals dins de l'Estat espanyol i aportant una visió oberta i comprensiva cap a les condicions materials i geogràfiques que aquestes han d'afrontar respecte de les de la classe treballadora a Catalunya.

Cels Gomis combat discursivament les idees xenòfobes del nacionalisme i busca argumentar amb dades les seves afirmacions. Com a home racionalista que és ens demostra a més un coneixement geogràfic i demogràfic sorprenent que el porten a una rotunditat de les seves idees. Sempre deixa oberta la possibilitat de debat i confrontació ideològica del qui no té por de qüestionar fins i tot les mateixes creences. Segurament per això és tan recurrent trobar en els seus textos un menyspreu cap als alts càrrecs de la fe religiosa i una denúncia furibunda contra l'adoctrinament domesticador d'aquesta.

En aquesta obertura de ment, trobem en la selecció editorial un text que m'agradaria destacar i el qual mostra una certa tendència feminista titulat «A las Madres» en el qual Cels Gomis pretén fer un homenatge a les dones, i parla del deute històric cap a totes les dones que s'han sacrificat per construir les famílies i engendrar la humanitat. Segurament avui dia el text es veuria molt superat, però el volia destacar perquè s'hi veu com Cels Gomis també demostra tenir aquesta visió d'un feminisme maternal.

Finalment, cal destacar també la visió historiogràfica del personatge, i ho voldria fer com a professional de l'arxivística que sóc i per la formació en història que tinc. Cels Gomis defuig de les grans genealogies i aposta per una història que contempli les diverses etapes, costums, maneres de ser, aspiracions i desafeccions, revolucions i retrocessos, i descriure tant les vicissituds com les successives conquestes de tota la Humanitat. No podria estar més d'acord. Una concepció global de l'existència humana que clou un llibre que ajuda molt a entendre l'altre vessant, la política d'aquest personatge que fou més que un folklorista i enginyer de camins.

ANIOL MARIA VALLES

FUNDACIÓ
PRIVADA
MÚTUA
CATALANA

Llegeix la revista Kesse des d'on vulguis,
els números anteriors i altres publicacions del Cercle,
connectant-te a:

.....
www.guillemoliver.com
.....